

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Greek Journal of Sport
and Social Sciences

Τεύχος 2 - Φεβρουάριος 2024

ISSN: 2945-0608

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ:

- Εργαστηρίου Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης
- Τομέα Νεοελληνικής Κοινωνίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου
- Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Αθλητικές Σπουδές: Κοινωνιολογία, Ιστορία, Ανθρωπολογία», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Αθλητισμός και Κοινωνικές Επιστήμες

τεύχος 2

Φεβρουάριος 2024

Αθλητισμός και Κοινωνικές Επιστήμες

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ζαϊμάκης Γιάννης, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Βάββος Ανδρέας, University of Saint Andrews (Scotland) & Πανεπιστήμιο Κρήτης

Κοταρίδης Νίκος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μαστρογιαννάκης Διαμαντής, ΕΑΠ

Νικολακάκης Μιχάλης, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Πατεράκη Μιμήνα, ΕΑΠ

Πατρικίου Αλεξάνδρα, ΕΑΠ

Σάββα Κατερίνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

Σπύρος Θεόδωρος, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τζανάκης Μανώλης, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τζούκας Βαγγέλης, ΕΑΠ

Τσούμας Αθανάσιος, ΕΑΠ

Χουμεριανός Μανώλης, Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Αλμπανίδης Ευάγγελος, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Bromberger Christian, University of Provence, France

Γεωργούλας Στράτος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Καρδάσης Βασίλης, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Kitroeff Alexander, Haverford College, USA

Κουλούρη Χριστίνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κυπριανός Παντελής, Πανεπιστήμιο Πάτρας

Liodakis Nikolaos, Wilfrid Laurier University of Canada

Παπαγεωργίου Δημήτρης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Παπαπολυβίου Πέτρος, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Πατσαντάρας Νικόλος, ΕΚΠΑ

Σαματάς Μηνάς, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τσιγγίλης Νικόλαος, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Τσιώλης Γιώργος, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τσουκαλά Αναστασία, Université Paris-Saclay

Φουρναράκη Ελένη, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Χατζηευσταθίου Δικαία, Canterbury Christ Church University.

Υπεύθυνος ηλεκτρονικών περιοδικών Βιβλιοθήκης Π.Κ.: Μανόλης Κουκουράκης

Γραφιστική επιμέλεια: Άννα Αρκουλάκη

Διεύθυνση ηλεκτρονικής επικοινωνίας: sport-soc@social.soc.uoc.gr, zaimakis@uoc.gr

Διχτυακός τόπος: <https://ejournals.lib.uoc.gr/sport/>

ISSN: 2945-0608

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ

- Εργαστηρίου Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης
- Τομέα Νεοελληνικής Κοινωνίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου
- Μεταπτυχιακού Προγράμματος: «Αθλητικές Σπουδές: Κοινωνιολογία, Ιστορία, Ανθρωπολογία», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Σκοπός του περιοδικού είναι η διάδοση της έρευνας για τον αθλητισμό και τη φυσική αγωγή μέσα από κριτικές προσεγγίσεις που ενισχύουν τον διεπιστημονικό διάλογο και την επικοινωνία μεταξύ ερευνητών και ερευνητριών διαφορετικών κλάδων από όλα τα πεδία των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Σε αυτήν την κατεύθυνση φιλοδοξεί να αναδείξει προσεγγίσεις και ερευνητικά εγχειρήματα που καλλιεργούν την κριτική σκέψη και συμβάλλουν στην κατανόηση ζητημάτων που αφορούν τη φυσική άσκηση, τη γυμναστική και τα σπορ· τους μετασχηματισμούς των αθλητικών θεσμών και πρακτικών· τη σχέση του αθλητισμού με τις ταυτότητες νέων, τα κοινωνικά κινήματα, τους τρόπους ζωής και τον ελεύθερο χρόνο· το ρόλο των σπορ στις πρακτικές κοινωνικής ένταξης αλλά και διαιώνισης κοινωνικών ανισοτήτων και διακρίσεων· την πολιτική οικονομία του αθλητισμού στο περιβάλλον των νέων τεχνολογιών και της καταναλωτικής κοινωνίας της ύστερης νεωτερικότητας.

Το περιοδικό *Αθλητισμός και Κοινωνικές Επιστήμες* έχει έδρα το Ρέθυμνο στο Πανεπιστήμιο Κρήτης και δημοσιεύει πρωτότυπα ερευνητικά και θεωρητικά άρθρα και μικρότερες εργασίες που αφορούν μελέτες περίπτωσης και κριτικές βιβλίων. Δέχεται κείμενα από ποικίλα επιστημονικά πεδία και θεωρητικές κατευθύνσεις που φέρνουν κοντά μελέτες του αθλητισμού από την οπτική της κοινωνιολογίας, της ιστορίας, της ανθρωπολογίας, των επιστημών φυσικής αγωγής, των πολιτισμικών σπουδών, των πολιτικών επιστημών, των μελετών φύλου και των σπουδών επικοινωνίας.

Περιεχόμενα

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες ως πεδίο δοκιμής και διάδοσης τεχνολογιών μαζικού ελέγχου και παρακολούθησης: Από το C4I των Ολυμπιακών της Αθήνας 2004 στην Τεχνητή Νοημοσύνη των Ολυμπιακών του Παρισιού 20249

Μηνάς Σαματάς

Αλυτρωτισμός και εθνική ταυτότητα: Γυμναστική και αθλητισμός στην Οθωμανοκρατούμενη Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (1900-1912)31

Βαγγέλης Αλμπανίδης, Θανάσης Τσούμας

Επιτελέσεις της ελληνικότητας σε διεθνή αθλητικά δρώμενα: σώμα, έθνος και πολιτική σε κίνηση59

Μιμήνα Πατεράκη

Αθλητισμός, δημοκρατικό φαντασιακό, οπαδική βία και διαχείριση του εαυτού: η οπτική του Alain Ehrenberg85

Διαμαντής Μαστρογιαννάκης

Αντιλήψεις για το σώμα και τον εαυτό στο άθλημα της μοτοσυκλέτας. Μελέτη περίπτωσης των αθλητών του Enduro99

Κατερίνα Σάββα

«Αν δεν κάνεις θόρυβο δεν είσαι καλός...».

Φύλο και προπονητική ηγεσία στην γυναικεία ερασιτεχνική καλαθοσφαίριση στην Ελλάδα125

Λεμονιά Αθανασοπούλου

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ο βυθός ως τόπος αθλητικής δραστηριότητας αναψυχής: Αφηγήσεις ερασιτεχνών αυτοδυστών σε ένα ελληνικό νησί145

Μαρία Κασφίκη

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες ως πεδίο δοκιμής και διάδοσης τεχνολογιών μαζικού ελέγχου και παρακολούθησης: Από το C4I των Ολυμπιακών της Αθήνας 2004 στην Τεχνητή Νοημοσύνη των Ολυμπιακών του Παρισιού 2024

Μηνάς Σαματάς

Περίληψη

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει την εξέλιξη των τεχνολογιών μαζικού ελέγχου και παρακολούθησης στους θερινούς Ολυμπιακούς Αγώνες (ΟΑ) της πρώτης εικοσαετίας του 21ου αιώνα μετά την 11/9/2001, με έμφαση στους επερχόμενους ΟΑ του Παρισιού 2024. Συγκεκριμένα, αναφέρεται σύντομα στις χαρακτηριστικές τεχνολογίες Ολυμπιακής Ασφάλειας, δηλαδή στο C4I της Αθήνας 2004, στο ψηφιακό τείχος του Πεκίνου 2008, στον Ολυμπιακό φράκτη του Λονδίνου 2012, στο αερόστατο *Simera* του Ρίο 2016, και στην τεχνολογία αναγνώρισης προσώπου του Τόκιο 2020. Τέλος, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στις επικείμενες εφαρμογές Τεχνητής Νοημοσύνης (TN) στο Παρίσι 2024, όπως στην αλγοριθμική αναγνώριση προσώπου και στις προγνωστικές αναλύσεις μελλοντικής συμπεριφοράς, οι οποίες έχουν προκαλέσει πολλές αντιδράσεις. Αυτές νομιμοποιούν πλήρως τον «Καπιταλισμό της Παρακολούθησης» και εγείρουν σοβαρές ανησυχίες για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών και μετά το τέλος των Αγώνων. Συνοπτικά, το άρθρο με κριτική παγκοσμιοποιητική ανάλυση επιδιώκει να τεκμηριώσει ότι οι ΟΑ, που ιδίως μετά την 11/9/2001 αποτελούν τις μεγαλύτερες διοργανώσεις ασφάλειας σε περίοδο ειρήνης, μέσα σ' ένα καθεστώς εξαίρεσης που μονιμοποιείται, αποτελούν πεδία δοκιμής, βιτρίνας - επίδειξης και προώθησης σε παγκόσμια κλίμακα των τελευταίων τεχνολογιών ασφάλειας και παρακολούθησης. Γι' αυτό, λαμβάνοντας υπ' όψιν και το τεράστιο κόστος τους, η διοργάνωση των ΟΑ δεν είναι πλέον ελκυστική, και αναπτύσσεται ο προβληματισμός για καθαρούς εναλλακτικούς ΟΑ.

Λέξεις κλειδιά: Ολυμπιακοί Αγώνες (ΟΑ), ΟΑ Παρισιού 2024, Τεχνητή Νοημοσύνη (TN), Καπιταλισμός της Παρακολούθησης, αναγνώριση προσώπου

1. Εισαγωγή: Συνοπτική κοινωνικο-πολιτική προσέγγιση των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων ως αγώνων ασφάλειας και παρακολούθησης

Με την ευκαιρία των επερχόμενων Ολυμπιακών Αγώνων στο Παρίσι το 2024, το άρθρο αυτό παρουσιάζει την εφαρμογή και εξέλιξη των τεχνολογιών μαζικού ελέγχου και παρακολούθησης στους θερινούς Ολυμπιακούς Αγώνες (ΟΑ) της πρώτης εικοσαετίας του 21ου αιώνα, στο πλαίσιο μιας κριτικής συγκριτικής ανάλυσης των παγκοσμιοποιητικών διαδικασιών «ασφαλιτικοποίησης». Εστιάζουμε την ανάλυσή μας στους θερινούς Ολυμπιακούς Αγώνες και όχι σε όλες τις μεγάλες αθλητικές διοργανώσεις καθώς μια τέτοια επιλογή θα υπερέβαινε τους στόχους του παρόντος άρθρου, αλλά, κυρίως, λόγω του μεγέθους, της επιρροής και του γοήτρου των θερινών ΟΑ (Ferrari, 2023). Πράγματι, οι θερινοί ΟΑ, οι οποίοι μετά τις επιθέσεις στις ΗΠΑ στις 11/9/2001 έχουν πλέον καθιερωθεί ως οι μεγαλύτερες διοργανώσεις ασφάλειας σε περίοδο ειρήνης (Boyle, 2012, σελ. 394), λειτουργούν ως πεδία δοκιμής, βιτρίνας-επίδειξης και προώθησης σε παγκόσμια κλίμακα των τελευταίων τεχνολογιών ασφάλειας και παρακολούθησης. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε σύντομα στις τεχνολογίες ασφάλειας και παρακολούθησης που προβλήθηκαν και χαρακτήρισαν καθεμία ξεχωριστή διοργάνωση των θερινών Ολυμπιακών Αγώνων (ΟΑ): δηλαδή στο C4I της Αθήνας 2004, στις κάμερες του Πεκίνου 2008, στον φράκτη του Λονδίνου 2012, στο αερόστατο Simegra στο Ρίο 2016, και στην τεχνολογία αναγνώρισης προσώπου στο Τόκυο 2020. Τέλος, δίνουμε μεγαλύτερη έμφαση και εξετάζουμε την προαναγγελθείσα εφαρμογή Τεχνητής Νοημοσύνης (TN) στους ΟΑ στο Παρίσι 2024 με βάση τα επιχειρήματα των υποστηρικτών και επικριτών της, αλλά και τις ανησυχίες για τις επιπτώσεις της.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες (ΟΑ) έχουν καθιερωθεί ως το πιο σημαντικό παγκόσμιο αθλητικό γεγονός με παγκοσμιο-τοπικές επιπτώσεις σε πολλά θέματα (Roche, 2006). Όμως, μετά τη σφαγή στους ΟΑ του Μονάχου το 1972, αλλά κυρίως μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στις ΗΠΑ την 11/9/2001 (11/9), αναδύθηκε μια πολύ δύσκολη πρόκληση σχετική με την ασφάλειά τους, με αποτέλεσμα να έχουν ουσιαστικά μεταλλαχτεί σε «αγώνες ασφάλειας και παρακολούθησης». Η διοργάνωσή τους συνεπάγεται μια τεράστια επιχείρηση αντιτρομοκρατικής «ασφαλιτικοποίησης» (securitization), με αποτέλεσμα όλα τα θέματα της διοργάνωσης να προσεγγίζονται πρώτιστα και κύρια από τη σκοπιά της τρομοκρατικής απειλής (Bennet & Haggerty, 2011, σελ. 4-5). Στο πλαίσιο αυτό της «Ολυμπιακής ασφαλιτικοποίησης», υιοθετούνται και δοκιμάζονται οι τελευταίες τεχνολογίες ασφάλειας και πανοπτικού ελέγχου, επιβάλλεται η στρατικοποίηση (militarization) όχι μόνο του ολυμπιακού χωριού αλλά και ολόκληρης της διοργανώτριας πόλης και χώρας με επιδεικτική τοποθέτηση πυραυλικών συστημάτων, πτήση αερόστατων και μη επανδρωμένων αεροχημάτων, drones (Graham, 2010, σελ. 125). Η καθιέρωση της

«Ολυμπιακής ασφαλιτικοποίησης», δηλαδή της έκτακτης, αυταρχικής και νεοφιλελεύθερης πολιτικής ασφάλειας και παρακολούθησης των ΟΑ, νομιμοποιεί τη μαζική παρακολούθηση, την περιστολή της ελευθερίας κίνησης και των πολιτικών ελευθεριών με καταστολή των εκδηλώσεων διαμαρτυρίας (Σαματάς, 2015). Αποτελεί μια αντιδημοκρατική κληρονομιά των ΟΑ ενάντια στις ατομικές και συλλογικές ελευθερίες πολύ πέρα από το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα της διεξαγωγής τους (Ross & McDougall, 2022). Η υπερβολική και πανάκριβη «Ολυμπιακή ασφαλιτικοποίηση» υπαγορεύεται και επιβάλλεται: α. από την πανίσχυρη Διεθνή Ολυμπιακή Επιτροπή (ΔΟΕ), β. τα διαπλεκόμενα παγκόσμια Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ), που καλλιεργούν τη συνήθη προ-Ολυμπιακή υστερία τρόμου, και γ. το «Στρατιωτικο-Βιομηχανικό και Μιντιακό Συμπλέγμα Ασφάλειας και Παρακολούθησης» ή συνοπτικά του «Βιομηχανικού-Συμπλέγματος Παρακολούθησης» (“the Surveillance-Industrial Complex”), δηλαδή του συμπλέγματος στενής συνεργασίας των γιγαντιαίων εταιριών παραγωγής και διάδοσης ηλεκτρονικών οπλικών και πληροφοριακών συστημάτων με τις κρατικές αμυντικές και πολεμικές υπηρεσίες της Δύσης (ACLU, 2004· Barlett & Steele, 2007· Hayes, 2009· Boyle & Haggerty, 2009· Graham, 2010· Ball & Snider, 2013). Οι τεχνολογίες αυτές εξελίσσονται και τελειοποιούνται σε κάθε νέα διοργάνωση ως μια αναγκαία προληπτική αντιτρομοκρατική ασπίδα προστασίας, όχι μόνο στις Ολυμπιακές πόλεις αλλά και σ’ όλες σχεδόν τις μεγαλουπόλεις του κόσμου για να μπορούν να διοργανώνουν μεγάλα γεγονότα.¹

Για την κατανόηση των επιπτώσεων της Ολυμπιακής ασφάλειας και παρακολούθησης χρησιμοποιούμε την παγκοσμιοτοπική (glocal) ανάλυση για να αναδείξουμε τη διαπλοκή συμφερόντων γύρω από τα διοργάνωση των ΟΑ. Στο παγκόσμιο επίπεδο (global) διαπλέκονται μέσω του συντονισμού της ΔΟΕ, τα συμφέροντα του «Στρατιωτικο-Βιομηχανικού και Μιντιακού Συμπλέγματος Ασφάλειας και Παρακολούθησης» με τα συμφέροντα των κυβερνήσεων και τοπικών αρχών στο τοπικό επίπεδο (local), ανάλογα βέβαια με το είδος του καθεστώτος, των πολιτικών θεσμών, της κουλτούρας και της κοινωνίας πολιτών των χωρών διεξαγωγής των Αγώνων (Σαματάς, 2015).

Το «Βιομηχανικό-Σύμπλεγμα Παρακολούθησης» εκμεταλλεύεται κάθε μεγάλο γεγονός και διοργάνωση για να προωθήσει τα επικερδή πανοπτικά συστήματα σε μια παγκόσμια αγορά ασφάλειας. Κάτω από την τεράστια πίεση της ΔΟΕ, πολλά μέλη της οποίας έχουν κατηγορηθεί για διαφθορά, και με δεδομένη τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη εμπορευματοποίησης (Corporate Watch, 2012) ή “Μακντοναλτοποίησης” των ΟΑ (Raghou,

¹ Η αντιτρομοκρατική στρατιωτικοποίηση των σύγχρονων μεγαλουπόλεων αντανάκλα την ανάπτυξη ενός νέο-φιλελεύθερου «αστεακού милитарισμού» για τον εντοπισμό τρομοκρατών και άλλων επαπειλούμενων κινδύνων μέσω συστημάτων παρακολούθησης υψηλής τεχνολογίας, στρατιωτικής προέλευσης και πολεμικής στρατηγικής (Graham, 2010, σελ. xii).

2012),² οι υποψήφιες και διοργανώτριες κυβερνήσεις γίνονται πρόθυμες ή αναγκάζονται να αγοράσουν τα πανάκριβα αυτά συστήματα ως μια συνολική λύση ασφάλειας όχι μόνο για τους ΟΑ αλλά και ως μια μακροπρόθεσμη επένδυση ενάντια στην εγκληματικότητα και τρομοκρατία, η οποία γίνεται αναπόσπαστο μέρος της καθημερινής ασφάλειας των μεγαλουπόλεων (Fussey & Coaffee, 2011). Έτσι, και με το γόητρο της Ολυμπιακής ασφάλειας, το συνεχώς διογκούμενο σύμπλεγμα κρατικών και ιδιωτικών εταιριών και υπηρεσιών ασφάλειας αναπτύσσει και προωθεί μια παγκόσμια αγορά ασφάλειας, τύπου McDonald's (McSecurity) και παρακολούθησης (McVeillance) (Ritzer, 1993· Samatas, 2013), δηλαδή τυποποιημένες πανοπτικές τεχνολογίες ασφάλειας, προσαρμοσμένες σε κάθε περίπτωση, όπως το σύστημα κάμερας κλειστού κυκλώματος CCTV που εξαπλώνεται ταχύτατα σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους παγκοσμίως (Norris & Armstrong, 1999· Ball & Webster, 2003). Οι Ολυμπιακές πανοπτικές τεχνολογίες προωθούνται στην παγκόσμια αγορά αδιακρίτως καθεστώτος, θεωρακίζοντας αυταρχικές κυβερνήσεις χωρών όπως η Κίνα και το Ιράν αλλά και δυτικών χωρών, ενισχύοντας τις «ανελεύθερες πρακτικές φιλελεύθερων καθεστώτων» (Bigo & Tsoukala, 2006), σε βάρος των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών (Green, 2012).

Συνεπώς, οι Ολυμπιακοί Αγώνες γίνονται στο παγκόσμιο νεοφιλελεύθερο πλαίσιο το πρακτικό και περιλάμπρο πεδίο δοκιμής, βιτρίνας και επίδειξης όλων των νέων συστημάτων ασφάλειας υψηλής τεχνολογίας. Τα συστήματα αυτά είναι εξαιρετικά προσοδοφόρα, αφού απορροφούν ένα σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού των ΟΑ μετά την 11η Σεπτεμβρίου, αυξάνοντας υπερβολικά το συνολικό οικονομικό τους κόστος. Το εξωφρενικό κόστος της Ολυμπιακής ασπίδας ασφάλειας και παρακολούθησης συνδέεται με την εμπορευματοποίηση ή «Μακντοναλτοποίηση» των ΟΑ, αφού αποτελεί μια χρυσή ευκαιρία για τεράστια κέρδη και αυξημένο γόητρο για τις εταιρίες εφαρμογής της (Raghu, 2012). Πράγματι, από τους Αγώνες στην Ατλάντα 1996 και μετά την 11η Σεπτεμβρίου, οι ΟΑ ως παγκόσμιο αθλητικό γεγονός έχουν μεταλλαχτεί από τη βιομηχανία της ασφάλειας και του θεάματος σε ένα παγκόσμιο τηλεοπτικό θέαμα ασφάλειας και κατανάλωσης, με βάση το νέο-φιλελεύθερο δόγμα ασφάλειας. Το παγκόσμιο τηλεοπτικό κοινό των ΟΑ «διαπαιδαγωγείται» από τις διαφημίσεις των μεγάλων επιχειρήσεων - χορηγών ως καταναλωτής των συγκεκριμένων προϊόντων με το Ολυμπιακό σήμα των εταιριών αυτών, αλλά και εξοικειώνεται στην αναγκαιότητα της υπερβολικής ασφάλειας και παρακολούθησης. Έτσι η τηλεοπτική μετάδοση των ΟΑ λειτουργεί ενεργητικά ως μια «παιδαγωγική πλευρά της ηγεμονικής νέο-φιλελεύθερης πολιτικής που επαναδιατυπώνει το περιεχόμενο του αθλητισμού, της

2 Από το 1988 οι αμερικάνικες εταιρείες έχουν πληρώσει το 60% όλων των εξόδων των ΟΑ. Π.χ., για τους ΟΑ του Λονδίνου 2012, η ΔΟΕ εισέπραξε \$957 εκατομμύρια από 11 ιδιωτικές εταιρείες κυρίως αμερικάνικες, όπως η Coca-Cola, η McDonald's και η Visa (Raghu, 2012).

κουλτούρας, του έθνους και της δημοκρατίας μέσα από μια κυρίαρχη καπιταλιστική τάξη πραγμάτων» (Silk, 2011, σελ. 736).

Η «ΜακΝτοναλντοποίηση» των Ολυμπιακών Αγώνων, δηλαδή η νεοφιλελεύθερη μετάλλαξη των ΟΑ σε Αγώνες των μεγάλων επιχειρήσεων, αναπτύσσεται στο πλαίσιο του «καπιταλισμού της φιέστας» (celebration capitalism) και του «καπιταλισμού της παρακολούθησης» (surveillance capitalism). Ο όρος «καπιταλισμός της φιέστας» ή «εορταστικός καπιταλισμός (celebration capitalism) (Boykoff, 2016) περιγράφει ένα πολιτικο-οικονομικό σχηματισμό που χαρακτηρίζεται από ασύμμετρες συμπράξεις δημόσιου-ιδιωτικού τομέα, που ευνοούν τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, ενώ επιρρίπτουν τον κίνδυνο στους φορολογούμενους. Για την Ολυμπιακή αυτή φιέστα, οι συνήθεις κανόνες της δημοκρατίας αναστέλλονται προσωρινά στο όνομα του υπερ-εμπορικού θεάματος που προβάλλεται από τα μέσα ενημέρωσης. Όλα προστατεύονται από ενισχυμένες δυνάμεις ασφαλείας που είναι υπεύθυνες για την πρόληψη της τρομοκρατίας, την εξουδετέρωση της πολιτικής διαφωνίας και γενικά για την προστασία των διοργανώσεων. Ο όρος αυτός ταιριάζει στην πολιτική οικονομία των σύγχρονων, αλλά οικονομικά ασύμφορων ΟΑ.

Ο «καπιταλισμός της παρακολούθησης» ή «πανοπτικός καπιταλισμός» ή «κατασκοπευτικός καπιταλισμός» (surveillance capitalism), όπως ορίζεται από τη Shoshana Zuboff (2019), είναι ένα νέος τύπος καπιταλισμού στην ψηφιακή εποχή που χαρακτηρίζεται από την εκτεταμένη αλγοριθμική συλλογή κι επεξεργασία προσωπικών δεδομένων (Big Data). Δηλαδή, με εφαρμογές Τεχνητής Νοημοσύνης (TN) για την παρακολούθηση της συμπεριφοράς, με προγνωστικές αναλύσεις (Predictive Data Analytics) και δημιουργία προγνωστικών προφίλ, και με στοχευμένη διαφήμιση υπαγορεύονται καταναλωτικές και όχι μόνο συμπεριφορές κι επιλογές με στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους των μεγάλων εταιριών, σε βάρος της ατομικής αυτονομίας και ιδιωτικότητας. Ο πανοπτικός καπιταλισμός αναδιαρθρώνεται και εξελίσσεται στους επερχόμενους Ολυμπιακούς Αγώνες με τις τελευταίες εφαρμογές TN, καθώς αυτές συμβάλλουν στην πραγματοποίηση της «προσταγής της ορατότητας» όλων των συμμετεχόντων και χωρίς την συναίνεσή τους (Zuboff, 2020).

2. Σύντομη παρουσίαση των χαρακτηριστικών τεχνολογιών ασφάλειας και παρακολούθησης στους θερινούς ΟΑ μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001

Το C4I στους ΟΑ της Αθήνας 2004

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας 2004 ήταν οι πρώτοι Θερινοί Ολυμπιακοί Αγώνες μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στις ΗΠΑ. Η ΔΟΕ, το «Βιομηχανικό

Σύμπλεγμα Ασφάλειας και Παρακολούθησης», πολλές ξένες κυβερνήσεις, με πρώτη την κυβέρνηση των ΗΠΑ και μεγάλα διεθνή μέσα ενημέρωσης, ως υποτιθέμενοι Ολυμπιακοί εταίροι, εκμεταλλεύτηκαν τον τρομοκρατικό πανικό μετά την 11 Σεπτεμβρίου όχι μόνο για την επιτυχία των αγώνων αλλά και για τα δικά τους πολιτικο-οικονομικά συμφέροντα, απειλώντας ακόμη και την ακύρωση των Αγώνων (Tsoukala, 2006· Samatas, 2011a· Samatas, 2014, σελ. 33-37). Οι ελληνικές κυβερνήσεις εξαναγκάστηκαν να αγοράσουν ένα εξαιρετικά ακριβό, αλλά και αναξιόπιστο όπως αποδείχτηκε, σύστημα παρακολούθησης, όχι μόνο για τους Αγώνες αλλά και για μακροχρόνια μετα-ολυμπιακή χρήση κατά της τρομοκρατίας και του εγκλήματος, ακόμη και για τον έλεγχο της κυκλοφορίας (Σαματάς, 2016α, σελ. 83-94).

Οι ΟΑ της Αθήνας 2004 χρησιμοποιήθηκαν ως πεδίο δοκιμής της πολλά υποσχόμενης αντιτρομοκρατικής, ολοκληρωμένης υπερ-πανοπτικής τεχνολογίας, η οποία, όμως, τελικά απέτυχε να λειτουργήσει. Το σούπερ-πανοπτικό σύστημα ασφάλειας C4I που σημαίνει Command, Control, Communication, Computers and Intelligence αποτελείτο από ένα πλέγμα 1.283 διασυνδεδεμένων καμερών παρακολούθησης, οχημάτων, ακόμα και αερόστατου που συντόνιζε ένα συντονιστικό κέντρο εντολών. Οι Ολυμπιακές κάμερες, εγκατεστημένες ανά 50 μέτρα στους Ολυμπιακούς χώρους και ανά 100 περίπου μέτρα στους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας, ήταν μέρος ενός περίπλοκου συστήματος ασφάλειας που είχε αρχικά κοστολογηθεί 255 εκατομμύρια ευρώ. Τα συστήματα καμερών CCTV ήταν συνδεδεμένα με ένα ολόκληρο δίκτυο κινητών συσκευών επικοινωνίας (TETRA), μεταδίδοντας εικόνες και ήχο σε πραγματικό χρόνο σε 22.160 μέλη προσωπικού ασφάλειας, οργανωμένα σε πέντε επιχειρησιακά κέντρα, και συντονισμένα από έναν κεντρικό σταθμό πληροφοριών ασφάλειας. Η ιδέα του συστήματος αυτού, στρατιωτικής προέλευσης που δοκιμάστηκε σε μικρή κλίμακα στους χειμερινούς ΟΑ 2002 στο Salt Lake, ήταν να παρέχει εικόνες και ενημερώσεις σε πραγματικό χρόνο σε ένα κέντρο ελέγχου, όπου οι ελεγκτές θα γνωρίζουν τι συμβαίνει σε όλους τους Ολυμπιακούς χώρους και σ' ολόκληρη τη μητροπολιτική περιοχή σε πραγματικό χρόνο, 24 ώρες την ημέρα. Το σύστημα θα μετέδινε ζωντανές εικόνες, ήχο, ενημερωμένα μετεωρολογικά δεδομένα και θα είχε ανοιχτή επικοινωνία με την αστυνομία, την πυροσβεστική, τις ειδικές δυνάμεις του στρατού και τα νοσοκομεία. Οι ελεγκτές θα ειδοποιούνταν ακόμη και αυτόματα κάθε φορά που ένας ανιχνευτής μετάλλων ή ένας χημικός ανιχνευτής ηχούσε σε μια τοποθεσία (Σαματάς, 2016α, σελ. 71-74).

Όμως το δαπανηρό «σούπερ -πανοπτικό» C4I δεν μπόρεσε να λειτουργήσει εγκαίρως στη διάρκεια των Αγώνων και έγινε ένας τεχνολογικός εφιάλτης (Samatas, 2007· Samatas, 2014, σελ. 15-23· Σαματάς, 2016β), προκαλώντας σκάνδαλα διαφθοράς με δωροδοκίες της Siemens σε Έλληνες αξιωματούχους (Τέλλογλου, 2009· Samatas, 2014, σελ. 41-61) και υποκλοπές των τηλεφωνικών επικοινωνιών της ελληνικής κυβέρνησης μάλλον από την NSA

(Samatas, 2010· Σαματάς, 2016α, σελ. 97-159). Ως εκ τούτου, η ασφάλεια των τελευταίων Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας βασίστηκε σε συμβατικά αστυνομικά και στρατιωτικά μέσα (Samatas, 2014, σελ. 29-30).

Τελικά, οι επιτυχημένοι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας του 2004, που κόστισαν περίπου 1,5 δις \$ και συνέβαλαν στην πτώχευση της χώρας (Σαματάς, 2015, σελ. 165-168), ήταν στην πραγματικότητα πιο ασφαλείς όχι λόγω του πιο δαπανηρού «υπερ-πανοπτικού» C4I, αλλά, ουσιαστικά, λόγω των φιλικών σχέσεων της Ελλάδας με αραβικά έθνη, με Παλαιστίνιους και τις ισραηλινές αρχές και ιδιαίτερα με τη μη στρατιωτική εμπλοκή της χώρας στον πόλεμο στο Ιράκ (Samatas, 2014, σελ. 147).

Η «Χρυσή Ασπίδα» και το «Μέγα Τείχος προστασίας» στους ΟΑ του Πεκίνο 2008

Η ασφαλιτικοποίηση των ΟΑ του Πεκίνου 2008 βασίστηκε στο γιγαντιαίο σύστημα παρακολούθησης «Χρυσή Ασπίδα» (Golden Shield), συμπεριλαμβανομένου και του περιβόητου συστήματος κυβερνο-παρακολούθησης του διαδικτύου «Μέγα Τείχος Προστασίας» (Great Firewall) (Samatas, 2011 b).

Η «Χρυσή Ασπίδα» περιλάμβανε, μεταξύ άλλων 300.000 κάμερες CCTV με λογισμικό αναγνώρισης προσώπου μόνο στην πρωτεύουσα (Boyle, 2012). Ήταν δικτυωμένη με μια γιγαντιαία ψηφιακή βάση δεδομένων, ικανή να παρακολουθεί τους πολίτες και επισκέπτες των ΟΑ στους δρόμους του Πεκίνου, και σε απευθείας σύνδεση να ακούει τις τηλεφωνικές κλήσεις τους αλλά και να ελέγχει τις καταναλωτικές συναλλαγές τους (Moechel, 2008). Σύμφωνα με την Naomi Klein (2008a & b), η «Χρυσή Ασπίδα» παρακολουθούσε και μετά τους Αγώνες τους Κινέζους πολίτες όλο το εικοσιτετράωρο, υποκλέπτοντας τις τηλεφωνικές συνομιλίες τους με τα περιβόητα βαλιτσάκια υποκλοπών κατασκευασμένα από τις Ericsson and Nokia Siemens (McMillan, 2007). Όλες οι κινήσεις παρακολουθούνται εκτός από τις κάμερες και από χιλιάδες πληροφοριοδότες εθελοντές στις γειτονιές, και σε όλα τα ξενοδοχεία του Πεκίνου παρακολουθούνται οι επικοινωνίες και το internet. Επίσης, σε όλα τα ταξί λειτουργεί ειδικό σύστημα παρακολούθησης GPS των επιβατών (Klein, 2008). Παράλληλα με τα εισιτήρια των ΟΑ που ήταν εφοδιασμένα με ηλεκτρονικό τσιπ RFID ταυτοποίησης των θεατών, δημιουργήθηκε μέσω των νέων εθνικών ταυτοτήτων μια τεράστια βάση προσωπικών δεδομένων με ονόματα, φωτογραφίες, διεύθυνση παραμονής, το ιστορικό της εργασίας και τα βιομετρικά δεδομένα για περίπου 1,3 δις. πρόσωπα (Lyon & Topak, 2013).

Ως αποτέλεσμα οι ΟΑ στο Πεκίνο δεν συνέβαλαν στον εκδημοκρατισμό του καθεστώτος, αλλά στον εκσυγχρονισμό και στην ενδυνάμωση του κινέζικου αυταρχικού καθεστώτος ασφάλειας και παρακολούθησης με ακόμα πιο αποτελεσματικά συστήματα

πανοπτικού ελέγχου του πληθυσμού και του διαδικτύου. Τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι ελευθερίες στην Κίνα αποδυναμώθηκαν και γενικά οι ΟΑ του Πεκίνου άφησαν μια αρνητική παρακαταθήκη για τους επόμενους ΟΑ (Xiaobo, 2008· Ross & McDougal, 2022).

Ο Ολυμπιακός φράκτης των ΟΑ του Λονδίνου 2012

Το πιο χαρακτηριστικό μέτρο ασφάλειας και παρακολούθησης των ΟΑ 2012 στο Λονδίνο ήταν ο Ολυμπιακός φράκτης μήκους 17,5 χιλιομέτρων με 900 κάμερες όρασης ημέρας και νύχτας, περιτυλιγμένος με ηλεκτροφόρα καλώδια 5.000 volt, και σύρματα με ξυράφια, ο οποίος έδινε την αίσθηση μιας φυλακής στο Ολυμπιακό χωριό αντί ενός πανηγυρικού αθλητικού χώρου (Fussey & Coaffee, 2011). Ο φράκτης αυτός είναι μοντέλο ασφάλειας για τα σύνορα πολλών κρατών ενάντια στην παράνομη μετανάστευση.

Όμως, στους Αγώνες αυτούς, όπως συμβαίνει συνήθως σε όλους, προηγήθηκε αναγκαστική εκτόπιση για κατοίκους και υποχρεωτική έξωση ομάδων Ρομά/Τσιγγάνων από τις τοποθεσίες τους λόγω της υποχρεωτικής εντολής αγοράς των τόπων αυτών για τη διοργάνωση των ΟΑ (Fussey et al., 2011).

Συνοπτικά, οι ΟΑ του Λονδίνου άφησαν πίσω τους, εκτός από τον περιβόητο φράκτη, ένα «κράτος ασφάλειας έτοιμο για καταστολή» και πέρα από τις Ολυμπιακές εγκαταστάσεις, σε ολόκληρο το Λονδίνο, με καινοτόμους και βελτιωμένους πολιτικούς και στρατιωτικούς τρόπους ελέγχου, νέα πρότυπα λειτουργίας και ποινικής αντιμετώπισης για τη φυσική ασφάλεια, κ.ά. με σημαντικές επιπτώσεις στις ελευθερίες των μελλοντικών γενεών (Ross & McDougall, 2022).

Το αερόστατο “Simera” στους ΟΑ στο Ρίο 2016

Στους ΟΑ 2016 του Ρίο στη Βραζιλία, η αμερικανική εταιρεία Logos Technologies, εξειδικευμένη στις πολεμικές τεχνολογίες, είχε προμηθεύσει στις αρχές του Ρίο το αερόστατο «Simera», παρόμοιο με αυτό που είχε βοηθήσει τα αμερικάνικα στρατεύματα στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, και το οποίο μπορούσε να μεταδίδει εικόνες σε πραγματικό χρόνο 200 μέτρα από το έδαφος (Ferrari, 2023, σελ. 76).

Τα αερόστατα ή αερόπλοια έχουν αρχίσει να χρησιμοποιούνται σε όλους σχεδόν τους ΟΑ από το «Hinderburg» στους ΟΑ του Βερολίνου 1936 ως μια επιδεικτική Ολυμπιακή ασπίδα ασφάλειας. Αερόπλοιο τύπου Zeppelin, παρόμοιο με αυτό των ΟΑ της Ατλάντα 1996, χρησιμοποιήθηκε και στην Αθήνα 2004, πραγματοποιώντας 38 πτήσεις, έως και 16 ώρες το 24ωρο, με συνολική διάρκεια πτήσης 200 ώρες, παρέχοντας ζωντανή εναέρια υποστήριξη στο Ολυμπιακό Κέντρο Ασφάλειας (Σαματάς, 2016, σελ. 76-77).

Το αερόστατο «Simerá» μαζί με άλλα μέτρα, όπως η δημιουργία, το 2011, του Ειδικού Τμήματος Ασφαλείας για Μείζονα Γεγονότα (Secretaria Extraordinária de Segurança para Grandes Eventos) και οι αντιτρομοκρατικοί νόμοι στόχευαν αποκλειστικά και βίαια τις φτωχές μειονότητες στις φαβέλες, με αποκορύφωμα την αστυνομική κατάληψή τους δύο μέρες πριν την έναρξη των Αγώνων (Mendes, 2016). Γι' αυτό ακτιβιστές με βάση εκτενώς τεκμηριωμένες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποκάλεσαν τους ΟΑ του Ρίο «Αγώνες αποκλεισμού και επίθεσης εναντίων των φτωχών», αυξάνοντας τις κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των πλουσίων της πόλης και των φτωχών κατοίκων στις φαβέλες (Ferrari, 2023).

Οι βιομετρικές κάμερες στους ΟΑ του Τόκιο 2020

Οι “χορωνόπληκτοι” Ολυμπιακοί Αγώνες 2020 του Τόκιο λόγω των υψηλών κινδύνων μετάδοσης του ιού διεξήχθησαν από τις 23 Ιουλίου μέχρι και τις 8 Αυγούστου 2021, και οι Παρα-Ολυμπιακοί από τις 24 Αυγούστου έως τις 5 Σεπτεμβρίου 2021 (Σαματάς, 2021).

Ήταν οι πρώτοι ΟΑ στη σύγχρονη ιστορία που εφάρμοσαν κάμερες με την τεχνολογία αναγνώρισης προσώπου ως μέτρο ασφάλειας για αθλητές και διαπιστευμένο προσωπικό, συμπεριλαμβανομένων δημοσιογράφων, εθελοντών και χορηγών (Duckworth & Krieger, 2021, σελ.1). Πράγματι, οι αρχές ασφαλείας εφάρμοσαν μαζικά βιομετρικές τεχνολογίες αναγνώρισης προσώπου, αισθητήρες παρακολούθησης στα ρούχα και GPS για να παρακολουθούν τις κινήσεις των επισκεπτών και ξένων δημοσιογράφων όσο θα βρίσκονται στην Ιαπωνία, αλλά και πιλοτικές εφαρμογές Τεχνητής Νοημοσύνης (TN) μέσα και γύρω από τους χώρους του Ολυμπιακού χωριού για την ταυτοποίηση των περίπου 300.000 προσωπικού των Αγώνων. Υπήρξε, επίσης, ολοκληρωμένη παρακολούθηση της προκυμαίας του Τόκιο με ειδικά μπαλόνια εξοπλισμένα με κάμερες παρακολούθησης οχημάτων, με σύστημα βιομετρικής αναγνώρισης προσώπων και άλλες τεχνολογίες ανίχνευσης ασυνήθιστης συμπεριφοράς.

Οι ΟΑ του Τόκιο αναμφίβολα χρησίμευσαν ως καταλύτες για την ανάπτυξη μιας ακόμη πιο εξελιγμένης τεχνολογίας παρακολούθησης με TN, η οποία υπό το πρόσχημα του ελέγχου της λοίμωξης εντατικοποιήθηκε περαιτέρω μετά τους Αγώνες, και θα τελειοποιηθεί στους Αγώνες 2024 στο Παρίσι (Ferrari, 2023, σελ. 86).

3. Η Τεχνητή Νοημοσύνη (TN) στους ΟΑ του Παρισιού 2024

Η υπόσχεση της TN για την ασφάλεια των ΟΑ του Παρισιού 2024

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του Παρισιού θα πραγματοποιηθούν από τις 26 Ιουλίου έως τις

11 Αυγούστου 2024 και στη συνέχεια οι Παρα-Ολυμπιακοί Αγώνες από τις 28 Αυγούστου έως τις 8 Σεπτεμβρίου. Σύμφωνα με την Οργανωτική Επιτροπή στις 26 Ιουλίου 2024, ακριβώς στις 20:24 (τοπική ώρα) θα ξεκινήσει η πρωτοποριακή ανοιχτή τελετή έναρξης, η οποία για πρώτη φορά στην ιστορία των ΟΑ θα διεξαχθεί έξω από το Ολυμπιακό Στάδιο. Η παρέλαση των αθλητών με τις αποστολές των χωρών που θα πάρουν μέρος στους Αγώνες θα γίνει μέσα στον ποταμό Σηκουάνα σε μια διαδρομή έξι χιλιομέτρων με 160 περίπου καραβάκια που καθημερινά μεταφέρουν τουρίστες στο ποτάμι.³ Οι διοργανωτές σχεδιάζουν να εγκαταστήσουν την Ολυμπιακή φλόγα στον Πύργο του Άιφελ, αν και όχι στην κορυφή του μνημείου, και υπολογίζουν ότι σχεδόν μισό εκατομμύριο κόσμος θα παρακολουθήσει αυτό το φαντασμαγορικό θέαμα που ετοιμάζουν, ενώ στη διάρκεια των Αγώνων αναμένεται να επισκεφθούν το Παρίσι 16 εκατομμύρια τουρίστες (Σπανέα, 2023).

Όμως η ανοιχτή αυτή τελετή έναρξης αποτελεί μεγάλο πονοκέφαλο ασφάλειας, γι' αυτό αποφασίστηκε οι θεατές με ελεύθερη πρόσβαση να μειωθούν κατά διακόσιες χιλιάδες σε προκαθορισμένους χώρους, τρία άτομα ανά τετραγωνικό μέτρο, για να μπορούν να ελεγχθούν. Επίσης, η τελετή έναρξης των Παρα-Ολυμπιακών αγώνων θα γίνει στα Ηλύσια Πεδία, πάλι δηλαδή εκτός Ολυμπιακού Σταδίου (Φιλέρης, 2023).

Όπως σε όλους τους προηγούμενους ΟΑ, το βάρος της ασφάλειας ανέλαβαν η αστυνομία και ο στρατός, έτσι και η Γαλλία θα αναπτύξει 35.000 άτομα ασφαλείας και στρατιωτικού προσωπικού για να προστατεύσει την Ολυμπιακή τελετή έναρξης από παραδοσιακές και νέες απειλές. Παράλληλα με τις κλασσικές απειλές τρομοκρατίας, ο Γάλλος υπουργός Εσωτερικών Gerald Darmanin δεν απέκλεισε και μια «ενδεχόμενη» επίθεση με drones φορτωμένων με εκρηκτικά στην τελετή έναρξης «ως μια εντελώς νέα απειλή». Γι' αυτό γαλλικές εταιρείες σχεδιάζουν ένα αντι-drone σύστημα που λέγεται ότι έχει την ικανότητα να ανιχνεύει και να καταρρίπτει μικρά drones.⁴ Έτσι, η γαλλική αστυνομία εξοπλίστηκε με ειδικά όπλα που μπορούν να αποκρούσουν επίθεση από drones και μάλιστα σε ύψος 1.000 μέτρων! (Palmer, 2023· Φιλέρης, 2023).

Σύμφωνα με τους διοργανωτές, η Τεχνητή Νοημοσύνη (TN) υπόσχεται να συμβάλει στην καλύτερη διοργάνωση των ΟΑ του Παρισιού 2024 με πλήθος υπηρεσιών. Σε σχετική ερώτηση του συγγραφέα προς το ChatGPT, αυτό απάντησε ότι οι υποσχόμενες υπηρεσίες της TN στους ΟΑ 2024 είναι συνοπτικά:

3 Στους ΟΑ Παρίσι 2024 αναμένεται να πάρουν μέρος 206 ολυμπιακές αποστολές και 182 παραολυμπιακές, με συνολικά, 15.000 αθλητές και αθλήτριες. Τα ολυμπιακά αθλήματα θα είναι 32 και τα παρα-ολυμπιακά 22. Θα πραγματοποιηθούν 869 αγωνίσματα, τα οποία θα υποστηρίξουν 45.000 εθελοντές. Τα εισιτήρια θα αγγίξουν τα 13.000.000 και μόνο οι θεατές στη διαδρομή της Φλόγας υπολογίζονται σε 15.000.000 (Σπανέα, 2023).

4 Η γαλλική κυβέρνηση έχει ήδη δεσμεύσει 350 εκατομμύρια ευρώ για την καταπολέμηση των drones με δυνατότητα εμπλοκής ή χρήσης λέιζερ (Palmer, 2023).

«1. ανάλυση απόδοσης αθλητών, 2. προγνωστικές αναλύσεις (Predictive Analytics), 3. στοχευμένη ασφάλεια, επιτήρηση και παρακολούθηση, 4. αυτόματη μετάφραση γλωσσών, 5. προγραμματισμός συμβάντων, εκδηλώσεων, μεταφοράς, κυκλοφορίας, εφοδιασμού κ.λπ., 6. εξατομικευμένες υπηρεσίες για την εξυπηρέτηση των θεατών, 7. παραγωγή προγραμμάτων και περιεχομένου για τα ΜΜΕ και τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (ΜΚΔ). Επίσης η ΤΝ μπορεί να συμβάλει: 8. στην αγορά εισιτηρίων και στον έλεγχο πρόσβασης των θεατών, της ροής του πλήθους, μείωση της συμφόρησης, κλπ. 9. σε θέματα υγιεινής και ασφάλειας, 10. στην οικολογική βιωσιμότητα, βελτιστοποιώντας τη χρήση και κατανάλωση ενέργειας στη διαχείριση απορριμμάτων κ.ά., 11. Στην πρόβλεψη καιρού, 12. Στους ελέγχους ενάντια στη φαρμακο-διέγερση (Anti-Doping Control) για τον εντοπισμό ύποπτων μοτίβων ή ανωμαλιών στην απόδοση ή στη συμπεριφορά των αθλητών, κ.ά.» (ChatGPT, 10 Νοεμβρίου 2023).

Επιπλέον, οι διοργανωτές ανήγγειλαν ότι εξειδικευμένοι αλγόριθμοι θα επεξεργάζονται δεδομένα από τους χώρους διεξαγωγής των Αγώνων για να χρησιμοποιηθούν σε διάφορες τηλεοπτικές εφαρμογές, όπως, π.χ., για την αυτόματη επιλεγμένη προβολή αθλημάτων και την άμεση ενημέρωση των τηλεθεατών με την επιτάχυνση της παραγωγής περιεχομένου του τηλεοπτικού προγράμματος. Επίσης, έχουν αποκαλυφθεί σχέδια για τη χρήση ΤΝ για την προστασία των αθλητών από τη διαδικτυακή διαπόμπευση στα ΜΚΔ, με την έγκαιρη ανίχνευση και επισήμανση σοβαρών απειλών εναντίον αθλητών. Το εργαλείο αυτό θα επιτρέπει στις πλατφόρμες των ΜΚΔ να διαγράφουν τη διαδικτυακή δυσφήμιση ή τις απειλές προτού τις δει ο αθλητής (Burke, 2023).

Ολυμπιακή βιντεο-παρακολούθηση με δυνατότητες ΤΝ στους ΟΑ του Παρισιού 2024

Εκτός από τις παραπάνω υποσχόμενες υπηρεσίες της ΤΝ, η Γαλλία είναι η πρώτη χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) που νομιμοποίησε την βιντεο-παρακολούθηση με αλγοριθμικές εφαρμογές ΤΝ, για να ανταποκριθεί στη μεγαλύτερη πρόκληση ασφάλειας στην ιστορία της, δηλαδή στους ΟΑ 2024. Η γαλλική Εθνοσυνέλευση ψήφισε στα τέλη Ιανουαρίου 2023 με συντριπτική πλειοψηφία υπέρ ενός νόμου («Loi JO 2024») που επιτρέπει τη χρήση της βιντεο-παρακολούθησης με «έξυπνες ή επαυξημένες» κάμερες (Caméras dites «intelligentes» ou «augmentées») κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης των ΟΑ και μέχρι το 2025. Στο Ολυμπιακό χωριό θα λειτουργούν 400 κάμερες βιντεο-παρακολούθησης με ΤΝ με αυτόματη καταγραφή και αναγνώριση προσώπων (Guerrini, 2023).⁵

⁵ Οι κάμερες αυτές θυμίζουν το όλο ζήτημα των Ολυμπιακών καμερών στους ΟΑ της Αθήνας 2004 και ιδίως για τη χρήση τους μετά το τέλος των Αγώνων (βλ. Σαματάς, 2016α, σελ. 181-211).

Η γαλλική αρχή προστασίας δεδομένων CNIL προσδιόρισε τη διαφορά μεταξύ «επαυξημένης» και βιομετρικής κάμερας ορίζοντας ότι:

Ο όρος «επαυξημένη» βιντεοπαρακολούθηση χρησιμοποιείται εδώ για να αναφερθεί σε κάμερες με σχετική αλγοριθμική επεξεργασία που υλοποιείται από λογισμικό, επιτρέποντας την αυτόματη ανάλυση... των εικόνων σε πραγματικό χρόνο και διαρκώς. Πρόκειται για μια τεχνολογία γνωστή ως ‘‘computer vision’’, η οποία είναι ένας από τους κλάδους της ΤΝ και συνίσταται στον εξοπλισμό συστημάτων με δυνατότητες ψηφιακής ανάλυσης εικόνας, με την εξαγωγή πληροφοριών όπως η αναγνώριση προτύπων, η ανάλυση κινήσεων, η ανίχνευση αντικειμένων, ή ακόμη και συμπεριφορών... με πιθανολογικό τρόπο ...που καθορίζονται εκ των προτέρων από τους σχεδιαστές και τους χρήστες... Οι «επαυξημένες» συσκευές βιντεοπαρακολούθησης που εξετάζονται εδώ διαφέρουν από την επεξεργασία βιομετρικών δεδομένων (και πιο συγκεκριμένα από τις συσκευές αναγνώρισης προσώπου), διότι: α. δεν επεξεργάζονται διαρκώς τα φυσικά, φυσιολογικά ή συμπεριφορικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων, (αλλά) για παράδειγμα, μια «επαυξημένη» συσκευή κάμερας μπορεί να καταγράφει το δρόμο για να εντοπίζει κατηγορίες, όπως διερχόμενα αυτοκίνητα, ποδήλατα, μοτοσικλέτες. β. δεν έχουν πάντοτε ως σκοπό τη μοναδική ταυτοποίηση των ενδιαφερόμενων προσώπων, δηλαδή την αναγνώρισή τους από τη μία κάμερα στην άλλη, (αλλά να) μπορεί να διαχωρίζει τους ανθρώπους σε ένα χώρο ανάλογα με την ηλικία τους ή να εντοπίζει έναν καυγά ή μια επικίνδυνη συμπεριφορά μέσα στο πλήθος (Βέρας, 2023).

Ο νόμος με το επίμαχο άρθρο 7 επιτρέπει σε προγράμματα ΤΝ να συλλέγουν και να αναλύουν σε πραγματικό χρόνο προσωπικά βιομετρικά δεδομένα και την κίνηση του σώματος από δημόσιες κάμερες ασφαλείας σε όλη την πόλη, προκειμένου ν’ ανιχνεύουν «προκαθορισμένα συμβάντα» ύποπτης ή μη φυσιολογικής συμπεριφοράς και μετακίνησης ή μη προγραμματισμένης συγκέντρωσης πλήθους και να αποφασίζουν αν είναι φυσιολογικά ή ύποπτα. Το ποιος καθορίζει το «φυσιολογικό» και το «μη ύποπτο» είναι βέβαια ασαφές, όπως και τα κριτήρια για τον καθορισμό αυτό (Βέρας, 2023). Επτακόσια περίπου εξελιγμένα λογισμικά που ανιχνεύουν και την παραμικρή κίνηση, εγκαταλελειμμένα αντικείμενα, ακόμα και πρόσωπα οργισμένων φιλάθλων, έχουν προταθεί από διάφορες γαλλικές και διεθνείς εταιρείες για να επιλεγούν από την γαλλική οργανωτική επιτροπή των Αγώνων. Τα διάφορα λογισμικά παρακολούθησης που θα επιλεγούν θα κοστίσουν πακτωλό εκατομμυρίων, αλλά, όπως συνήθως συμβαίνει σε όλους τους ΟΑ, θα χρησιμοποιηθούν από τη γαλλική κυβέρνηση με βάση την «Ολυμπιακή κατάσταση εξαίρεσης» και μετά τους Αγώνες, το λιγότερο μέχρι τον Μάρτιο του 2025 (Zirin & Boykoff, 2023).

Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γαλλίας επικύρωσε τον επίμαχο νόμο δύο μήνες αφότου η Εθνοσυνέλευση ενέκρινε τη χρήση καμερών παρακολούθησης με ΤΝ κατά τη

διάρκεια των Αγώνων, και αφού προηγουμένως ο Γάλλος υπουργός εσωτερικών Gérald Darmanin διαβεβαίωσε ότι «δεν πρόκειται για τη στόχευση αυτού ή εκείνου του ατόμου, αλλά ατόμων που αντιστοιχούν σε αναφορές και κατηγορίες για βίαιες χειρονομίες όπως ο βανδαλισμός δημόσιας περιουσίας» (Palmer, 2023). Στο διάταγμα εφαρμογής του νέου νόμου που δημοσιεύτηκε τέλη Αυγούστου 2023 νομιμοποιείται η αυτοματοποιημένη βιντεοπαρακολούθηση (AVS). Αλγόριθμοι TN θα επιτρέπουν την ταχεία ανάλυση μεγάλων όγκων φωτογραφικού υλικού βίντεο από τις 700 περίπου κάμερες τοποθετημένες σε όλη την πόλη, αλλά και από drones, για τον εντοπισμό περιέργων κινήσεων ή ασυνήθιστης συμπεριφοράς ατόμων ή πλήθους ή για οποιαδήποτε συγκέντρωση περισσότερων από 300 άτομα, καθώς και για να εντοπίζουν «προκαθορισμένα γεγονότα» (événements prédéterminés) ή ύποπτα αντικείμενα, όπως εγκαταλελειμμένες τσάντες, αλλά και πυρκαγιές και οτιδήποτε άλλο μπορεί να προκαλέσει κόκκινες σημαίες συναγερμού που θα μπορούσαν να απειλήσουν τη δημόσια τάξη. Το υλικό από τις κάμερες δεν θα παρακολουθείται από επόπτες, όπως γινόταν μέχρι σήμερα, αλλά εισάγεται απευθείας στο σύστημα, το οποίο το αντιπαραβάλλει με τα προκαθορισμένα μοτίβα και σημαίνει συναγερμό κάθε φορά που εντοπίζει κάποιο από αυτά. Τότε ο χειριστής αξιολογεί την ειδοποίηση και ενεργοποιεί τη διαδικασία άμεσης επέμβασης των αρμοδίων αρχών (Βέρας, 2023). Το σύστημα θα παραμείνει ενεργό επίσημα μέχρι τον Μάρτιο του 2025, έξι μήνες μετά το τέλος των Ολυμπιακών Αγώνων (Guerrini, 2023).

Οι υποστηρικτές και επικριτές του Νόμου για τη βιντεοπαρακολούθηση με TN στους ΟΑ 2024 στο Παρίσι

Το ισχυρότερο επιχείρημα των υποστηρικτών του νόμου, μελών της Εθνοσυνέλευσης που ανήκουν στο κόμμα του Μακρόν Renaissance, είναι το ότι η αλγοριθμική βιντεοπαρακολούθηση, δηλαδή οι κάμερες που λειτουργούν με TN και διασύνδεση με τράπεζες μεγάλων δεδομένων (Big Data) για την ανάλυση, πρόγνωση και διαχείριση υπόπτων συμβάντων κινδύνου, θα μπορούσαν να είχαν βοηθήσει ώστε να αποτραπούν: α. οι εκρήξεις βομβών έξω από το Στάδιο Σεν Ντενί το 2015 πριν από τον φιλικό αγώνα ποδοσφαίρου ανάμεσα στη Γαλλία και τη Γερμανία, και η τρομοκρατική επίθεση, η οποία κατέληξε στο μακελειό στο θέατρο Μπατακλάν, στις 13 Νοεμβρίου 2015 με 130 νεκρούς και 400 τραυματίες, β. η επίθεση της 14ης Ιουλίου στη Νίκαια το 2016, αναγνωρίζοντας ως ύποπτες τις κινήσεις ενός φορτηγού που χρησιμοποιήθηκε για να χτυπήσει ένα πλήθος με 86 νεκρούς, και γ. το χάος στη μετακίνηση των φιλάθλων, και οι επιθέσεις και ληστείες σε βάρος τους στον τελικό του Champions League ανάμεσα στη Λίβερπουλ και τη Ρεάλ Μαδρίτης στο Παρίσι στις 28 Μαΐου 2022 (French, 2023).

Ο νέος νόμος έχει ήδη τεθεί σε ισχύ μέχρι το τέλος του 2025 και η επικύρωσή του από το ανώτατο συνταγματικό δικαστήριο της Γαλλίας υπήρξε πλήγμα για τους ακτιβιστές προστασίας της ιδιωτικής ζωής και των ελευθεριών (O'Carrol 2023). Οι κύριες αντιδράσεις που έχουν εκδηλωθεί επικεντρώνονται «στη μάλλον πειραματική λειτουργία του συστήματος μέχρι τον Ιούλιο του 2025, στην ενδεχόμενη γενίκευση της λειτουργίας αυτής σε πάσης φύσεως πολιτιστικές εκδηλώσεις, στην απουσία σαφούς πλαισίου για το τι συνιστά «προκαθορισμένο γεγονός», και τελικά «στην πλήρη παράδοση της καθημερινότητας των πολιτών σε έναν αλγόριθμο» (Βέρας, 2023). Η Διεθνή Αμνηστία και το Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και άλλες ΜΚΟ έχουν προειδοποιήσει ότι η αλγοριθμική τεχνολογία βιντεοπαρακολούθησης δεν έχει ακόμη αποδεδειγμένη αποτελεσματικότητα λειτουργίας και οδηγεί συχνά σε εσφαλμένη αναγνώριση ανθρώπων και παράνομη σύλληψη. Επίσης, το σύστημα αυτό «δεν έχει όρια ως προς τον δημόσιο χώρο που καταγράφει, ως προς την ταχύτητα ανάλυσης της εικόνας που λαμβάνει, ως προς τα πρόσωπα που επιτηρεί και – κυρίως – ως προς τις συμπεριφορές που αναγνωρίζει ως «ύποπτες» ή «μη φυσιολογικές».⁶ Οι οργανώσεις αυτές επισημαίνουν ότι ο τρόπος με τον οποίο η TN καθορίζει ποια είναι η μη φυσιολογική ή προβληματική συμπεριφορά είναι συχνά πολύ επηρεασμένος από ρατσιστικά τεκμήρια, με βάση το γεγονός ότι η TN έχει δείξει εξαιρετικά υψηλά ποσοστά εσφαλμένης αναγνώρισης έγχρωμων ατόμων (Guerrini, 2023). Γενικά σύμφωνα με τους επικριτές, η TN κινδυνεύει να αυτοματοποιήσει τις διακρίσεις εναντίον κοινοτήτων που έχουν ήδη υπερβολική αστυνόμευση, και να «επιτρέψει στην (αστυνομία) να κρύβεται πίσω από έναν αλγόριθμο», αφού «ένας αλγόριθμος εκπαιδεύεται να μαθαίνει και να αναγνωρίζει συγκεκριμένα αντικείμενα και μοτίβα συμπεριφοράς σύμφωνα με τα δεδομένα που τον τροφοδοτούν πηγές κυρίως της αστυνομίας» (Guerrini, 2023).

Στον ισχυρισμό της γαλλικής κυβέρνησης ότι ο νόμος δεν επιτρέπει τη συλλογή βιομετρικών δεδομένων, πληροφοριών σχετικά με τα φυσικά χαρακτηριστικά και την ταυτοποίηση μεμονωμένων ανθρώπων, όπως δακτυλικά αποτυπώματα ή DNA, η Διεθνή Αμνηστία θεωρεί ότι: «... οι αλγόριθμοι θα αξιολογούν τις συμπεριφορές αναλύοντας σωματικά και συμπεριφορικά δεδομένα, τα οποία αποτελούν προσωπικά δεδομένα που υπόκεινται στο δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και τα οποία πρέπει να προστατεύονται». Επίσης, ακτιβιστές της μαχητικής οργάνωσης La Quadrature du Net για τα ψηφιακά δικαιώματα που αντιτίθεται στον νέο νόμο, αντικρούουν την κυβέρνηση, δηλώνοντας, «... στην πραγματικότητα, η βιντεο-παρακολούθηση με TN μπορεί να αναγνωρίσει αυτόματα

⁶ «Αυτό θα μπορούσε να είναι, για παράδειγμα, ο εντοπισμός κάποιου που τρέχει, κάποιος που δεν κινείται, ... ένα πρόσωπο που είναι καλυμμένο, κάποιος που κάνει γκράφιτι—πολλά διαφορετικά πράγματα», είπε ο Alouette, ψευδώνυμο ενός ακτιβιστή της γαλλικής ομάδας ψηφιακών δικαιωμάτων που αντιτίθεται στον νέο νόμο, La Quadrature du Net, και ο οποίος δεν ήθελε να κατονομαστεί λόγω ανησυχιών για την προστασία της ιδιωτικής του ζωής (Guerrini, 2023).

κάποιον λόγω των φυσικών του χαρακτηριστικών, με τη μόνη πραγματική διαφορά μεταξύ της πρόσφατα εγκεκριμένης τεχνολογίας και της αναγνώρισης προσώπου να είναι ότι ο αλγόριθμος εστιάζεται στο σώμα και όχι στο πρόσωπο. Για εμάς, και αυτή είναι βιομετρική τεχνολογία». Σύμφωνα επίσης με τους ίδιους, η πρόσφατα νομιμοποιημένη παρακολούθηση θα πλήττει τις πολιτικές ελευθερίες, στοχοποιώντας άδικα ακτιβιστές εναντίον των ΟΑ, και άλλους διαδηλωτές για το κλίμα, κ.λπ.. Όμως, περισσότερο θα πλήξει τους ανθρώπους που περνούν τον περισσότερο χρόνο σε δημόσιο χώρο και που τείνουν να είναι τα φτωχότερα μέλη της κοινωνίας - ζητιάνοι, άστεγοι ή μετανάστες που πουλάνε τα προϊόντα τους στο δρόμο (Guerrini, 2023· French, 2023).

Η Danielle Simonnet, μέλος του κόμματος La France Insoumise (Ανυπόταχτη Γαλλία) δήλωσε: «Ο νόμος καταδεικνύει ότι οι Ολυμπιακοί Αγώνες αποτελούν πρόσχημα για την επιτάχυνση μιας πολιτικής γενικευμένης παρακολούθησης». Πρόσθεσε ότι ο νόμος «αποτελεί επίθεση στα δικαιώματα στην ιδιωτική ζωή, στο δικαίωμα διαμαρτυρίας και στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και της έκφρασης, και απλώς θα επιδεινώσει τις πολιτικές που εισάγουν διακρίσεις» (Zirin & Boykoff, 2023). Αλλά και μέλη του Ευρωκοινοβουλίου θεωρούν ότι η χρήση μαζικής παρακολούθησης με ΤΝ κατά τη διάρκεια των ΟΑ του Παρισιού θα μπορούσε να αμφισβητήσει σημαντικά τον υπό διεργασία προτεινόμενο ευρωπαϊκό νόμο για την ΤΝ (EU AI Act), ο οποίος αναμένεται να προστατεύει το ιδιωτικό απόρρητο, να επιβάλλει διαφάνεια και λογοδοσία των αλγορίθμων, και να ευθυγραμμίζεται με τα διεθνή πρότυπα προστασίας δεδομένων και απορρήτου (Jaromi, 2023).

4. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η Ολυμπιακή κατάσταση εξαίρεσης, που ήδη ισχύει και στους ΟΑ 2024, αναφέρεται στο γεγονός ότι από την 11η Σεπτεμβρίου 2001 στο όνομα της ασφάλειας των ΟΑ, ακόμα και δημοκρατικές κυβερνήσεις των διοργανωτριών χωρών εφαρμόζουν τις τελειότερες, συχνά αμφιλεγόμενες, και πάντα πανάκριβες πανοπτικές τεχνολογίες, αλλά και έκτακτες νομοθεσίες, όπως τον γαλλικό νόμο που επιτρέπει τη χρήση της βιντεο-παρακολούθησης με ΤΝ, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης των ΟΑ αλλά και για πολύ μετά τους Αγώνες. Στρατικοποιούν τις ολυμπιακές πόλεις, περιστέλλουν τις δημοκρατικές αρχές, και επιβάλλουν μια έκτακτη ανάγκη με μακροπρόθεσμες συνέπειες για τη δημοκρατία, τη διαφάνεια και τις ελευθερίες, ξεχνώντας να τις επαναφέρουν μετά το τέλος των Αγώνων. Αυτό δεν είναι απλώς ένα πρόβλημα του Παρισιού, αλλά είναι ένα Ολυμπιακό πρόβλημα, αφού οι ΟΑ χρησιμοποιούνται ως πρόσχημα για να διευκολυνθεί η εγκαθίδρυση μιας μόνιμης κατάστασης εξαίρεσης και να δοκιμαστούν νέες πανοπτικές τεχνολογίες μαζικού ελέγχου (Σαματάς, 2015, σελ. 257-259· Βέρας, 2023).

Έτσι, όπως οι ΟΑ όταν διοργανώνονται σε αυταρχικές χώρες (π.χ. Κίνα, Ρωσία) δεν τις βοηθούν να γίνουν πιο δημοκρατικές αλλά ενισχύουν το αυταρχικό τους οπλοστάσιο (Samatas, 2012),⁷ παρομοίως οι ΟΑ πλήττουν τη δημοκρατία σε δυτικές διοργανώτριες χώρες (Samatas, 2014, σελ. 154-156). Οι φόβοι αυτοί ισχύουν και για τη Γαλλική Δημοκρατία (Zirin & Boykoff, 2023).

Αναφορικά με την πειραματική χρήση TN στη βιντεο-παρακολούθηση στους ΟΑ του Παρισιού, όπως και με το σύστημα C4I στην Αθήνα 2004, ο «πειραματικός χαρακτήρας του εγχειρήματος έγκειται στη μετα-ολυμπιακή αξιοποίηση των δυνατοτήτων της TN και στη νομιμοποίηση μιας τεχνολογικής λύσης, που οι εταιρείες προωθούν και οι τοπικές αρχές υποστηρίζουν ένθερμα», και της οποίας τα οφέλη αλλά και οι επιπτώσεις θα αποδειχθούν μετά τους Αγώνες. Σοβαρά ερωτήματα τίθενται από Γάλλους νομικούς εάν «πρόκειται τελικά για ένα σύστημα πειραματικό ή για ειδικό μέτρο έκτακτης ανάγκης εν όψει των αγώνων; Μπορούν οι ειδικές απαιτήσεις ασφάλειας των ΟΑ να θεμελιώσουν μια αναλογικότητα που θα επιτρέψει τη συνέχιση της λειτουργίας του χωρίς την ύπαρξη ειδικής, συγκεκριμένης και σημαντικής απειλής για τη δημόσια ασφάλεια και την έννομη τάξη;» (Βέρας, 2023).

Συμπερασματικά, και συμφωνώντας με τον Ferrari (2023), τελικά, δεν βοηθούν οι τεχνολογίες παρακολούθησης τους ΟΑ, αλλά το αντίθετο, προς δόξα των κερδών των κατασκευαστριών εταιριών και ευρύτερα του Στρατιωτικο - Βιομηχανικού Συμπλέγματος (Samatas, 2014, σελ. 85).

Ακτιβιστές, πολιτικοί και ακαδημαϊκοί σε όλη την ΕΕ και το Ηνωμένο Βασίλειο έχουν ήδη κρούσει τον κώδωνα του κινδύνου για τη χρήση TN στους ΟΑ 2024 στο Παρίσι. Το αποτέλεσμα της αναμενόμενης νομικής έντασης Γαλλίας και ΕΕ, που προκλήθηκε από τη νομοθεσία για την ασφάλεια των ΟΑ, αλλά και οι συγκεκριμένες επιπτώσεις κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής τους και μετά θα έχουν αναμφίβολα βαθύ αντίκτυπο στην πορεία της παρακολούθησης με TN στον υπόλοιπο εικοστό πρώτο αιώνα (Jaromi, 2023).

Αυτές οι ανησυχίες σχετικά με την αυτοματοποιημένη βιντεο-παρακολούθηση είναι οι πιο πρόσφατοι σε μια μακρά λίστα λόγων για τους οποίους ΜΚΟ και κινήματα όπως οι Non Aux JO 2024 à Paris και Saccage 2024, όπως και οι NOlympics LA αντιτίθενται στους αγώνες (Julian, 2009· Lensky, 2008). Τοπικές κυβερνήσεις σε όλο τον κόσμο γίνονται όλο και πιο επιφυλακτικές σχετικά με τον αντίκτυπο των ΟΑ, με το Παρίσι να κερδίζει την ευκαιρία να φιλοξενήσει το 2024 και το Los Angeles το 2028, αφού πολλές άλλες μεγάλες

⁷ Αυτό συνέβη στην Κίνα (Samatas, 2011b). Επίσης στη Ρωσία όταν ξεκίνησαν την αναγνώριση προσώπου για το Παγκόσμιο Κύπελλο Ποδοσφαίρου το 2018, μετά το εφάρμοσαν για την είσοδο στο Μετρό της Μόσχας (Face Pay). Έκτοτε, η τεχνολογία αυτή χρησιμοποιείται για τη σύλληψη υπόπτων, καταζητούμενων αλλά και διαδηλωτών (βλ. ρεπορτάζ *Ναυτεμπορική*, 15 Οκτ. 2021).

πόλεις απέσυραν τις προσφορές τους, ή άλλες έχουν αρνηθεί τη διοργάνωσή τους όπως το Αμβούργο, το Όσλο, η Στοκχόλμη, κ.ά. (Zirin & Boykoff, 2023· Σαματάς, 2016γ).

Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν το χαμένο Ολυμπιακό πνεύμα και τη μετάλλαξη των σύγχρονων ΟΑ σε αγώνες ασφάλειας, παρακολούθησης και κερδοσκοπίας. Γι' αυτό καταλήγουμε και εδώ σε έναν μετα-Ολυμπιακό σκεπτικισμό για εναλλακτικούς, καθαρούς ερασιτεχνικούς ΟΑ που θα διεξάγονται, εναλλασσόμενα κοντά σε ιερές οικολογικά τοποθεσίες της γης, με έντονο φιλειρηνικό και οικολογικό μήνυμα για τη σωτηρία του πλανήτη και με μοναδικό βραβείο για τους νικητές το στεφάνι ελληνικής αγριελιάς, τον κότινο (Σαματάς, 2016α, σελ. 263-266).

Τέλος, φαίνεται ότι οι Γάλλοι διοργανωτές δεν ξεχνούν το φιάσκο της διοργάνωσης των ΟΑ στο Παρίσι του 1900, η οποία εξελίχθηκε σε μία εμποροπανήγυρη με το αθλητικό περιεχόμενο να υποβαθμίζεται (Σπανέα, 2023). Επίσης, λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τις ταραχές που αντιμετώπισε η Γαλλία τα τελευταία χρόνια και την αστυνομική βία ενάντια στα «Κίτρινα Γελέκα», τη βία που φούντωσε στις 24 Μαρτίου 2023 στο Παρίσι καθώς οι διαδηλωτές εκτόνωσαν την οργή τους για τη συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση του προέδρου Μακρόν, καθώς και τις ταραχές που συγκλόνισαν τον Ιούνιο 2023 ολόκληρη τη Γαλλία με αφορμή τον θάνατο ενός 17χρονου από πυρά αστυνομικού, αλλά και τις πρόσφατες δολοφονικές επιθέσεις φανατικών Ισλαμιστών. Αν και η υπουργός Αθλητισμού της Γαλλίας Amélie Oudéa-Castéra έχει προειδοποιήσει να μην γίνουν οι ΟΑ του 2024 στο Παρίσι ο αποδιοπομπαίος τράγος για την οργή και την απογοήτευση των ανθρώπων για κοινωνικά προβλήματα (Willsher, 2023), αυτό δεν μπορεί να αποκλειστεί, ούτε και να αποτραπεί με την TN.

Προς το παρόν βέβαια η μεγαλύτερη απειλή για τους ΟΑ 2024 είναι η εξολόθρευση των κοριών από τη γαλλική πρωτεύουσα που έχουν κατακλύσει (το καλοκαίρι 2023) όχι μόνο τα στρώματα και τα κλινοσκεπάσματα των ξενοδοχείων, αλλά και τα καθίσματα του μετρό και των λεωφορείων, των εστιατορίων και των καφέ. Επίσης, οι υψηλές θερμοκρασίες λόγω της κλιματικής αλλαγής δημιουργούν έντονη ανησυχία στους διοργανωτές των τριακοστών τρίτων ΟΑ, ιδιαίτερα για την ιστιοπλοΐα που θα γίνει στη Μασσαλία (Καψύλης, 2023). Θα αντιμετωπίσουν οι Γάλλοι και αυτές τις ασύμμετρες απειλές με την «πανάκεια» της TN; Ίδωμεν...

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βέρας, Δ. (2023, 24 Φεβρουαρίου). Παρίσι 2024: Οι Ολυμπιακοί Αγώνες φέρνουν τη βιντεο-

- επιτήρηση του μέλλοντος. *Lawspot*. https://www.lawspot.gr/nomika-blogs/dimitris_verras/parisi-2024-oi-olympiakoi-agonas-fernoyn-ti-vinteoepitirisi-toy
- Καφύλης, Αλ. (2023, 5 Οκτωβρίου). Παρίσι 2024: «Δεν έχουμε δικαίωμα στα λάθη». *Οικονομικός Ταχυδρόμος*. <https://www.ot.gr/2023/10/05/plus/parisi-2024-den-exoume-dikaioma-sta-lathi/>
- Σαματάς, Μ. (2021, 25 Ιουλίου). Οι “κορωνόπληκτοι” Ολυμπιακοί Αγώνες του Τόκιο και οι Εναλλακτικοί Αγώνες. *Το Βήμα της Κυριακής*.
- Σαματάς, Μ. (2017, 11 Ιανουαρίου). Ένα ακριβοπληρωμένο, ανενεργό σύστημα παρακολούθησης. *Η Αυγή της Κυριακής*.
- Σαματάς, Μ. (2016α). Το “Σούπερ-Πανοπτικό” σκάνδαλο των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας 2004 και η παρακαταθήκη του. Παπαζήσης.
- Σαματάς, Μ. (2016β, 25 Ιουλίου). C4I: το σκάνδαλο που στοιχειώνει διά της... απουσίας του. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*.
https://www.efsyn.gr/politiki/synenteyxeis/77255_c4i-skandalo-poy-stoiheionei-dia-tis-apoysias-toy
- Σαματάς, Μ. (2016γ, Αύγουστος 6). Γιατί οι Ολυμπιακοί δεν αποτελούν πλέον μήλον της Έριδος. *Το Βήμα της Κυριακής*.
- Σαματάς, Μ. (2015). Η πανοπτική ασφάλεια των Ολυμπιακών Αγώνων μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001 και οι επιπτώσεις της στις ατομικές και δημοκρατικές ελευθερίες. Στο Γ. Ζαϊμάκης, Γ. και Ε. Φουρνάρακη (Επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις* (σελ. 153-177). Αλεξάνδρεια.
- Σπανέα, Σπ. (2023, 1 Δεκεμβρίου). Παρίσι 2024: Οι Ολυμπιακοί της ισότητας, της αειφορίας και της... ταλαιπωρίας. *Η Καθημερινή*. <https://www.kathimerini.gr/athletics/562760104/parisi-2024-oi-olympiakoi-tis-isotitas-tis-aeiforias-kai-tis-talaimporias/>
- Τέλλογλου, Τ. (2009). Το Δίκτυο: Φάκελλος Siemens. Σκάι.
- Φιλέρης Γ. (2023, 26 Νοεμβρίου). Πανικός στο Παρίσι για τα πανάκριβα ξενοδοχεία και την τελετή έναρξης των ΟΑ στον Σηκουάνα. *News247*. <https://www.news247.gr/magazine/panikos-sto-parisi-gia-ta-panakriva-xenodoxeia-kai-tin-teleti-enarxis-ton-olimpiakon-agonon-ston-sikouana/>

Ξενογλώσση

- American Civil Liberties Union (ACLU) (2004, August 9). The Surveillance Industrial Complex. https://www.aclu.org/sites/default/files/FilesPDFs/surveillance_report.pdf
- Bennet, C. & Haggerty, K. (Eds.) (2011). *Security Games*. Routledge.
- Bigo, D. & Tsoukala, A. (Eds.) (2006). *Illiberal practices of liberal regimes. The (In) Security Games. Cultures and conflicts*. L'Harmattan
- Boykoff, J. (2016). *Power Games: A political history of the Olympics*. Verso.
- Boyle, Ph. (2012). Securing the Olympic Games: exemplifications of global governance. In H. Lensky & S. Wagg (Eds.), *The Palgrave Handbook of Olympic Studies* (pp. 394-409). Palgrave MacMillan.
- Boyle, Ph. & Haggerty, K. (2009). Spectacular Security: Mega-Events and the Security Complex. *International Political Sociology*, 3, 257-274.
- Burke, P. (2023, October 14). OC Athletes' Commission plans for anti-abuse AI tool at Paris 2024 discussed with Executive Board. *Inside The Games*.

- Corporate Watch (2012). Security Games: Surveillance, repression and activism around the London 2012 Olympics. <https://corporatewatch.org/security-games-surveillance-repression-and-activism-around-the-london-2012-olympics/>
- Duckworth, A. & Krieger, J. (2021). “The world will be watching and so will NSA!”: a history of technology and security at the Olympic Games. *The International Journal of the History of Sport*, 38 (2), 264-281.
- Ferrari, M.V. (2023). Test, swarm, normalize: how surveillance technologies have infiltrated Paris 2024 Olympic Games. *Cad. Metrop.*, São Paulo, 25(56), 75-96.
<https://doi.org/10.1590/2236-9996.2023-5603>
- Fussey, P. & Coaffee, J. (2011). Olympic Rings of Steel: Constructing security for 2012 and beyond. In C.J. Bennet & K.D. Haggerty (Eds.), *Security Games* (pp. 36-54), Routledge.
- Fussey, P. et al. (2011). *Securing and sustaining the Olympic City: Reconfiguring London for 2012 and beyond*. Ashgate.
- Graham, St. (2010) *Cities under Siege: The new military urbanism*. Verso.
- Green, D. A. (2012, July 23). Selling surveillance equipment to vile regimes. *The New Statesman*.
<https://www.newstatesman.com/uncategorized/2012/07/selling-surveillance-equipment-vile-regimes>
- Guerrini, F. (2023, September 3). France’s Surveillance Plans For 2024 Olympics Raise Privacy Concerns. *Forbes*.
- Hayes, B. (2009). *NeonConOpticon: The EU Security-Industrial Complex*. London: TNI, Transnational Institute and Statewatch.
- Houeix, R. (2023, March 25). Critics claim Paris using 2024 Games to introduce Big Brother video surveillance. *France24*. <https://www.france24.com/en/sport/20230325-critics-claim-paris-using-2024-games-to-introduce-big-brother-video-surveillance>
- Jaromi, E. (2023, October 12). The 2024 Paris Olympics: AI Mass Surveillance under the upcoming EU AI Act. *Oxford Human Rights Hub*.
- Julian, P. (2009). Corporate Olympics need to return to sporting roots. <https://www.straight.com/article-268697/peter-julian-corporate-olympics-need-return-sporting-roots>
- French, P. (2023, May 4). France Enables AI Surveillance Ahead of 2024 Paris Olympics, Alarming Privacy Activists.
<https://boltsmag.org/france-enables-surveillance-olympics-paris-2024-los-angeles/>
- Klein, N. (2008a) The Olympics: Unveiling Police State 2.0, *The Huffington Post*.
http://www.huffingtonpost.com/naomi-klein/the-olympics-unveiling-po_b_117403.html
- Klein, N. (2008b). China’s All-Seeing Eye. *The Rolling Stone*. <https://tsd.naomiklein.org/articles/2008/05/chinas-all-seeing-eye.htm>
- Kiesling, J. B. (2006, March 20). “An Olympian Scandal.” *The Nation*.
- Lensky, H. & Wagg, S. (Eds.) (2012). *The Palgrave Handbook of Olympic Studies*. Palgrave MacMillan.
- Lensky, H. J. (2004). Making the world safe for global capital: The Sydney 2000 Olympics and beyond. In J. Bale & M. K. Christensen (Eds.), *Post-Olympism? Questioning sport in the 21st century* (pp. 135-145). Berg.
- Lensky, H.J. (2008). *Olympic Industry Resistance*. SUNY Press.

- Lyon, D. & Topak, O. E. (2013). Promoting global identification: Corporations, IGOs and ID card systems. In Ball K. & Snider L. (Eds.), *The Surveillance-Industrial Complex: A political Economy of Surveillance*. Routledge.
- McMillan, R. (2007, December 7). IBM system to scan streets at Beijing Olympics, NYC, pcworld.about.com
- Mendes, D. (2016). Rio Olympics: view from the favelas – “I can’t leave the house. The shots are too close”. <https://www.theguardian.com/global-development/2016/aug/02/rio-olympics-view-from-the-favelas-alemao-the-only-olympic-legacy-i-see-is-repression>
- O’Carroll, L. (2023, May 18). French court’s approval of Olympics AI surveillance plan fuels privacy concerns. *The Observer*.
- Palmer, D. (2023, June 9). Anti-drone system for Paris 2024 delayed after being hit by “difficulties”. *Inside The Games*. <https://www.insidethegames.biz/articles/1137759/paris-2024-drone-attack-system>
- Raghu, T.N. (2012, July 11). McDonaldization of Olympics. *Deccan Chronicle*.
- Roche, M. (2006). Mega-events and modernity revisited: Globalisation and the case of the Olympics. *The Sociological Review*, 54(2), 25-40.
- Ross, M. & McDougall M. (2022). Hosting and Human Rights: The Summer Olympics in the Twenty-First Century. *Frontiers in sports and active living* 4. 779522.
- Samatas, M. (2007). Security and Surveillance in the Athens 2004 Olympics: Some lessons from a troubled story. *International Criminal Justice Review*, 17(3), 220-238.
- Samatas, M. (2010). The Greek Olympic Phone - Tapping scandal: A defenceless state and a weak democracy. In K. Haggerty & M. Samatas (Eds.), *Surveillance and Democracy* (pp. 213-230). Routledge.
- Samatas, M. (2011a). Surveilling Athens 2004 Olympics under the exploitation of 9/11 impact: International Pressures and Domestic Implications. In C. Bennett and K. Haggerty (Eds.), *Security games* (pp. 55-71). Routledge.
- Samatas, M. (2011b). Surveillance in Athens 2004 and Beijing 2008: A comparison of the Olympic surveillance modalities and legacies in two different Olympic host regimes. *Urban Studies*, 48(15), 3347–3366.
- Samatas, M. (2012). Olympic Panoptic Authoritarianism and its legacy in the post-9/11 neo-liberal security context. In D. Mastrogiannakis & C. Dorvillé (Eds.), *Risk management and sport events* (pp. 135-160). Le manuscrit Recherche.
- Samatas, M. (2013). The SAIC-Siemens “super-panopticon” in the Athens 2004 Olympics as a case study of ‘McVeillance. The surveillance –industrial complex’s unscrupulous global business. In K. Ball & L. Snider (Eds.), *The Surveillance-Industrial Complex: A political Economy of Surveillance* (pp. 61-77). Routledge.
- Samatas, M. (2014). *The “Super-panopticon” Scandal of the Athens 2004 Olympics and its Legacy*. Pella.
- Silk, M. (2011). Towards a Sociological Analysis of London 2012. *Sociology*, 45(5), 733-748.
- Tsoukala, A. (2006). The security issue at the 2004 Olympics. *European Journal for Sport and Society*, 3(1), 43-54.
- Willsher, K. (2023, May 31). Don’t blame 2024 Olympics for France’s social problems, says sports

- minister. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/may/31/dont-blame-2024-olympics-for-frances-social-problems-says-sports-minister>
- Xiaobo, Liu (2008). Authoritarianism in the Light of the Olympic Flame. In M. Worden (Ed.), *China's Great Leap: The Beijing Games and Olympian Human Rights Challenges*. Turnaround Publishers.
- Zirin, D. & Boykoff, J. (2023, June 6). Get ready for AI Surveillance at the 2024 Paris Olympics. *The Nation*. <https://www.thenation.com/article/society/surveillance-paris-olympics-artificial-intelligence/>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power*. Profile books.
- Zuboff, S. (2020, January 24). You are now remotely controlled. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/01/24/opinion/sunday/surveillance-capitalism.html>

The Olympic Games as testing and promotion field of mass control and surveillance technologies: From C4I of Athens 2004 to the Artificial Intelligence of Paris 2024

Minas Samatas

Abstract

This article presents the evolution of mass control and surveillance technologies in the Summer Olympic Games (OG) in the first twenty years of the 21st century after 9/11/2001, with an emphasis on the upcoming Paris 2024 OG. In particular, it briefly refers to the characteristic Olympic Security technologies, i.e. the C4I of Athens 2004, the digital wall of Beijing 2008, the Olympic fence of London 2012, the Simera balloon of Rio 2016, and the facial recognition cameras of Tokyo 2020. Finally, more emphasis is placed on the upcoming applications of Artificial Intelligence (AI) in Paris 2024, such as in algorithmic facial recognition and predictive analytics of future behavior, which have caused a lot of protest. These fully legitimize "Surveillance Capitalism" and raise serious concerns for the rights and freedoms of citizens, even after the end of the Games. In brief, the article with a critical, global analysis seeks to document that the OG, which especially after 9/11/2001 constitute the largest security organisations in peacetime, within a regime of exception that is perpetuated, are a testing, showcase - demonstration field, promoting the latest security and surveillance technologies on a global market. For this reasons, plus the huge cost, the organization of OG is no longer attractive, and the proposal for clean alternative OG is developing.

Keywords: Olympic Games (OG), Paris 2024 Olympic Games, Artificial Intelligence (AI), surveillance capitalism, facial recognition

Αλυτρωτισμός και εθνική ταυτότητα: Γυμναστική και αθλητισμός στην Οθωμανοκρατούμενη Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (1900-1912)

Βαγγέλης Αλμπανίδης, Θανάσης Τσούμας

Περίληψη

Η Γυμναστική και ο Αθλητισμός, πέρα από τη γαλούχηση των πολιτών του νέου ελληνικού κράτους, κλήθηκαν επίσης να συμβάλουν στη συγκρότηση και ενίσχυση μιας οιονεί εθνικής συνείδησης στους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Στη μελέτη αυτή επιχειρείται η κατανόηση της συμβολής της σχολικής γυμναστικής και της αθλητικής συλλογικής δράσης στις πολύμορφες διαδικασίες εθνικοποίησης των πληθυσμών των ελληνορθόδοξων οθωμανοκρατούμενων περιοχών της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο της κορύφωσης των βαλκανικών εθνικισμών. Από την ανάλυση και επεξεργασία των πηγών προκύπτει ότι γυμναστική και αθλητισμός αποτέλεσαν πεδία όπου αποτυπώθηκαν οι πολιτικές επιλογές της αλυτρωτικής πολιτικής καθώς και οι αντιλήψεις για τις διαδικασίες συγκρότησης εθνικής ταυτότητας στις ορθόδοξες κοινότητες της ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Η γυμναστική στην εκπαίδευση, οι δημόσιες γυμναστικές επιδείξεις όπως και η συμμετοχή ομάδων σε τοπικούς αθλητικούς αγώνες προσέλκυσαν ενθουσιώδεις θεατές και μετέτρεψαν το αθλητικό και πειθαρχημένο νεανικό σώμα των μαθητών ή αθλητών σε δημόσιο δείκτη μιας αναζωογονημένης εθνικής κοινότητας.

Λέξεις κλειδιά: Γυμναστική και αθλητισμός, εκπαίδευση, αλυτρωτική πολιτική, εθνική συνείδηση, βαλκανικοί εθνικισμοί, Ανατολική Μακεδονία και Θράκη 1900-1912

1. Εισαγωγή

Οι ποικίλες διεργασίες για την ανάδειξη της γυμναστικής σε αντικείμενο ιδιαίτερου

Ο Βαγγέλης Αλμπανίδης είναι Καθηγητής στο Τμήμα Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, e-mail: valbanid@phyed.duth.gr

Ο Θανάσης Τσούμας είναι Διδάσκων στο ΜΠΣ Αθλητικές Σπουδές: Κοινωνιολογία, Ιστορία, Ανθρωπολογία στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, e-mail: athtsoumas@gmail.com

παιδαγωγικού ενδιαφέροντος και σε δημόσιο εγχείρημα λαμβάνουν χώρα όλο τον 19ο αιώνα. Είναι η περίοδος κατά την οποία μπορεί κανείς να ανιχνεύσει στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος μια συγκροτημένη κίνηση πολιτισμικής αλλαγής που αντανακλά τις αξίες του Διαφωτισμού και που, παράλληλα, δίνει έμφαση στις πολιτισμικές και πολιτικές διεργασίες επίτευξης του εθνικού προσδιορισμού. Οι διεργασίες αυτές αφορούν τον ρόλο του κράτους στη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας και στην καλλιέργεια εθνικής συνείδησης στα υπό διαμόρφωση εθνικά υποκείμενα. Στην επίτευξη αυτού του πολιτισμικού ευαγγελισμού κομβικό παράγοντα αποτέλεσε η διάδοση της παιδείας, ενώ η φιλολογία που παρήχθη κάτω από την επίδραση αυτών των ιδεών δεν θα μπορούσε να στερείται πολιτικής σημασίας.

Στα πρώιμα κείμενα της ελληνικής διανόησης σχετικά με το σώμα και την υγιεινή του ανιχνεύεται η σύνδεση του ιατροπαιδαγωγικού λόγου, που υπαγορεύει το «σωστό» καθεστώς του βίου, με το πολιτικό όραμα συγκρότησης του έθνους ως διακεκριμένης κοινότητας (Καλλιρρόης, 1829, σελ. 246, 273). Αυτές οι κυρίαρχες υγιεινιστικές, ιδεολογικές και πολιτικές αντιλήψεις σχετικά με τη σωματική άσκηση επισημαίνονται, λίγο αργότερα, και από τον Γεώργιο Παγώντα στο πρώτο *Εγχειρίδιο Γυμναστικής* που εκδίδει στην Ελλάδα. Στο έργο αυτό ο Παγώντας επικεντρώνεται σε δύο διαφορετικά επίπεδα λειτουργίας της γυμναστικής και τονίζει ότι σκοπός της είναι, αφενός, η ανάπτυξη των ηθικών δυνάμεων και η καλλιέργεια της ευταξίας και της πειθαρχίας (Παγών, 1837, β'). Αφετέρου, παρατηρεί ότι η γυμναστική επιδρά άμεσα στο σώμα και ενεργεί τελικά επί των ψυχικών δυνάμεων προοιζώντας τον νέο με τα χαρακτηριστικά του ανδρικού χαρακτήρα (όπ.π., σελ. 35).

Στα πρώιμα αυτά κείμενα μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι το ανθρώπινο σώμα αντιμετωπίζεται ως μια βιολογικο-κοινωνική υπόσταση στην οποία αποδίδονται νέα χαρακτηριστικά στο πλαίσιο της δυναμικής διαδικασίας συγκρότησης του εθνικού κράτους. Είναι ένα «νέο» σώμα που περισσότερο από ιδιωτικό είναι δημόσιο και εθνικό, όπου το «έθνος» δεν προσλαμβάνεται ως μια αφηρημένη έννοια που βρίσκεται «έξω» ή «πέρα» από το εθνικό υποκείμενο, αλλά ενυπάρχει σε αυτό και καθορίζει τις επιλογές του. Αυτές οι αντιλήψεις συνδέουν προνομιακά τη γυμναστική εκπαίδευση των νέων, ως ομαδική σωματική ασκητική πρακτική, με την ικανότητα σωματικής και ψυχικής υπεράσπισης της πατρίδας αλλά και με την ευρύτερη πολιτική τους αγωγή, ως διαδικασία πειθάρχησης στους νόμους του κράτους (Φουρναράκη, 1998, σελ. 293-315, 300).

Πέρα όμως από τη γαλούχηση των πολιτών του νέου ελληνικού κράτους, η γυμναστική κλήθηκε επίσης να συμβάλει στη συγκρότηση και ενίσχυση μιας οιονεί εθνικής συνείδησης στους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Η ιστοριογραφία μολονότι έχει αναδείξει σημαντικά στοιχεία των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που προσλαμβάνει η γυμναστική και ο αθλητισμός στον ελλαδικό χώρο, παρά ταύτα δεν έχει μελετήσει επαρκώς τις διεργασίες

που επιτελούνται στις ορθόδοξες οθωμανοκρατούμενες κοινότητες και στους όρους κάτω από τους οποίους αυτές λαμβάνουν χώρα. Στο κείμενο αυτό επιχειρείται η κατανόηση της συμβολής της σχολικής γυμναστικής και της αθλητικής συλλογικής δράσης στις πολύμορφες διαδικασίες εθνικοποίησης των πληθυσμών των ελληνορθόδοξων οθωμανοκρατούμενων περιοχών της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Είναι η περίοδος κατά την οποία οι ποικίλοι βαλκανικοί εθνικισμοί, με όχημα την εκπαίδευση και τις διάφορες πολιτιστικές και αθλητικές συσσωματώσεις, επιχειρούν να καλλιεργήσουν την «εθνική συνείδηση» στους πληθυσμούς του ευρύτερου βαλκανικού χώρου και ειδικότερα της Μακεδονίας και Θράκης, που γίνονται αντιληπτοί ως «έξω αδελφοί».

2. Η κατόπτευση του χώρου

Κομβικά στοιχεία κατανόησης των συνθηκών που οδηγούν στην ισχυροποίηση των βαλκανικών εθνικισμών ανιχνεύονται στην πολιτειακή αναδιοργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στις επιπτώσεις αυτής στο κοινωνικό πεδίο από τις αρχές αλλά κυρίως από τα μέσα του 19ου αιώνα. Είναι διεργασίες που συνέβαλλαν στην, μάλλον επιφανειακή αρχικά, διάχυση του δυτικού πνεύματος στον, έως τότε, απομονωμένο οθωμανικό χώρο (Berkes, 1964, σελ. 36 κ. εξ.) Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται μια συστηματική προσπάθεια εκσυγχρονισμού ή, καλύτερα, εκδυτικισμού των δομών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που επέβαλε η αδήριτη ανάγκη να διατηρηθεί η ενότητα της Αυτοκρατορίας, η οποία είχε δεχθεί σοβαρά πλήγματα από τη δημιουργία των πρώτων εθνικών κρατών σε πρώην εδάφη της, ένα εκ των οποίων είναι και το ελληνικό.

Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες ενισχύονται μετά την ανάρρηση στο θρόνο του Αβδούλ Μετζίτ (1839). Αυτή η μεταρρυθμιστική περίοδος, γνωστή στην οθωμανική ιστορία ως Τανζιμάτ, εκτείνεται χρονικά από το 1839, όταν εκδίδεται το αυτοκρατορικό διάταγμα του Χάτι Σερίφ, έως την ανάκληση της ισχύος του πρώτου οθωμανικού συντάγματος το 1877. Ως ενδιαμέση μεταρρυθμιστική περίοδος μπορεί να θεωρηθεί η έκδοση του αυτοκρατορικού διατάγματος Χάτι Χουμαγιούν το 1856, ως επιτακτική αναγκαιότητα της συνθήκης των Παρισίων που είχε υπογραφεί την ίδια χρονιά.

Η συνταγματική μεταρρύθμιση του Χάτι Χουμαγιούν αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στην αναγέννηση των ελληνικών γραμμάτων του ορθόδοξου πληθυσμού. Οι Ρωμιοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναγνωρίζονται ως μέλη του ορθόδοξου μιλλέτ, σύμφωνα με το σχέδιο διαχωρισμού των υπηκόων της αυτοκρατορίας σε θρησκευτικές κοινότητες με επικεφαλής τον εκάστοτε θρησκευτικό ηγέτη στον οποίο το διάταγμα παραχώρησε αυξημένες εξουσίες. Η διοίκηση των ορθόδοξων κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

παραχωρήθηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο συνέταξε και επικύρωσε με σουλτανικό βεράτι (διάταγμα) το 1860, «Γενικούς Κανονισμούς» που καθόρισαν ένα ομοιόμορφο πλαίσιο διοίκησης και εποπτείας όλων των ελληνικών σχολείων στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές (Καρσανίδης, 1977, σελ. 63-64). Στον γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας και Θράκης, που αποτελούσε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η εφαρμογή του διατάγματος του 1860 σηματοδότησε την ανάδυση βαλκανικών εθνικισμών και εθνικών ανταγωνισμών. Σημαντικός κρίκος στην πορεία των εθνικών ανταγωνισμών υπήρξε η ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας ιδιαίτερα μετά την, με σουλτανικό φιρμάνι, αυτονόμηση της βουλγαρικής εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1870, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του, γεγονός που οδήγησε στο Βουλγαρικό σχίσμα (1872) (Παπαγιάννη, 2015, σελ. 51-59, 117-119). Στη συνέχεια, και αρχικά με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Φεβρ. 1878), ιδρύθηκε η Μεγάλη Βουλγαρία, η οποία απλωνόταν, σύμφωνα με τους σχεδιαστές της, σε ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκτός της Αλβανίας, της Χαλκιδικής, της Θεσσαλονίκης, της νότιας Θράκης, και της ευρύτερης περιοχής της Κωνσταντινούπολης, και είχε νότια σύνορα τον Όλυμπο. Λίγους μήνες αργότερα, βέβαια, με τη Συνθήκη του Βερολίνου τον Ιούλιο του 1878, τροποποιήθηκε η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και δημιουργήθηκε η μικρή αυτόνομη ηγεμονία της Βουλγαρίας με πολύ περιορισμένα σύνορα, τα οποία όμως επεξέτεινε λίγα χρόνια μετά με την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας το 1885 (Διβάνη, 2016, σελ. 23· Ρόμβος & Μιντιλού, 2016, σελ. 23). Τα γεγονότα αυτά σηματοδοτούν μια σειρά πολλαπλών γεωγραφικών διασπάσεων καθιστώντας τις περιοχές κύριες εστίες ανταγωνισμού των αλυτρωτικών επιδιώξεων των βαλκανικών κρατών που έφτασαν, κατά την τετραετία από το 1904 έως το 1908, μέχρι την ένοπλη σύγκρουση που στην ιστορική μνήμη αναφέρεται ως «Μακεδονικός Αγώνας» (Διβάνη, 2008, σελ. 273-340, 577-583).

Οι προαναφερόμενες παραχωρήσεις εκ μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις διάφορες θρησκευτικές κοινότητες και βέβαια οι μετέπειτα διεκδικήσεις του χώρου από τους βαλκανικούς εθνικισμούς συνέβαλαν στη διαδικασία μετάβασης αυτών των κοινοτήτων από θρησκευτικές σε εθνικές. Με την επικράτηση της εθνοθρησκευτικής πόλωσης, η έννοια εξαρχικός άρχισε σταδιακά να ταυτίζεται με το εθνικό Βούλγαρος, ενώ πατριαρχικός σήμαινε Έλληνας (Χρυσόστομος Τσίτερ, 2000, σελ. xxvi). Αξίζει βέβαια να διευκρινιστεί ότι αρχικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν ταυτίστηκε απόλυτα με τις ελλαδικές πολιτικές και τον ελληνικό αλυτρωτισμό, ενώ δεν ενθάρρυνε ανοικτά τον ελληνικό εθνικισμό (Διβάνη, 2008, σελ. 283). Πρέσβευε τον «ελληνοοθωμανισμό» ως μια ατελή εθνική πολιτική ταυτότητα. Αναγνώριζε δηλαδή την ύπαρξη μιας εθνοθρησκευτικής κοινότητας στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από το 1872, με την ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας και το ξέσπασμα του βουλγαρικού ζητήματος, το Οικουμενικό Πατριαρχείο εγκατέλειψε σταδιακά

τον υπερεθνικό -υπερφυλετικό- οικουμενικό του χαρακτήρα και προσπάθησε να ταυτίσει πλέον την «οικουμενικότητά του» με το ελληνικό έθνος. Αυτή η οικουμενικότητα, που δεν ήταν ούτε εύκολη ούτε αυτονόητη, λάμβανε πρωτίστως εθνικό πρόσημο και δευτερευόντως παρέπεμπε σε κώδικες κοινής θρησκευτικής πίστης, αναδείχτηκε δε σε όρο ύπαρξης για τον πατριάρχη και το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως (Κιτρομηλίδης, 2003, σελ. 53-131, 110).

Η κατάσταση αυτή όξυνε ακόμα περισσότερο τις αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ των εθνικισμών στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές της Μακεδονίας και Θράκης στο πλαίσιο διεκδίκησης πληθυσμών και περιοχών που εντάσσουν στα αλυτρωτικά τους οράματα. Στην προσπάθεια κατηγοριοποίησης και απόδοσης εθνικής ταυτότητας στους διεκδικούμενους πληθυσμούς καταλυτική ήταν η διαμόρφωση εθνικού «φρονήματος», ως κύριο πολιτικό εργαλείο.

Φορείς των εθνικών φρονημάτων ήταν κυρίως τα μεσαία αστικά στρώματα και οι τοπικοί διανοούμενοι (δάσκαλοι, γιατροί, δημοσιογράφοι κ.λπ.). Τα υψηλά αστικά στρώματα, όπως οι αρχηγοί των θρησκευτικών δογμάτων και ο ανώτερος κλήρος, συντάσσονταν κυρίως με την αυτοκρατορία, ενώ στα αγροτικά στρώματα ούτε η εθνική ιδεολογία αλλά ούτε και οι σύγχρονες πολιτισμικές οπτικές είχαν ακόμη διεισδύσει. Χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Στυλιανού Γονατά, απεσταλμένου στο προξενείο της Αδριανούπολης το 1907: «οι δε κάτοικοι της υπαίθρου χώρας διατελούσιν εις αθλίαν κατάστασιν εθνικής ουδετερότητος, [...] αρκετόν μέρος τούτων να αρχήται εις την θρησκευτικήν και μόνον διάκρισιν» (ΙΑΥΕ, 1908, φακ. 21.2. Δεκ. 1907). Η ταυτότητα του πληθυσμού της υπαίθρου ήταν πρωτίστως τοπική ακόμη και η ταύτιση με το μιλλέτ ήταν πέρα από τους ορίζοντες του και εξαρτιόνταν από τη διείσδυση του κόσμου των πόλεων και της εκπαίδευσης στην ύπαιθρο καθώς και από τον βίαιο εξαναγκασμό να ταυτιστούν με τη μία ή την άλλη πλευρά (Λιάκος, 2019, σελ. 34-37).

3. Η εκπαίδευση στο πλαίσιο των εθνικών διεκδικήσεων

Στη διαδικασία διαμόρφωσης εθνικού «φρονήματος», συγκρότησης εθνικής συνείδησης και τη δημιουργία ιστορικών συμφραζόμενων ως πειστηρίων μελλοντικών εδαφικών διεκδικήσεων, απ' όλες τις πλευρές, καταλυτική ήταν η λειτουργία της εκπαίδευσης. Το θέμα της εκπαίδευσης των ορθόδοξων πληθυσμών στις περιοχές της Μακεδονίας και Θράκης, ως κυρίαρχος ιδεολογικός μηχανισμός, αποτέλεσε ζήτημα προτεραιότητας τόσο για την επίσημη πολιτική του ελληνικού κράτους όσο και του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Την ανάπτυξη και επέκτασή της ανέλαβαν να φέρουν εις πέρας δύο συμπληρωματικά θεσμικά δίκτυα, το ένα απευθείας υπό τον έλεγχο του ελληνικού κράτους, το άλλο στα

χέρια ντόπιων ελληνόφωνων ή ορθόδοξων χριστιανικών κοινοτήτων που τελούσαν υπό τον έλεγχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το πρώτο αφορά τα ελληνικά προξενεία και υποπροξενεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, των οποίων οι λειτουργίες υπερέβαιναν τα επίσημα διπλωματικά και εμπορικά καθήκοντα με τα οποία ήταν επιφορτισμένα, καθώς υποστήριζαν διάφορες πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες και ενθάρρυναν εκδηλώσεις εθνικής ταύτισης.

Λόγω της αυξημένης έντασης στη Μακεδονία και στη Θράκη το υπουργείο Εξωτερικών επισήμαινε, από το 1883, ότι επιβαλλόταν να ληφθούν δραστικά μέτρα στις δύο επαρχίες. Διαφαίνεται, δηλαδή, ήδη η τάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στον εκπαιδευτικό τομέα να επικεντρώνεται στην αύξηση των οικονομικών παροχών, στην ανάθεση εθνικής εργασίας σε τοπικούς φορείς (ιερείς, διδασκάλους, ιατρούς) και στην ίδρυση ελληνικών σχολείων στις σλαβόφωνες χριστιανικές κοινότητες. Κατά τη δεκαετία του 1890, στο πλαίσιο της αναθεώρησης του ιδεολογικού προσανατολισμού της ελληνικής εκπαίδευσης, προξενικοί και εκπαιδευτικοί παράγοντες πρότειναν νέα μέτρα, τα οποία, όμως, παρέμειναν θεωρίες μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Τα μέτρα αυτά προέβλεπαν την εκπαίδευση διδασκάλων ώστε να λειτουργήσουν ως «απόστολοι» της εθνικής ιδέας κατά το πρότυπο της Εξαρχίας, την αναθεώρηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην κατεύθυνση προπαγανδισμού της εθνικής ιδέας καθώς και την καθιέρωση του θεσμού του επιθεωρητή των σχολείων με ρόλο κυρίως ελεγκτικό και καθοδηγητικό (Μπελιά 1987, σελ. 93).

Τα ελληνικά σχολεία, που οργανώθηκαν από τις τοπικές κοινότητες σε ολόκληρη την οθωμανική αυτοκρατορία, διοχέτευαν τον κανονιστικό λόγο για την ενότητα του Ελληνισμού στις πιο απομακρυσμένες περιοχές των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας όπου υπήρχαν ελληνικές ορθόδοξες κοινότητες. Συνέπεια αυτής της εκπαιδευτικής προσπάθειας υπήρξε, αφενός, ο γλωσσικός εξελληνισμός των ορθόδοξων πληθυσμών και, αφετέρου, η καλλιέργεια αισθημάτων εθνικής ταυτότητας, πολιτικοποίησης της μνήμης για το αρχαίο παρελθόν και το σταδιακό μετασηματισμό παραδοσιακών θρησκευτικών εντάξεων σε εθνική προσήλωση (Σκοπετέα, 2002).

Το άλλο δίκτυο των μηχανισμών που συνετέλεσαν στη διάπλαση της εθνικής συνείδησης είναι αυτό του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο, υπεραμυνόμενο του οικουμενικού και υπερφυλετικού του χαρακτήρα, δραστηριοποιήθηκε κυρίως μέσω της ίδρυσης του *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* (1861) που θεωρήθηκε από τον Ηρόκλη Βασιάδη, ιδρυτικό μέλος του συλλόγου, «οιονεί Υπουργείον Παιδείας των εν Τουρκία Ελλήνων και ελληνιζόντων» (Σταύρου, 1967). Η δραστηριότητά του βασιζόταν στην πεποίθηση ότι τα σχολεία θα λειτουργούσαν όχι μόνον ως μέσα εθνικής και θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης αλλά και ως μέσα άμυνας και αντίδρασης κατά της βουλγαρικής Εξαρχίας και της Ουνίας. Στο πλαίσιο αυτό, διατήρησαν δεσμούς με πολιτιστικά ιδρύματα

της ελληνικής πλευράς, όπως ο Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων που ιδρύθηκε το 1869, ως κύριος φορέας του υπουργείου των Εξωτερικών, και την κυβερνητική «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» (Ανδρεάδης, 2010), στην οποία από το 1886 ως το 1910 ανατέθηκε η ευθύνη για την άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι σύλλογοι αυτοί έγιναν τα κυριότερα όργανα μιας πανελλήνιας νοερής κοινότητας με την ανάπτυξη σχολικού δικτύου και τη διεύθυνση του σχολικού μηχανισμού σε περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας που το εθνικό κράτος απέβλεπε να κατοχυρώσει (Βούρη, 1999· Μπελιά, 1987).

Το ελληνικό κράτος, όπως και τα άλλα κράτη της περιοχής, επεδίωκε και ανέπτυξε μια ξεκάθαρη εθνική δράση με την οικονομική υποστήριξη της ελληνικής εκπαίδευσης και τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας στους ορθόδοξους πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Εξερχόγλου, 1996, σελ. 92). Στο πλαίσιο αυτό επιχείρησε να θέσει κάθε μηχανισμό, εκκλησιαστικό ή εκπαιδευτικό, κάτω από τον άμεσο έλεγχο του προς εξυπηρέτηση της εθνικής του πολιτικής (Βούρη, 1999, σελ. 32). Οι δραστηριότητες της ελληνικής πολιτικής προκάλεσαν την αντίδραση μερίδας μητροπολιτών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που δεν επιθυμούσαν η εκκλησία «να μετατραπή εις πρακτορείον ουδενός έθνους», αλλά και των τοπικών αρχόντων, που είδαν ότι παραγκωνίζονταν στη χάραξη της εθνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής από το ελληνικό κράτος και τους εκπροσώπους του (Σιδηράς, 2019).

Παρά ταύτα, υπό την πίεση των έντονων προσπαθειών της βουλγαρικής Εξαρχίας να καταπατήσει τη διοικητική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου στη Μακεδονία και τη Θράκη, συντελέστηκε η δημιουργία κοινού μετώπου, όπου συνέκλιναν οι εθνικιστικές επιδιώξεις του ελληνικού κράτους και η υπεράσπιση των δικαιωμάτων του Πατριαρχείου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναπτυχθούν τάσεις διαφοροποίησης στις ιεραρχικές τάξεις του Πατριαρχείου που οδήγησαν στην ανάρρηση στα μητροπολιτικά αξιώματα μιας νέας γενιάς μαχητικών εθνικιστών Μητροπολιτών. Με τον τρόπο αυτόν, στην πολιτική του Πατριαρχείου εισχώρησε μια νέα νοοτροπία που είχε διαμορφωθεί από τις αξίες του εθνικισμού. Εκφραστές αυτών των εθνικιστικών αντιλήψεων ήταν επίσκοποι όπως ο Γερμανός Καραβαγγέλης, Μητροπολίτης Καστοριάς, ο Ιωακείμ Φορόπουλος, Μητροπολίτης Μοναστηρίου και ο Χρυσόστομος Καλαφάτης, Μητροπολίτης Δράμας, οι οποίοι υποστήριξαν απροκάλυπτα την ευθυγράμμιση της πολιτικής του Πατριαρχείου με τις οδηγίες του εθνικού κέντρου, παρά το γεγονός ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' αντιτάχθηκε στην μαχητικότητα των νεαρών Μητροπολιτών επιμένοντας στην ανεξαρτησία του Πατριαρχείου από την Αθήνα (Κιτρομηλίδης, 1999, σελ. 114-115).

Δεδομένου ότι ήδη το Βουλγαρικό Κομιτάτο έστελνε, ως διδασκάλους στις περιοχές αυτές, ικανούς προπαγανδιστές με ιδιαίτερα σημαντική συμβολή στις προπαγανδιστικές

πρακτικές του, οι Έλληνες δάσκαλοι καλούνταν να ανταποκριθούν στον ρόλο των μετακενωτών των εθνικών μνηυμάτων αλλά και των εθνικών πρακτόρων και κατηχητών.¹ Αρωγοί αυτών των προσπαθειών στάθηκαν, αφενός, Έλληνες διπλωμάτες όπως ο Ίων Δραγούμης, υποπρόξενος του Δεδέαγατς, ο Νικόλαος Ξυδάκης, πρόξενος του Μοναστηρίου, και ο Στυλιανός Γονατάς, απεσταλμένος στο ελληνικό προξενείο της Αδριανουπόλεως (Μπελιά, 1995, σελ. 256-257· 1981, σελ. 299-300). αφετέρου, τα μεσαία κοινωνικά στρώματα αυτών των περιοχών που υπήρξαν πρόθυμα να προωθήσουν την ελληνική παιδεία, καθώς τη θεωρούσαν παράγοντα κοινωνικοοικονομικής προόδου αλλά και κύριο μέσο προς την εθνική ολοκλήρωση. Στην κατεύθυνση αυτήν, η εκπαίδευση, με άξονα την ίδρυση σχολείων και πολιτιστικών συλλόγων, αποτέλεσε βασική φροντίδα των τοπικών κοινοτικών και των εκκλησιαστικών αρχών. Σπουδαίο ρόλο διαδραμάτισαν οι τοπικοί σύλλογοι ως εθνικοί πυρήνες στην ενίσχυση των κοινωνικών, εκπαιδευτικών και εθνικών δράσεων στις περιοχές της Μακεδονίας και Θράκης (Μαμώνη, 1977, σελ. 358-367· 1978, σελ. 89-90· 1975, σελ. 103-112).

4. Η γυμναστική και ο αθλητισμός ως «εθνική διαπαιδαγώγηση» στο βαλκανικό χώρο

Σε μια οργανωμένη προσπάθεια επίτευξης των προηγούμενων στόχων δόθηκε έμφαση στην ανάδειξη του σχολείου σε «κύριον μέσον του εθνικού φρονηματισμού» και σε πυρήνα προπαγάνδας και εθνικής αφύπνισης. Τα εκπαιδευτικά αντικείμενα αποτέλεσαν όργανα της εθνικής αγωγής. Ειδικότερα το μάθημα της γλώσσας, και μάλιστα των αρχαίων ελληνικών, θα ενίσχυε την αντίληψη της εθνικής καθαρότητας, αναδεικνύοντας την υπεροχή του ελληνικού πολιτισμού. Τα μαθήματα της γεωγραφίας και της ιστορίας αποδείκνυαν την ενότητα στον τόπο και στο χρόνο, ενώ σημαντικό ρόλο κλήθηκε να επιτελέσει και το μάθημα της γυμναστικής συμβάλλοντας στην ενδυνάμωση του εθνικού φρονήματος των πληθυσμών αυτών των περιοχών, αλλά και στη δημιουργία άτυπων σωμάτων εθνοφυλάκων διεκδικητών των εθνικών επιδιώξεων. Αυτά τα μαθήματα κλήθηκαν να συμβάλλουν στην «ιδίαν εθνικήν άγωγήν»,² ως στοιχεία συγκερασμού πολιτισμικών αναφορών και πολιτικών στοχεύσεων που θεωρήθηκαν ότι διασφάλιζαν την επιβίωση και το «μεγαλούργημα» του

1 Α.Υ.Ε./ΚΥ.1892, ἄ.ἄ.κ .Δ', εγκύκλιος 51.25-1-1892: Ε.Ε.Ε.Ε.Π. Πρόεδρος Πετρίδης Δ. και Γραμματεὺς Ιάλεμος Ὅδ. προς τοὺς προξένους: «κύριον προσόν τῶν διδασκάλων, πλὴν τῆς καταρτίσεως, πρέπει νά εἶναι τό ἱερόν πῦρ, νά ἐπιδροῦν δηλ. εἰς τὰς καρδίας τῶν μαθητῶν καί τῶν γονέων αὐτῶν». Βλ. ἐπίσης Μπελιά, Ε. (1988, σελ. 256) και (1995, σελ. 133).

2 Η «ιδία εθνική αγωγή» είναι σαφώς διακριτή από τη «γενικῶς ἀνθρωπίνην», δεν πρέπει να συγχέεται με τον «εθνικόν ἐγωισμόν», οφείλει να προάγει το εθνικὸ αἰσθημα σε ἀντιπαράθεση προς τον επικινδυνότερο «κοσμοπολιτισμόν» και να ἔχει στόχο τῆς τῆ μὀρφωση του «κοινού εθνικού χαρακτήρος» (Φουρνάρᾱκη, 1998, σελ. 303) .

έθνους.

Στο πλαίσιο αυτών των στοχεύσεων η γυμναστική θεσμοποιείται και επιχειρείται η συστηματοποίησή της στην επίτευξη της «εθνικής διαπαιδαγώγησης» των νέων Ελλήνων, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί πηγή έμπνευσης και ενδυνάμωσης του εθνικού τους φρονήματος. Παράλληλα, αναγορεύεται σε εγγυητή του ιδεολογήματος της «Μεγάλης Ιδέας» και του αλυτρωτισμού που, ως αναβαπτισμένη μορφή του, επηρέασαν όχι μόνο την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της χώρας αλλά και τα εκπαιδευτικά αιτούμενα καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου και στην αυγή του 20ού αιώνα (Βερέμης, 2013, σελ. 27-52, 29-30).

Αυτές οι ιδέες εξαπλώνονται σταδιακά στις ελληνορθόδοξες κοινότητες της οθωμανικής αυτοκρατορίας μέσω του ελληνορθόδοξου σχολικού δικτύου, με σημαντική τη συμβολή του *Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων* και του Υπουργείου Εξωτερικών. Η δράση του συλλόγου, ως φορέα ελληνικής παιδείας, θα πρέπει βέβαια να ιδωθεί σε συνάρτηση με εκείνη του *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου στην Κωνσταντινούπολη*. Χαρακτηριστικό αυτών των προσπαθειών είναι το γεγονός της εμφάνισης, τη δεκαετία του 1870, περίπου 125 ελληνικών συλλόγων που δραστηριοποιούνται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Μπονίδης, 1996, σελ. 39-40).

Το ενδιαφέρον για τη σωματική άσκηση, στην ελληνική αλλά και στη διασπορική εκπαίδευση, ανιχνεύεται και στην ομιλία του Ηροκλή Βασιιάδη, ιδρυτικού μέλους του *Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολης*, κοινωνού και υπερασπιστή των παραπάνω αντιλήψεων, στο συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων που συγκαλείται στην Αθήνα το 1879, με τη συμμετοχή 63 σωματείων (22 από την Ελλάδα και τα υπόλοιπα από τη διασπορά) (*Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων*, 1879, ιδ'ιθ'). Στην ομιλία του, ο Βασιιάδης τονίζει emphatically ότι η ελλιπής γυμναστική εξάσκηση έχει καταστήσει τους Έλληνες:

μαλθακούς, φυγόπονους, ανάλκιδας και απόλεμους, ούτε προς τον αντίπαλον τολμώντας αποβλέπειν, ούτε προς τας ταλαιπωρίας του σώματος καρτερικώς αντέχειν, γηράσκοντες πρό του δέοντος χρόνου. (*Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων*, 1879, σελ. 53)

Το ενδιαφέρον του Βασιιάδη για τη σωματική άσκηση των νέων θα πρέπει να θεωρηθεί σε σχέση με τη συνθήκη της σταδιακής κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της εμφάνισης και δραστηριοποίησης, κυρίως από αυτή την περίοδο, εθνικιστικών κινήματων στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Οι διεργασίες αυτές εγγράφουν και τη σωματική άσκηση στις ιδεολογικοπολιτικές αντιλήψεις και στοχεύσεις των βαλκανικών εθνικισμών της περιόδου. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός της εμφάνισης του γυμναστικού και πατριωτικού κινήματος των sokol (γεράκι), το 1862, στην τσέχικη περιοχή της Αυστροουγγαρίας³ και της

3 Βλέπε σχετικά <https://sokolmuseum.org/history-of-sokol/>

σταδιακής εξάπλωσής του σε όλους σχεδόν τους σλαβικούς πληθυσμούς διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του πανσλαβισμού (Macháček, 1938, σελ. 73-90). Οι σύλλογοι των sokol συμμετέχουν με σημαντικό τρόπο στη συγκρότηση της σλαβικής ταυτότητας σε σημείο να γίνουν παράδειγμα εκπαίδευσης και προπαγάνδας (Saint-Martin, 1997).

Η σωματική και ηθική αγωγή που υποστηρίζουν οι Τσέχοι sokol γίνεται παράδειγμα εθνικής παιδείας για τη Βουλγαρική Ηγεμονία και το βουλγαρικό εθνικό κίνημα που το 1879 ιδρύει γυμναστική εταιρεία με την επωνυμία Balkan Sokol (Macháček, 1938). Το μάθημα της γυμναστικής αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στην εκπαιδευτική διαδικασία, ενώ το 1895 ιδρύεται ο πρώτος γυμναστικός σύλλογος με την επωνυμία Yunak (Ηρώας) με σκοπούς την προώθηση του πατριωτισμού, την ενδυνάμωση του σώματος και την ενίσχυση της στρατιωτικής ετοιμότητας των νέων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανάπτυξη του σωματειακού αθλητισμού και η ανάγκη για τον έλεγχο του οδήγησε, το 1898, στην ίδρυση νέου αθλητικού θεσμού την Ένωση Γυμναστικών Συλλόγων που έλαβε την επωνυμία Yunak Union. Την ίδια περίοδο δραστηριοποιούνται ήδη στην Ηγεμονία αλλά και στην Ανατολική Ρωμυλία τουλάχιστον δέκα οκτώ (18) γυμναστικοί σύλλογοι, ενώ ανάλογη κίνηση αναπτύσσεται και σε περιοχές όπου διαβιούν Βουλγαρικοί πληθυσμοί (Özçakır, 2019). Η εποπτεία της γυμναστικής κίνησης ανατίθεται σε επιθεωρητές που λειτουργούν ως πράκτορες της Εξαρχίας (Μπελιά, 1995, σελ. 87).

Η ανάπτυξη της αθλητικής και γυμναστικής κίνησης στη Βουλγαρική Ηγεμονία αποτελεί είδηση και στις ελληνικές εφημερίδες της εποχής (1900). Η εφημερίδα *Εμπρός* δημοσιεύει μεταφρασμένο απόσπασμα σχετικού δημοσιεύματος της εφημερίδας *Αγγελιοφόρος* (Αγγελιοφορος) της Βάρνας, που αναφέρεται στους αγώνες που τελούν οι Βουλγαρικοί γυμναστικοί και αθλητικοί σύλλογοι την ίδια περίοδο. Μάλιστα αυτούς τους αγώνες η Βουλγαρική Ηγεμονία ονομάζει «Ολυμπιακούς», όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει η εφημερίδα:

Τούτο είνε μέγα κτύπημα δια τους ενταύθα γαγαβούζους («Έλληνας Βαρναίους») οι οποίοι διαρκώς υπερηφανεύονται δια συγχρόνους τινάς Ολυμπιακούς Αγώνας εν Ελλάδι και υπερηφάνεια δια τους Βουλγάρους! Τα ανδρεία ταύτα Σωματεία, αν και είνε ολίγα τον αριθμόν επί του παρόντος, αλλ' εις το μέλλον έχομεν πεποίθησιν, ότι θα πολλαπλασιασθώσι και θα έλθη καιρός, οπότεν θα ίδωμεν να εκτυλίσσουν τα σημαίας των όχι εδώ εις το Στάδιον του παραθαλασσίου κήπου, αλλά εις τας κορυφάς των ορέων της Μακεδονίας, όπου είνε τα υψηλά ιδεώδη εκάστου Βουλγάρου και δη αυτών των ηρώων. ([Ανώνυμος] *Εμπρός*, 24.4.1900, σελ. 3)

Οι ιδεολογικές και πολιτικές συνδηλώσεις των αθλητικών αγώνων, όπως ανιχνεύονται στο δημοσίευμα και που αφορούν και τις δύο πλευρές, δεν μπορούν να κατανοηθούν δίχως αναφορά στις δυσκολίες και τα εμπόδια που συναντούν οι βαλκανικοί εθνικισμοί

στα τέλη του 19ου αιώνα. Οι μεταξύ τους διενέξεις, οι εδαφικές και πληθυσμιακές τους διεκδικήσεις, οι κίνδυνοι πολιτισμικής (και άρα εθνικής) αλλοτρίωσης, η εικόνα της εθνικής ομοιογένειας και συσπείρωσης που επιχειρούν να προβάλουν σε τρίτους, αποτελούν πτυχές της ανάγκης να διασφαλιστεί η εκάστοτε εθνική ταυτότητα. Υπό αυτήν την έννοια, η αναβάπτιση του αθλητισμού από απλό (και πιθανώς δευτερεύον) πολιτισμικό στοιχείο σε συνεκτικό συστατικό του έθνους, στοιχείο που τονίστηκε ιδιαίτερα κατά τη διεξαγωγή των Α' σύγχρονων Ολυμπιακών αγώνων, στην Αθήνα το 1896, θα πρέπει να ιδωθεί ως επακόλουθο των λειτουργιών της εθνικιστικής ιδεολογίας.

Τα ιδεολογικοπολιτικά και πρακτικά ισοδύναμα του κινήματος των sokol ανιχνεύονται επίσης και στο βασίλειο της Σερβίας όπου, το 1882, ιδρύθηκε η Belgrad Society for Gymnastics and Fighting, ως φορέας οργάνωσης της σωματικής άσκησης των νέων μετά την αποφοίτησή τους απ' το σχολείο. Ο φορέας μετονομάστηκε το 1891 σε Belgrade Gymnastic Society Sokol υιοθετώντας την τσέχικη μέθοδο άσκησης του κινήματος των Sokol, αντί του γερμανικού γυμναστικού συστήματος, που σε ιδεολογικό επίπεδο συνδέθηκε με τις επιδιώξεις για εθνική απελευθέρωση και ενοποίηση όλων των Σλάβων. Η εξέλιξη αυτή συνέβαλε στη ραγδαία εξάπλωση του κινήματος και στην ίδρυση πολλών νέων συλλόγων (Mijatovic, 2017, σελ. 34-35).

Ο Βασιάδης διαβλέποντας αυτές τις εξελίξεις δεν παραλείπει να επισημάνει στο λόγο του τους κινδύνους από τον πολλαπλασιασμό των βουλγαρικών γυμναστικών εταιρειών, οι οποίες «την των όπλων άσκησιν μετ' άλλων σωματικών ασκήσεων διδάσκουσαι» (Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων, 1879, σελ. 53) και προτείνει, με υπόμνημά του, την άμεση γυμναστική οργάνωση του «έθνους» (Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων, 1879, σελ. 179-188). Η πρότασή του εστιάζεται στην ίδρυση κεντρικού γυμναστικού συλλόγου, που θα εδρεύει στην Αθήνα, ικανού να λειτουργήσει ως συντονιστικός φορέας για την εκπαίδευση γυμναστών, την ίδρυση γυμναστηρίων και την κατασκευή γυμναστηριακών υποδομών στην εκπαίδευση (Δημοτικά σχολεία, Ελληνικά σχολεία και Γυμνάσια). Ενώ στις αρμοδιότητές του εντάσσει και τον ορισμό των επιτροπών διοίκησης των νεοϊδρυθέντων γυμναστηρίων (Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων, 1879, σελ. 184-186). Σύμφωνα πάντα με το υπόμνημα, αυτός ο «κεντρικός» γυμναστικός φορέας θα έπρεπε να αναλάβει την ανάπτυξη και οργάνωση της γυμναστικής και αθλητικής κίνησης στις κυριότερες πόλεις της Ελλάδας αλλά και στις ελληνορθόδοξες κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εστιάζοντας τις αναφορές του κυρίως στις τελευταίες, αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στη διάδοση της γυμναστικής και την εξεύρεση πόρων για τη δημιουργία γυμναστηρίων στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές:

ίνα η αναγέννησις της εθνικής γυμναστικής, παιδαγωγικής τε και δημοσίας, επιρρωννύουσα τα σώματα και καρτερικά καθιστώσα αυτά και δυσπαθή, ίνα ούτω

εμφυσήση εις τα απανταχού διεσπαρμένα του Ελληνικού Έθνους μέλη ζωή και ανδρεία και γενναίον φρόνημα και παρασκευάζουσα προμάχους του ελληνισμού και ισχυρούς βραχίονας προς υπεράσπισιν αυτού, εν αις επαρχίαις πάσχει και κατατρώχεται. (Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων, 1879, σελ. 188)

Οι προτάσεις αυτές του Βασιιάδη θα βρουν πεδίο εφαρμογής κυρίως στο γύρισμα του 20ού αιώνα. Το εν λόγω χρονικό διάστημα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η οργάνωση της σχολικής γυμναστικής και του αθλητισμού στις οθωμανοκρατούμενες ελληνόφωνες περιοχές (Μικρά Ασία, Πόντος, Θράκη, Μακεδονία). Από τα τέλη της δεκαετίας του 1880 ιδρύθηκαν γυμναστήρια και αθλητικοί σύλλογοι, κατά κύριο λόγο γυμναστικοί, που καλλιεργούσαν τα κλασικά αγωνίσματα ως «εθνικά» σύμβολα, με κύριο στόχο την «εθνική διαπαιδαγώγηση» των ντόπιων πληθυσμών. Τα σωματεία αυτά, που συσπείρωσαν κυρίως τα μεσαία στρώματα, έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στη συλλογική δράση, ενώ λειτούργησαν ουσιαστικά ως εστίες πνευματικής και εθνικής αφύπνισης λαμβάνοντας έναν προφανή πολιτικό χαρακτήρα.

5. Η Γυμναστική στην εκπαίδευση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων

Στο βαθμό λοιπόν που η υπόθεση της εκπαίδευσης συνδέθηκε με τις ανάγκες της εθνικής διαπαιδαγώγησης, οι συζητήσεις γύρω από το πλαίσιο συγκρότησής της αποτέλεσε αντικείμενο δημόσιου ενδιαφέροντος. Αυτό που επίσης παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η συζήτηση που αναπτύσσεται γύρω από την οργάνωση της γυμναστικής στην εκπαίδευση ώστε αυτή να ανταποκριθεί στις ανάγκες της «εθνικής παιδείσεως». Ο προβληματισμός που αναπτύσσεται γύρω από τη γυμναστική δεν εγγράφεται αποκλειστικά, όπως προαναφέραμε, στις συνθήκες της συγκεκριμένης χρονικής συγκυρίας, αλλά είναι ένα διακύβευμα που εκτείνεται χρονικά σε όλη τη διάρκεια, κυρίως, του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, άμεσα συνδεδεμένο με τους επιμέρους στόχους που της αποδίδονται. Στοιχεία αυτού του διαλόγου ανιχνεύονται συχνά σε δημοσιεύματα στον τύπο στο μεταίχμιο 19ου και 20ού αιώνα και συνδέονται με διεργασίες επίτευξης του ιδεολογήματος της «Μεγάλης Ιδέας». Οι στόχοι που δηλώνονται από τους υποστηρικτές της είναι ενδεικτικοί των προθέσεών τους, γεγονός που υποστηρίζεται από την εντεινόμενη κριτική που ασκούν στις ελλείψεις που αυτή παρουσιάζει. Ενδεικτικό είναι το παρακάτω απόσπασμα ανυπόγραφου άρθρου που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Εμπρός*:

Καλή και απαραίτητος η γυμναστική των μυώνων και η ευλυγισία των βραχιόνων και των σωμάτων η ευκαμψία, αλλ' αι ασκήσεις αύται δέον να εθίζωσι από τούδε τους νεαρούς μαθητάς και να παρασκευάζωσι τους βραχίονας αυτών ικανούς να κρατώσι, χωρίς να τρέμωσι, τα όπλα. Δεν θέλωμεν να είπωμεν, ότι οι μαθηταί των Δημοτικών

Σχολείων πρέπει να λάβωσι μέρος εις αγώνας σκοπευτικούς. Δι' αυτούς μας αρκεί επί του παρόντος η χαλύβδωσις των νεύρων των, και τα ευσταλή παραστήματα τα οποία παρουσιάζουν, και η πειθαρχία εις ήν ασκούνται. Αλλά πρέπει να κατανοηθή καλώς παρ' όλων των αρμοδίων ότι οι μικροί σήμερον μαθηταί, η θέα των οποίων τόσας επλίδας εθνικάς αναρριπίζει, θα είνε οι στρατιώται οι άλκιμοι της αύριον, και ότι από τούδε πρέπει θεωρώσιν ως απαραίτητον συμπλήρωμα της γυμναστικής των ανατροφής, και ως κορωνίδα αυτής, την άσκησιν των όπλων και την σκοποβολήν. ([Ανώνυμος], *Εμπρός*, 22.3.1901, σελ. 1)

Κοινός τόπος αυτών των συζητήσεων είναι, πέρα από την καλλιέργεια της σωματικής υγείας και ευρωστίας, η διακριτή σύνδεσή της με τη στρατιωτική ετοιμότητα των νέων. Είναι αντιλήψεις οι οποίες, εκτός του κυρίαρχου λόγου περί γυμναστικής της περιόδου, συνδέονται άμεσα με ανάλογες δραστηριότητες που αναπτύσσονται από το βουλγαρικό κομιτάτο, όπως επίσης έχει τονιστεί, με στόχο την ενίσχυση της εθνικής συνείδησης αλλά και της στρατιωτικής ετοιμότητας των νέων. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές στον τύπο, και πρωτίστως της εφημερίδας *Εμπρός* του Δημήτριου Καλαποθάκη, που υπήρξε εμπνευστής και πρόεδρος του «Μακεδονικού Κομιτάτου» (Ραϊτσίνης, 2010, σελ. 54-88· Σταυρόπουλος, 1984). Τα δημοσιεύματα σχολιάζουν τις περίφημες «Σκοπευτικές Εταιρείες» και τη στρατιωτική εκπαίδευση των νέων του Βουλγαρικού Κομιτάτου, τονίζοντας το γεγονός ότι η Βουλγαρική Ηγεμονία είχε αναγάγει τη γυμναστική στην εκπαίδευση σε πρωτεύον μάθημα αποβλέποντας στην εξάσκηση των μαθητών στην πολεμική τέχνη. Οι ανώνυμοι συγγραφείς πρεσβεύουν ότι είναι ανάγκη να ενισχυθεί το μάθημα της γυμναστικής των νέων με το αγώνισμα της σκοποβολής και καλούν την ελληνική πολιτεία να στοχαστεί:

που έγκειται η ισχύς ενός Έθνους, μέλλοντος αργά ή γρήγορα να έλθη εις πολεμικήν συγκρουσιν και παρασκευάζοντος από τούδε τα χιλιάδας των μελών του σήμερον μεν διά τας δολοφονίας των Μακεδόνων και αύριον διά τον κρίσιμον αγώνα, είνε όχι μόνο κωμικόν, αλλ' αυτόχρημα αντεθνικόν εκ μέρους ημών να δεικνύομεν τόσην περιφρόνησιν προς το κατ' εξοχήν ελληνικό αγώνισμα της σκοποβολής, ωσανεί η γυμναστική μόρφωσις της νεολαίας μας δεν είχεν άλλον σκοπόν ή την επιδεικτικήν παρέλασιν χιλιάδων λευκοκυανοστόλιστων μαθητών. ([Ανώνυμος], *Εμπρός*, 22.3.1901, σελ. 1)

Το νομικό πλαίσιο που διέπει το οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα στα τέλη του 19ου αιώνα δεν επιτρέπει τη διδασκαλία του μαθήματος σε καμιά βαθμίδα του εκπαιδευτικού συστήματος τουλάχιστον μέχρι το 1880. Σταδιακά, όμως, και στις πρώτες βαθμίδες του ελληνορθόδοξου εκπαιδευτικού δικτύου το μάθημα αρχίζει να διδάσκεται σποραδικά και όχι συστηματικά, από μη εξειδικευμένο εκπαιδευτικό προσωπικό, χάριν της σωματικής υγείας, της ευρωστίας και κυρίως της ηθικής και πνευματικής ενίσχυσης των μαθητών. Όμως,

στον απόηχο του πολέμου του 1897 το μέτρο της απαγόρευσης της γυμναστικής τίθεται εκ νέου σε εφαρμογή σε όλα τα ελληνοθωμανικά σχολεία ([Ανώνυμος], *Εμπρός*, 8.7.1900, σελ. 3). Ωστόσο λίγα χρόνια αργότερα, από το 1900, η σωματική άσκηση εισάγεται και πάλι στην εκπαίδευση έχοντας ως διακριτό σκοπό την «πρόνοια περί υγείας» των μαθητών. Η προβολή του υγιεινιστικού και ηθοποιητικού λόγου για τη σωματική άσκηση από τους εκπαιδευτικούς κύκλους του Πατριαρχείου και η ολοκληρωτική απουσία του λόγου περί αλκής και στρατιωτικοποίησης, θα πρέπει να αναχθεί στην αντινομία μεταξύ Ορθοδοξίας και εθνικισμού (Κόκκινος, 1997, σελ. 331). Εδώ, βέβαια, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ο λόγος του Πατριαρχικού κύκλου δεν είναι ενιαίος καθώς ανάμεσα στα μέλη της ιεραρχίας υπήρχαν αφοσιωμένοι εθνικιστές που ευθυγραμμίζονταν με την εθνική αλυτρωτική πολιτική και τις οδηγίες του εθνικού κέντρου. Οι κύκλοι αυτοί συνεργάζονταν στενά με την κεντρική υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών, μέσω των Ελλήνων προξένων και υποπρόξενων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το Υπουργείο Εξωτερικών, από την άλλη πλευρά, έχει ήδη συστήσει με σχετικές εγκυκλίους (1870) (Στεφάνου, 1909, σελ. 73-75, 77-81) προς τους Έλληνες προξένους, να αναπτύσσουν συνεργασίες με εκπαιδευτικούς, τοπικούς και εκκλησιαστικούς φορείς προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος της σύνδεσης των πληθυσμών των κοινοτήτων της διασποράς με το εθνικό κέντρο.

Ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες διπλωμάτες και εκπρόσωπος της εθνικιστικής διαπάλης στον συγκεκριμένο χώρο είναι ο Ίων Δραγούμης, που εκπροσωπεί εκτός από το εθνικό κέντρο και μια νέα τάση στο πλαίσιο του ελληνικού εθνικισμού. Η διπλωματική του δράση, από το 1899 αλλά και κατά την περίοδο του «Μακεδονικού Αγώνα» (1904 -1908), εκκινεί από το Μοναστήρι (1901-1902) όπου υπηρετεί ως υποπρόξενος και εν συνεχεία στην Ανατολική Μακεδονία, στο ελληνικό υποπροξενείο Σερρών (1903), στην Ανατολική Ρωμυλία στο Προξενείο του Πύργου και στη Θράκη, στο Προξενείο της Φιλιππούπολης (1904) και στο ελληνικό προξενείο της Αλεξανδρούπολης το (1905). Κατά τη διετία δε 1907-1909 υπηρέτησε στην ελληνική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης.

Ο Δραγούμης, θιασώτης ενός ιδιόμορφου εθνικισμού – ως εναλλακτική λύση στο πνεύμα του αποτυχημένου, μετά τον πόλεμο του 1897, αλυτρωτισμού – υποστήριξε τη συγκρότηση μιας πολυεθνικής «Ανατολικής Αυτοκρατορίας» (Βερέμης, 1990, σελ. 306-307, 306· Λιάκος, 2019, σελ. 37). Στη συγκρότηση αυτής της πολιτικής οντότητας οι Έλληνες καλούνταν να προσφέρουν τον πολιτισμό τους ως καταλύτη (Βερέμης, 2003, σελ. 33-34), δίνοντας με τον τρόπο αυτόν έμφαση στη δύναμη του πολιτισμού ως παράγοντα που θα καθόριζε τη συμπεριφορά των μελών της. Προφανής μηχανισμός αυτού του πολιτισμικού ευαγγελισμού αποτελούσε το εκπαιδευτικό σύστημα και η ελληνική εκπαίδευση καθώς και οι τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι και ενώσεις.

Στο πλαίσιο προώθησης της ελληνικής εκπαίδευσης και στήριξης των εθνικών

διεκδικήσεων ο Ίων Δραγούμης συνεργάζεται στενά με εθνικιστικά κέντρα του ελληνικού βασιλείου. Ένα από τα λιγότερο γνωστά σημεία των προτεραιοτήτων που θέτει για τη συγκρότηση της εκπαίδευσης είναι και η απόδοση ιδιαίτερου ενδιαφέροντος στη γυμναστική εκπαίδευση των νέων, στην αποστολή ικανών γυμναστών και στην εκπαίδευση δασκάλων για την αποτελεσματικότερη διδασκαλία και διάχυση της γυμναστικής στο ελληνορθόδοξο σχολικό δίκτυο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προς αυτήν την κατεύθυνση μάλιστα συνεργάζεται με τον γυμναστή Γεώργιο Κηπιώτη για την ίδρυση γυμναστηρίων και γυμναστικών συλλόγων στην περιοχή (Ρόμβος & Μιντιλού, 2016, σελ. 14-47).

Σε επιστολή του στις 26 Σεπτεμβρίου του 1903 (Κιτρομηλίδης, 1984, σελ. 486-507, 488) από τις Σέρρες προς τον πατέρα του, και ενός εκ των κύριων οργανωτών του «Μακεδονικού Αγώνα», Στέφανο Δραγούμη σημειώνει:

πρακτικώτατος τρόπος ηλεκτρίσεως των ημετέρων εν Μακεδονία, η γενίκευσις της διδασκαλίας της Γυμναστικής [...]. Διά των γυμναστών, ους δυνάμεθα να έχωμεν ως όργανα ημών θέλομεν εργασθή και κατ' άλλους τρόπους. Οι ελευσόμενοι γυμνασταί ανά παν θέρος θα υποχρεωθώσι να γυμνάζωσι τους δασκάλους όπως καταστήσωσιν αυτούς ικανούς να διδάξωσι την γυμναστικήν εις τα χωρία. (Πετσίβας, 2000, σελ. 297, 349, 351)

Η πίστη του στην συνεισφορά της γυμναστικής στον αγώνα που διεξάγει τον οδηγεί στο να αποστείλει νέα επιστολή στις 23 Οκτωβρίου 1903 και πάλι προς τον Στ. Δραγούμη, με την οποία τον ενημερώνει ότι:

Γυμναστήρια χρειάζεται να καταρτισθώσι και εν Τζουμαγιά, Δεμίρ-Χισάρ (Σιδηρόκαστρο) και Δοβίστα (Εμμανουήλ Παππάς), εν Φλωρίνη επίσης και Σοροβιτσόβω (Αμύνταιο) και Κλεισούρα. Εννοείται όχι πλήρη, απλώς όργανά τινά και γυμναστής. (Πετσίβας, 2000, σελ. 35)

Η επικοινωνία του Ίωνα Δραγούμη επεκτείνεται και προς τον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, αντιπρόεδρος του οποίου και μέλος της Επικούρου Μακεδόνων Επιτροπής διατελεί ο θείος του Μάρκος Δραγούμης. Με νέα του επιστολή (21 Νοεμβρίου 1903) προς τον πρόεδρο του Συλλόγου, ο Δραγούμης τον ενημερώνει ότι:

Υπάρχουσιν ήδη κατηρητισμένα γυμναστήρια εν Μοναστηρίω, Κορυτσά, Θεσ/νίκη και Σέρραις, πρόκειται δε να ιδρυθή τοιούτον εν Καβάλα [...] [Στη συνέχεια προτείνει] Όπως γενικευθεί δ' έτι πλέον η γυμναστική σκόπιμον θα ήτο ίνα: Α) Οι μαθηταί των δύο τελευταίων τάξεων των γυμνασίων Μοναστηρίου, Κορυτσάς, Θεσσαλονίκης και Σερρών, ένθα υπάρχουσι γυμναστήρια και γυμνασταί, προγυμνάζονται ειδικώς και εις την διδασκαλίαν της γυμναστικής διότι πολλοί εξ' αυτών, ως μέλλοντες να γίνωσι διδάσκαλοι δέον να ώσιν ικανοί και προς διδασκαλίαν της γυμναστικής, μη αρκούσης προς τούτο της απλής ως μαθητών προγυμνάσεως. Β) Ανά παν

θέρος συνέρχονται εις τας ειρημένας πόλεις οι καταλληλότεροι των διδασκάλων των χωρίων και προγυμνάζονται υπό του γυμναστού εις την διδασκαλίαν της γυμναστικής ίνα καθίστανται κατάλληλοι προς διάδοσιν της γυμναστικής εν τοις χωρίοις. (Πετσίβας, 2000, σελ. 373-375)

Στην ίδια επιστολή κάνει λόγο και για τη γυμναστική των θηλέων, η οποία, όμως, καλείται να υπηρετήσει κυρίως παρελκυστικούς σκοπούς.

Και διότι είναι ωφέλιμον, αλλ' ιδίως ίνα μη σκανδαλίζονται αι επιτόπιαι αρχαί όσαι δεν είναι συνηθισμένα να βλέπωσιν άλλους πλήν των στρατιωτών γυμναζομένους, σκόπιμον να διδάσκονται και αι μαθήτριαι των σχολείων την γυμναστικήν. Η γυμναστική των κορασίων χρησιμεύει εν Μοναστηρίω ως παραπέτασμα της γυμναστικής των παιδων. Εν Σέρραις η γυμναστική δεν διδάσκεται εις τα κοράσια επειδή δεν ετόλμησαν έτι οι διευθύνοντες τα σχολεία να ταράξωσιν την εαυτών ησυχίαν ταράττοντες την σεμνοτυφίαν των Σερραίων. (Πετσίβας, 2000, σελ.373 - 375)

Η επιστολή προβάλλει εμφατικά τις αντιλήψεις του για τη γυμναστική στην εκπαίδευση των εθνικά διεκδικούμενων περιοχών, καθώς και τις λειτουργίες που καλείται να επιτελέσει. Ο Ίων Δραγούμης εγγράφει την ανάγκη επέκτασης της διδασκαλίας της κυρίως σε δύο επίπεδα. Το πρώτο συνδέεται με την πολιτισμική διάχυση νεωτερικών αστικών αντιλήψεων, χάρη στις οποίες θα επιτυγχάνονταν ο πολιτιστικός προορισμός του ελληνισμού, ενώ θα καθίστατο εμφανής η ταξική υπεροχή των ελληνορθοδόξων, ως απόδειξη εθνικής ανωτερότητας. Το δεύτερο, και ίσως κρισιμότερο λόγω της εμπόλεμης συνθήκης, αφορά τη στρατιωτική προετοιμασία των νέων και τη συγκρότηση άτυπων σωμάτων πολιτοφυλακής για την ανάληψη απελευθερωτικής δράσης. Ιδιαίτερη, όμως, σημασία αποδίδει, επίσης, στην ίδρυση γυμναστηρίων, τα οποία αντιλαμβάνεται ως χώρους εγχάραξης εθνοπολιτισμικών αντιλήψεων στους νέους ασκούμενους, αλλά και άδηλους τόπους στρατιωτικής προπαρασκευής τους. Δεν θα πρέπει βέβαια να παραβλέψουμε το γεγονός ότι σε αυτούς τους χώρους θα επιχειρούνταν η ρήξη της απομόνωσης του εκπαιδευτικού χώρου και η προετοιμασία ικανών γυμναστών για την επάνδρωση του εκπαιδευτικού μηχανισμού και την ενίσχυση της αθλητικής κίνησης. Φαίνεται ότι η ανεπάρκεια σε διδακτικό προσωπικό δεν αποτελεί μια απλή λεπτομέρεια αυτής της ιδιότυπης αθλητικής πολιτικής αλλά βασικό συστατικό της στοιχείο.

Οι προσπάθειες του Δραγούμη να αναπτύξει τη γυμναστική και αθλητική εκπαίδευση συνεχίζονται αμείωτες καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, επεκτείνοντας το δίκτυό του στις περιοχές όπου μετακινείται. Σε επικοινωνία του με τον Παύλο Μελά, από το Μοναστήρι στις 10 Φεβρουαρίου 1904, τον ενημερώνει για την αποστολή οργάνων Γυμναστικής από την Αθήνα σημειώνοντας ότι: «Είναι έτοιμα από πολύν καιρό, φαίνεται να σταλούν από

τας Αθήνας τα όργανα γυμναστικής (αλτήρες και κοντοί σιδερένιοι) του Γυμνασίου.» (Πετσίβας, 2000, σελ. 433). Αλλά και στο ελληνικό προξενείο της Αλεξανδρούπολης, όπου μετακινείται το 1905, συνεχίζει τις οργανωμένες προσπάθειες προώθησης της γυμναστικής εκπαίδευσης στις ελληνικές κοινότητες της περιοχής. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή που λαμβάνει ο Ίων, ευρισκόμενος μάλλον στην Αθήνα, από τον υπολοχαγό Περικλή Βλάσση, δραστήριο μέλος των μυστικών αποστολών Ελλήνων αξιωματικών για την άμυνα του χώρου με το ψευδώνυμο Πάνος Βάθης. Ο Βλάσσης με επιστολή του, στις 20 Μαρτίου 1907, τον ενημερώνει για τις ενέργειές του και ζητά τη συνδρομή του:

Αγαπητέ Ίων, κατ' αυτάς απεφασίσθη πλέον να τεθεί εις ενέργειαν η σύστασις γυμναστηρίου. Νομίζω καλόν επί τη ευκαιρία αυτή να εισαγάγωμεν και τας ασκήσεις της δισκοβολίας, του ακοντισμού κ.τ.λ. αι οποίαι και τερπναί είναι και καθαρώς ελληνικαί. Εάν δεν σοι είναι δύσκολον στείλε μας σε παρακαλώ 3 δίσκους και 1-2 ακόντια (ως υποδείγματα) και ως βιβλίον τι διδάσκον την χρήσιν αυτώ (εν ελλείψει άλλου, ενθυμούμαι ότι δίδει οδηγίας τινάς και το πρόγραμμα των Ολυμπιακών Αγώνων 1906). Επίσης ει δυνατόν σχέδια διζύγων και μονοζύγων και παν ό,τι άλλο θεωρείς κατάλληλον διά το ιδρυθησόμενον γυμναστήριον.⁴

Η παραπάνω διατύπωση, ως προτροπή, υπογραμμίζει την ιδεολογική λειτουργία της γυμναστικής και του κλασικού αθλητισμού ως στοιχεία της εθνικής ταυτότητας. Από τη μια πλευρά, αναδεικνύει την αντίληψη της εθνικής συνέχειας με την αρχαιότητα, ως στοιχείο συγκρότησης εθνικής συνείδησης από την άλλη, ταυτόχρονα, καλείται να υπηρετήσει την προοπτική της εξομοίωσης των εθνοτικών κοινοτήτων με την Ευρώπη, ως παράλληλο αίτημα του εθνικού ιδιώματος. Η διπλή αυτή λειτουργία φαίνεται ότι καθόριζε και το περιεχόμενό της.

Παράλληλα και σε επίπεδο προπαγανδιστικών μηχανισμών, αναδεικνύεται από τις επιστολές αυτές η ύπαρξη ενός αρκετά διευρυμένου δικτύου φορέων και μυστικών συνεργατών που δραστηριοποιούνται στο χώρο της Μακεδονίας και Θράκης. Αρωγοί αυτών των προσπαθειών στέκονται και ιεραρχικοί κύκλοι που συνεργάζονται στενά με τα εθνικιστικά κέντρα του ελληνικού βασιλείου. Ένας από τους πιο μαχητικούς κληρικούς που προήγαγε τον ελληνικό εθνικισμό και ανέπτυξε σημαντική δράση αλλά και πρωτοβουλίες για τη ίδρυση και στήριξη πολλών εκπαιδευτηρίων ήταν ο Χρυσόστομος Καλαφάτης, που διετέλεσε Μητροπολίτης Δράμας, Φιλίππων και Ζιχνών από το 1902 – 1910 (Καρσανίδης, 2016, σελ. 37· Βασιλείου, 2016, σελ. 55). Δείγμα της επιθυμίας του Χρυσόστομου να ακολουθήσει οδηγίες από το εθνικό κέντρο είναι και η διατήρηση επιστολικής επικοινωνίας με τον Ίωνα Δραγούμη (Κιτρομηλίδης, 1984, σελ. 492-501· Βερέμης, 2012, σελ. 41).

4 Αρχείο Αλληλογραφίας Ίωνος Δραγούμη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, αρ. 0278.

Ήδη ως Μέγας Πρωτοσύγκελος του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κων/πόλεως (1897-1902) και μέλος της *Πατριαρχικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής* έχοντας πλήρη εικόνα των σχολικών εκπαιδευτικών πραγμάτων των ορθόδοξων κοινοτήτων της Αυτοκρατορίας, διατύπωνε θετικές απόψεις για το ρόλο της γυμναστικής και την αναγκαιότητα λειτουργίας γυμναστηρίου σε κάθε σχολείο.⁵ Η περίπτωση του Χρυσόστομου θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνοψίζει το πλαίσιο των απόψεων αλλά και των παρεμβάσεων του εθνικιστικού κύκλου του Πατριαρχείου σχετικά με τη γυμναστική και τη σημασία που της αποδίδεται. Στον ενθρονιστήριο λόγο του στη Σμύρνη, το 1910 ο Χρυσόστομος σημειώνει:

Αλλά πρὸς τὴν πνευματικὴ ταύτη ἀνάγκη δέον νὰ βαίνη παραλλήλως καὶ ἡ σωματικὴ ἡμῶν ἐκείνη διάπλασις ἣτις θὰ δώσῃ εἰς τὸ Γένος μας ωραία καὶ πλαστικά σώματα, σώματα με χαλυβδίνους ἡρακλείους μυῖνας καὶ βραχίονας τοῦ Σαμφῶν [...]. Ἔργον μέγα, ἀς γνωρίζῃς ὅτι ἐπιτελεῖ, ὅστις ἐμπνέει εἰς τὰ τέκνα τοῦ Γένους μας τὴν ἀγάπην τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀναπεπταμένου ἀέρος καὶ τοῦ ἐλευθέρου φωτός, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ρυθμικὴν κίνησιν καὶ τὴν γυμναστικὴν. (Ενθρονιστήριος Λόγος, 1910, σελ. 17)

Στο απόσπασμα του λόγου του ανιχνεύεται ένας πυκνός εθνοθηρησκευτικός συμβολισμός που συνδέει τη μυθική εθνική παράδοση του Ηρακλή με τη ιουδαϊκοχριστιανική μυθική παράδοση του Σαμφών. Είναι ηρωικές μορφές δύο σημαντικών στοιχείων της εθνικής ταυτότητας, του έθνους και της θρησκείας. Η γυμναστική εμφανίζεται να συνδέει την αρχέγονη δύναμη του ελλητισμού με την πίστη που θα συμβάλει στη μετατροπή των δοκιμασιών του σε «ευλογία», φέρνοντας στο προσκήνιο κάτι ωφέλιμο.

Ο Χρυσόστομος θεωρεί ότι ο αθλητισμός, η «*θρησκεία αυτή της νεότητας*» μπορεί να εμφυσήσει στους νέους τον ηρωισμό και την αυτοθυσία. Ενώ για τα γερά και γυμνασμένα σώματα των νέων, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει λίγα χρόνια αργότερα (1929) ο βιογράφος του Σπυρίδων Λοβέρδος, πίστευε ότι «*ήταν εγγύηση για τους αγώνες του Έθνους*» και «*όλοι αι ελπίδες του Γένους (εναπόκεινται) εἰς τὸν στίβον*». (Λοβέρδος, 1929, σελ. 91· Καρσανίδης, 2016, σελ. 185).

Στις πόλεις και τα χωριά της επισκοπικής δικαιοδοσίας του ίδρυσε όχι μόνο ναούς, ορφανοτροφεία και σχολεία αλλά και γυμναστήρια, εκπαιδευτικούς και γυμναστικούς συλλόγους (Μπιλιανός, 2021, σελ. 136). Πιο συγκεκριμένα ίδρυσε στη Δράμα, το 1906 «*γυμναστήριον τέλειον*» (Χατζή, 1909, σελ. 14· Καρσανίδης, 2016, σελ. 185) εφοδιασμένο με γυμναστικά όργανα του γερμανικού γυμναστικού συστήματος (με κλίμακες, ιστούς και σχοινιά αναρρίχησης, γέφυρα, μονόζυγο, δίζυγο, κρίκοι κ.λπ.) (Καρσανίδης, ό.π., σελ. 186)

⁵ Ο Χρυσόστομος θεωρούσε πως το Γένος δεν θα μπορούσε να αναμένει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, εάν η εκπαίδευση δεν είχε άμεση επίδραση στη σωματική υγεία και την ηθική ανάπτυξη των ατόμων. Ταχυδρόμος *Εφημερίς εν Κωνσταντινοπόλει*, αριθμ. 205/19.12.1898.

όπου θα μπορούσαν να γυμνάζονται οι νέοι και να διδάσκεται το μάθημα της γυμναστικής. Γυμναστήρια ίδρυσε, επίσης, στην Τσατάλτζα (Χωριστή), στο Δοξάτο, στην Προσοτσάνη, στην Αλιστράτη, στο Κιούπκιοϊ (Πρώτη) (Λοβέρδος, 1929, σελ. 88-89· Μπιλιανός, 2016, σελ. 137-140· Βασιλείου, 2021, σελ. 64-71). Ο Χρυσόστομος εμπνεόμενος από την πολιτικά και πολιτισμικά επιτυχή τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896 συνέβαλε ενεργά και στη διοργάνωση ετήσιων σχολικών γυμναστικών αγώνων στη Δράμα, από το 1904.⁶ Στους αγώνες αυτούς, που διαρκούσαν δύο με τρεις ημέρες, μετείχαν περίπου 3.000 ασκούμενοι μαθητές από την πόλη της Δράμας αλλά και των κοντινών ελληνικών κοινοτήτων (Τριάρχης, 1995, σελ. 79).

6. Γυμναστικοί αγώνες και η επιτέλεση της «εθνικής διαπαιδαγώγησης» στις ελληνορθόδοξες κοινότητες

Η διάδοση της ελληνικής παιδείας στις ελληνορθόδοξες κοινότητες του χώρου θα πρέπει να νοηθεί ως διττή προσπάθεια, αφενός, να συνδεθούν αυτές οι κοινωνίες με το παρελθόν τους στη βάση της εθνικής συνέχειας και, αφετέρου, να προδιαγραφεί η μελλοντική τους εξέλιξη (Κωφός, 1999, σελ. 205). Οι λειτουργίες αυτές επιτελούνται υπό την έννοια του έθνους που αποτελεί σημείο αναφοράς στην αναζήτηση νέων μηχανισμών για τον συντονισμό της κοινωνικής τους παρουσίας και πράξης.

Στο πλαίσιο αυτό, η ανάπλαση του παρελθόντος συνδέεται με την ερμηνεία του παρόντος και τον σχεδιασμό του μέλλοντος αποτελώντας εφαλτήριο για δράση. Είναι διαδικασίες που προωθούν την ιδέα ενός νέου κοινοτικού ιδεώδους, μιας αδελφότητας με σταθερά ερείσματα στο παρελθόν που εγκαθιδρύουν και προβάλλουν συγκεκριμένες αξίες, ρόλους και κώδικες συμπεριφοράς.

Εγγύηση αυτών των διαδικασιών αποτέλεσε η αναβίωση αρχαίων ελληνικών ονομάτων που δίνονταν στους πολιτιστικούς και αθλητικούς συλλόγους των περιοχών, όπως *Ορφέας Σερρών* (1905) και *Ορφέας Ξάνθης* (1908) ή *Φίλιπποι Καβάλας* (1904), συνδέοντας, με τον τρόπο αυτόν, τον χώρο με την αρχαία Μακεδονική και Θρακική «φύτρα» διαμορφώνοντας ισχυρά κριτήρια εθνοτικού προσδιορισμού. Στο φάσμα αυτών των πρακτικών διαφαίνεται ο συγκερασμός πολιτισμικών αναφορών και πολιτικών στοχεύσεων που υπαγορεύει ο εθνικισμός.

Παρόμοιες λειτουργίες καλείται να επιτελέσει και η τέλεση γυμναστικών και αθλητικών αγώνων στο πλαίσιο της διδασκαλίας του μαθήματος της γυμναστικής στα τοπικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Η τέλεση των σχολικών, κυρίως, αγώνων συνδέεται με

⁶ Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος παρακολούθησε επίσης τους «Μεσολυμπιακούς» Αγώνες του 1906 στην Αθήνα. *Εμπρός Ημερήσια Εθνική Εφημερίς*, αρ. 3.398/7.4.1906 σελ. 2 & 3.401/10.4.1906 σελ. 2.

την επέτειο εμβληματικών τοπικών θρησκευτικών εορτών. Αναφέρεται ότι στις Σέρρες το 1901 τελέστηκαν γυμναστικοί αγώνες το Πάσχα που «την λαμπράν και χαρμόσυνον του Πάσχα εορτήν έτι λαμπρότερα κατέστησεν εφέτος ετέρα εορτή και πανήγυρις [...] η τέλεσις Γυμναστικών αγώνων των μαθητών Γυμνασίου και τινών εταιρών» ([Ανώνυμος] *Εμπρός*, 24.4.1901, σελ. 4). Η θρησκεία εμφανίζεται ως πρωταρχικό συνεκτικό στοιχείο των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, καθώς αυτές βρίσκονται στην ανάγκη να διαφοροποιηθούν από τους αλλόθρησκους γείτονές τους. Παρατηρείται, όμως, μια μετάβαση καθώς η χρήση της θρησκείας πολιτικοποιείται στο πλαίσιο των εθνικών διεκδικήσεων. Καλείται να συντελέσει στον προσδιορισμό, όχι πλέον μιας απλά ομόθρησκης κοινότητας αλλά μιας νέας πολιτισμικής και πολιτικής οντότητας.

Αγώνες άρχισαν να τελούνται σε διάφορες αστικές περιοχές του χώρου όπως για παράδειγμα στις Σέρρες το 1905 και 1906 (Ρόμβος & Μιντιλού, 2016, σελ. 28-30) ή στην Καβάλα το 1912, με τη συμμετοχή διαφόρων γυμναστικών συλλόγων των πόλεων της Μακεδονίας μεταξύ των οποίων ο *Ορφείας Σερρών* και ο γυμναστικός σύλλογος *Ηρακλής Θεσσαλονίκης* (*Μακεδονία*, 19.5.1912, σελ. 3). Επίσης αγώνες διοργανώθηκαν στο χωριό Πρόσνικ (Σκοτούσσα) Σερρών, που αποτελούσε διαμετακομιστικό κέντρο λόγω του σιδηροδρόμου, από τοπικούς παράγοντες με σκοπό τη συλλογή χρημάτων για την ανέγερση σχολείου, με τη συμμετοχή αθλητών - «ομογενείς τε και Μουσουλμάνους» - από τα γειτονικά χωριά αλλά και ομάδα παλαιστών από τη Νιγρίτα και ποδηλάτες από την πόλη των Σερρών (*Μακεδονία*, 20.5.1912, σελ. 2). Αλλά και στο γυμναστήριο της ελληνικής κοινότητας της Δράμας διεξάγονται ετήσιοι σχολικοί αγώνες. Στους αγώνες συμμετέχουν μαθητές-αθλητές από τα σχολεία της πόλης αλλά και σχολείων των γύρω κωμοπόλεων και χωριών, Προσωτσάνης, Δοξάτου, Τσατάλτζας, Εδιρνετζικίου, Πλεύνης, Βυσσοτσάνης και Δρανόβης, στα οποία οι τοπικές κοινότητες είχαν φροντίσει να έχουν γυμναστές (*Μακεδονία*, 23.5.1912, σελ. 1).

Η προσεκτική οργάνωση αυτών των αθλητικών εκδηλώσεων προσέδιδε περιεχόμενο σε μια κοινή ελληνική ταυτότητα αλλά ταυτόχρονα συνιστούσε και μια διαπραγμάτευση της ελληνικής διαφοράς. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την αθλοθέτηση εργόχειρου (χειροτέχνημα) σε λαχειοφόρο διαδικασία προς ενίσχυση συλλόγου που πρωτοστατούσε στην τέλεση των αγώνων. Το χειροτέχνημα αναπαριστούσε το καλλιμάρμαρο Παναθηναϊκό Στάδιο. Το εν λόγω έργο είχε τοποθετηθεί σε περίοπτη θέση, απέναντι από την είσοδο του γυμναστηρίου και πάνω από την τιμητική εξέδρα, ώστε να «προσελκύει επιτυχώς τα βλέμματα των θεατών» (*Μακεδονία*, 9.5.1912, σελ. 2). Το καλλιτέχνημα οπτικοποιούσε, με την αναπαράσταση του Σταδίου, τα βασικά στοιχεία μιας ελληνικότητας, τόσο για τα ελληνικά όσο και τα μουσουλμανικά στοιχεία της πόλης. Με ευθεία αναφορά στην ελληνική ιστορία σηματοδοτούσε την εγκόλπωση της αθλητικής

«παράδοσης», ως την αυθεντική εκδοχή μιας ανακτηθείσας ελληνικότητας. Δήλωνε, μάλιστα, το ενεργό παρόν της ελληνικής νεολαίας στην πόλη, ενώ το έργο μνημειοποιούσε και αισθητικοποιούσε την ελληνική κληρονομιά της.

Τα μέλη των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων με την ίδρυση πολιτιστικών συλλογικοτήτων και την τέλεση ποικίλων δράσεων (οργάνωση εράνων, εορτασμούς και αθλητικές εκδηλώσεις) επιχειρούσαν την οικειοποίηση του δημόσιου χώρου και την αύξηση της ορατότητάς τους. Η σωματειακή τους δράση συγκροτούσε μια νέα εθνοτοπογραφία, ενώ τα ίδια τα σωματεία αποτελούσαν διαύλους δυναμικής διεκδίκησης της συμμετοχής τους στον δημόσιο χώρο και φορείς άρθρωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας που διαμεσολαβούσε στην παραγωγή της ελληνικότητας.

Στη διαδικασία αυτή οι γυμναστικοί και αθλητικοί αγώνες διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο. Όχι μόνο έφεραν τη νεολαία στο επίκεντρο της εθνικιστικής δράσης αλλά την καθιστούσαν σύμβολό της, καθώς η σύσταση αθλητικών και ψυχαγωγικών σωματείων συμπληρωνόταν από συστηματική, προβεβλημένη και σκηνοθετημένη παρουσία των νέων σε όλες τις σημαντικές τους εκδηλώσεις. Ο Γεώργιος Αθανασιάδης, λογοτέχνης από την Δράμα, ως μαθητής το 1906, αφηγείται:

Για εμάς εδώ ήταν κοσμοϊστορικό γεγονός. Θα δεχθούμε για τρεις μέρες τα αδέρφια μας που είναι απ' τα χωριά [...]. Η πρώτη μέρα, μετά την Αρχιερατική Θεία Λειτουργία στη Μητρόπολη, άρχιζε η παρέλαση των μαθητών στους δρόμους με την μπάντα της Ελληνικής Ορθόδοξου Κοινότητας, να παιανίζει. (Τριάρχης, 1995, σελ. 80)

Αλλά και ο τύπος της εποχής συχνά αναπαράγει εμβριθείς αναλύσεις και ενθουσιώδεις εντυπώσεις των πολιτιστικών αυτών δράσεων. Για τους αγώνες που διεξήχθησαν στην Δράμα το 1912 (23 Μαΐου) η εφημερίδα *Μακεδονία* της Θεσσαλονίκης αναφέρει:

Οι ετήσιοι γυμναστικοί αγώνες Δράμας έχουν βαθυτάτην σημασίαν. Η σημασία των δεν είνε μόνο αθλητική. Ούτε θεαματική. Είναι προ παντός εθνική. Αι εκατοντάδες των νέων, οι οποίοι συγκεντρώθησαν εκ των πέριξ χωρίων εις το γυμναστήριον Δράμας διά να δείξουν τα ευθύγραμμα σώματά των, να τρέξουν, να πηδήσουν, να σκυταλοδρομήσουν δεν θα δώσουν κατά πάσαν πιθανότητα αθλητάς που να επιδιώξουν το ρεκόρ διεθνών Ολυμπιακών αγώνων. Ασφαλώς όμως θα δώσουν εις την Πατρίδα την Οθωμανικήν και εις το Έθνος το Ελληνικόν ιδιαιτέρως, άνδρας γυμνασμένους εις την πειθαρχίαν, με μέλη και ψυχάς χαλυβδίνας, άνδρας έτοιμους να αφήσουν την πένναν ή το άροτρον, δια να αντιτάξουν τα στήθη των υπέρ της Πατρίδος και του Έθνους- έναν στρατόν δηλαδή τακτικόν [...] ως ο πυρήν ενός ελληνοθωμανικού στρατού. (Μακεδονία, 23.5.1912, σελ. 1).

Οι δημόσιες αθλητικές τελετουργίες συνέβαλαν στην ανάδυση της νεολαίας ως

συλλογικού υποκειμένου, ενίσχυσαν την ορατότητά της και απέδωσαν ευρύτερες αξίες στο νεανικό σώμα, εγγράφοντάς το στο δημόσιο χώρο της πόλης. Ο νεαρός Έλληνας -μαθητής, αθλητής- καθίσταται αναγνωρίσιμο πλέον πρόσωπο του ελληνισμού αυτού του χώρου και μετωνυμικά και της ελληνικότητας τόσο για τους ελληνικούς πληθυσμούς αυτών των περιοχών όσο και για τους «άλλους» πληθυσμούς. Ενώ χαρακτηριστική είναι η διαδικασία μετάβασης από την οθωμανικότητα στην ελληνικότητα, διαδικασία που συνδέεται με την εμφάνιση και τη συμβολική διαχείριση των νέων συλλογικοτήτων.

Ωστόσο, η προσήμανση της χωρικής εμπειρίας ως ελληνικής ξεκινούσε από τον ίδιο το χώρο του γυμναστηρίου. Ήταν χώρος κατεξοχήν ελληνικός όπου ο στολισμός, τα τραγούδια, οι ομιλίες και οι γυμναστικές ασκήσεις μετέφεραν την αίσθηση της φαντασιακής «Πατρίδος και του Έθνους» και δημιουργούσαν προσδοκίες για μια «νέα ζωή», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στη συνέχεια το δημοσίευσμά της εφημερίδας *Μακεδονία*:

Είναι ανάγκη να τονίσωμεν, ότι πρέπει όλαι αι Ελληνικαί πόλεις να καταστούν το κέντρον της γυμναστικής κινήσεως των περιχώρων των. Είναι ανάγκη να τονίσωμεν ότι αν τούτο γίνη η Ελληνική Μακεδονία θα μεταβληθή εις ένα απέραντον γυμναστήριον, όπως η περιφέρεια Δράμας, το οποίον θα δώση νέα νεύρα και νέαν ζωήν εις τον Μακεδονικόν Ελλητισμόν. (*Μακεδονία* 23.5.1912, σελ. 1).

Αποτελώντας μια μεταφορά της Ελλάδας στη Δράμα, ο χώρος του γυμναστηρίου του συλλόγου εμφανίζεται απεδαφοποιημένος, καθώς προοικονομούσε τη φαντασιακή σύνδεση με την πατρίδα, η οποία δεν είχε ακόμη επιτευχθεί. Προωθούσε, όμως, παράλληλα και μια νέα σχέση με τον χώρο της πόλης, μια χωρική εμπειρία της νεανικής ελληνικότητας διαφορετική από εκείνη που αντιπροσώπευαν οι έως τότε τόποι της γειτονιάς ή του σχολείου. Η εμπειρία αυτή ήταν πολύσημη καθώς τα νεαρά μέλη αντιλαμβάνονταν τον σωματειακό χώρο υπό το πρίσμα της πολιτικής δράσης και της ψυχαγωγίας. Παράλληλα οι νεανικοί σύλλογοι, η πυκνότητα των εκδηλώσεων και οι στενές μεταξύ τους σχέσεις ενσωμάτωναν τον ιδιωτικό χώρο των τοπικών συλλόγων σε ένα ευρύτερο σωματειακό δίκτυο που συγκροτούσαν μια ιδιαίτερη εθνική τοπογραφία στις περιοχές της Μακεδονίας και Θράκης.

7. Συμπεράσματα

Από το υλικό που μελετήθηκε μας δίνεται η δυνατότητα να υποστηρίξουμε ότι η γυμναστική και ο αθλητισμός αποτελούν πεδία όπου αναφαίνονται ποικίλες κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές διεργασίες στην οθωμανοκρατούμενη Ανατολική Μακεδονία και Θράκη κατά τα τέλη του 19ου και κυρίως στις αρχές του 20ού αιώνα. Η μελέτη τους φανερώνει τις πολιτικές επιλογές της εθνικής «αλυτρωτικής» εκπαιδευτικής πολιτικής και τις αντιλήψεις

για τις διαδικασίες συγκρότησης εθνικής ταυτότητας, ενώ αναδεικνύει όψεις της δημόσιας αστικής κοινωνικότητας των κατοίκων των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων των περιοχών.

Τόσο τα κοινοτικά σχολεία όσο και οι εκπαιδευτικοί και αθλητικοί σύλλογοι που ιδρύονται την περίοδο αυτή αποτελούν κύριους μηχανισμούς εγγάραξης της επιθυμητής εθνικής ιδεολογίας και διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης. Η εκπαίδευση, ως προνοιακή παροχή, λειτούργησε ως ενδιάμεσος πόλος μεταξύ ελληνικού κράτους, Ορθόδοξου Πατριαρχείου και τοπικών κοινοτήτων αναφορικά με την κοινωνική και πολιτισμική παραγωγή ενός φαντασιακού εθνικού χώρου αλλά και την προσπάθεια ανάπτυξης εθνικού φρονήματος. Στα εκπαιδευτικά αντικείμενα αλλά και στις εκπαιδευτικές πρακτικές ανιχνεύονται οι μεσοπρόθεσμες εθνικές πολιτικές στοχεύσεις και συγκεκριμένα οι πολιτικές για τον εκπαιδευτικό εξελληνισμό των διεκδικούμενων πληθυσμών αυτών των περιοχών. Είναι προσπάθειες που μπορούν να εντοπιστούν και στις περιπτώσεις των άλλων βαλκανικών εθνών, ενώ ενισχυτές αυτής της εκπολιτιστικής αθλητικής πολιτικής θα πρέπει να θεωρούνται τα αντίπαλα εθνικιστικά κινήματα η δράση των οποίων υπαγόρευσε και τις ελληνικές επιλογές.

Επομένως, η γυμναστική στην εκπαίδευση και ο αθλητισμός, ως δράση μιας δημόσιας αστικής κοινωνικότητας, αποτελούσαν κοινά συστατικά στοιχεία των ανταγωνιζόμενων εθνικιστικών ιδεολογιών και διαμόρφωναν τους τρόπους δημόσιας επιτέλεσης της εθνικής ταυτότητας και οικειοποίησης του αστικού χώρου. Το μάθημα της γυμναστικής αποσκοπούσε στη διάπλαση νέων σύμφωνα με το πρότυπο του ρωμαλέου και γενναίου άνδρα που είναι έτοιμος και ικανός να υπερασπίσει την εθνική κοινότητα. Ενώ οι δημόσιες γυμναστικές επιδείξεις, οι παρελάσεις των μαθητών-αθλητών στις κεντρικές οδούς των πόλεων, με ομοιόμορφη στολή και σχηματισμούς καθώς και η συμμετοχή μαθητικών ομάδων σε τοπικούς γυμναστικούς αγώνες, που προσέλκυαν πλήθη ενθουσιωδών θεατών, μετέτρεπαν το αθλητικό και πειθαρχημένο νεανικό σώμα σε δημόσιο δείκτη μιας αναζωογονημένης εθνικής κοινότητας.

Οι αθλητικές συλλογικότητες, από την άλλη πλευρά, ενίσχυαν την ορατότητα της ελληνορθόδοξης νεολαίας, ως συλλογικού υποκειμένου, μέσα από τις δημόσιες τελετουργίες των αθλητικών γεγονότων και απέδιδαν ευρύτερη αξία στο νεανικό σώμα το οποίο και ενέγραφαν σε ένα εν δυνάμει εθνικό δημόσιο χώρο. Η δημόσια αθλητική τους δράση αποτελούσε οργανικό στοιχείο της «ελληνικότητάς» τους που τα καθιστούσε ορατά, ενσωματώνοντας τον χώρο των κοινοτήτων στις εθνοποιητικές τους πρακτικές και συμβάλλοντας στη σφυρηλάτηση ισχυρών ταυτοτικών δεσμών με το εθνικό κέντρο. Οι κατεξοχήν εκφραστές και υποστηρικτές αυτών των δράσεων θα πρέπει να αναζητηθούν στα ανερχόμενα εγγράμματα αστικά στρώματα που συνδέονται, άμεσα ή έμμεσα, με την αλυτρωτική πολιτική του ελληνικού εθνικισμού.

Δεν θα ήταν, λοιπόν, άστοχο να υποστηρίξει κανείς ότι η γυμναστική κίνηση στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο αλλά και στον ιδιαίτερο της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης επιταχύνθηκε την ίδια στιγμή που η επαφή της με τα εθνικιστικά κινήματα γίνεται στενότερη.

Πηγές

Αρχεία

Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδος/ΚΥ,1892, ά.ά.κ .Δ', εγκύκλιος 51, 25-1-1892:

Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας
Αρχείο Αλληλογραφίας Ίωνος Δραγούμη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, αρ. 0278.

Ηλεκτρονικές πηγές

<https://sokolmuseum.org/history-of-sokol/>

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

[Ανώνυμος] (1898, 19 Δεκεμβρίου). *Ταχυδρόμος Εφημερίς εν Κωνσταντινοπόλει*.

[Ανώνυμος] (1900, 8 Ιουλίου). Μέτρα της Τουρκίας εναντίον των Ελλήνων. Η απαγόρευση της Γυμναστικής. *Εφ. Εμπρός*, 3.

[Ανώνυμος] (1900, 24 Απριλίου). Οι εν Βάρνη αγώνες. Τι γράφει μία βουλγαρική εφημερίς. *Εφ. Εμπρός*, 3.

[Ανώνυμος] (1906). *Εμπρός Ημερήσια Εθνική Εφημερίς*, αρ. 3.398/7.4.1906, σελ. 2 και 3.401/10.4.1906, σελ. 2.

Ανδρεάδης, Χ. (2010). *Εκθέσεις προξενικές-Εκπαιδευτικές-Εκκλησιαστικές και λοιπά συναφή έγγραφα του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου αιώνα για τον υπόδουλο και μη ελληνισμό*. Κυριακίδης.

Βασιλείου, Ε. (2021). *Ο Εθνοϊερομάρτυρας Άγιος Χρυσόστομος Μητροπολίτης Σμύρνης*. Ερωδιός.

Βασιλείου, Ε. (1996). *Ο Εθνομάρτυρας- Άγιος Μητροπολίτης Δράμας-Σμύρνης Χρυσόστομος*. Εκδόσεις «ΔΕΚΠΟΤΑ».

Βερέμης, Θ. (1990). Δραγούμης Ιωάννης ή Ίων. Στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 3. Εκδόσεις «Εκδοτική Αθηνών», 306-307.

Βερέμης, Θ. (Επιμ.) (1997). *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*. ΜΙΕΤ.

Βερέμης, Θ. (2003). Από το εθνικό κράτος στο έθνος δίχως κράτος. Το πείραμα της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως. Στο Θ. Βερέμης, Π. Κιτρομηλίδης, Ι. Κολιόπουλος, Ε. Κωφός, Α. Κιτροφέφ, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα* (σελ. 27-52). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

- Βερέμης, Θ., Κιτρομηλίδης, Π., Κολιόπουλος, Ι., Κωφός, Ε., Κιτρορέφ, Α. (2003). *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Βούρη, Σ. (1999). *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Εκκλησία και κράτος (1889-1905)*. Gutenberg.
- Βούρη, Σ. (2010). *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια*. Εκδόσεις Gutenberg.
- Διβάνη, Α. (2008). *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947)*. Καστανιώτης.
- Εξερχόζογλου, Χ. (1996). *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα*. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912. Νεφέλη.
- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (Επιμ.) (1977). *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους, Κείμενα-πηγές: 1830-1914*. Αφοι Κυριακίδη.
- Καϊμακάμης, Β. (2014). *Η θέση της εκκλησίας και του κλήρου απέναντι στον αθλητισμό και τους Ολυμπιακούς Αγώνες*. Θεσσαλονίκη.
- Καλλιρρόης, Γ. (1829). *Παραγγελία περί υγείας και μακροβιότητας Έτι δε και πρόχειροι θεραπείαι συνήθων τινών και αιφνίδιων παθημάτων ερανισθείσαι εκ παλαιών και νεωτέρων*. Νικόλαος Γλυκός, Βενετία.
- Καρσανίδης, Ε. (20162). *Η εκπαίδευση στις επαρχίες Δράμας και Ζιχνών κατά την Τουρκοκρατία (1840-1913)*. ΔΕΚΠΟΤΑ.
- Κιτρομηλίδης, Π. (1984). *Το τέλος της εθναρχικής παράδοσης*. Μαρτυρίες από ανέκδοτες επιστολές του Χρυσοστόμου Σμύρνης προς τον Ίωνα Δραγούμη. *Αμητός στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου*, Αθήνα.
- Κιτρομηλίδης, Π. (2003). «*Νοερές κοινότητες*» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια. Στο Θ. Βερέμης, Π. Κιτρομηλίδης, Ι. Κολιόπουλος,
- Ε. Κωφός, Α. Κιτρορέφ (Επιμ.), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
- Κόκκινος, Γ. (1998). *Υγεία, Αλκή, Καλοκαγαθία: Ορθόδοξη εκκλησία και σωματική αγωγή*. Στο Οι Χρόνοι της Ιστορίας. *Για μια Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας* (σελ. 317-345). Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Αθήνα 17-19 Απριλίου 1997.
- Κολτσίδα, Α. (1994). *Ιδεολογική συγκρότηση, και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλαχών στον βαλκανικό χώρο (1850-1913). Η εθνική και κοινωνική διάσπαση*. Αφοί Κυριακίδη.
- Κωφός, Ε. (2003). *Εθνική κληρονομιά και εθνική ταυτότητα στη Μακεδονία του 19ου και 20ου αι..* Στο Θ. Βερέμης, Π. Κιτρομηλίδης, Ι. Κολιόπουλος, Ε. Κωφός, Α. Κιτρορέφ, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στην νεότερη Ελλάδα* (σελ. 199-269). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Λιάκος, Α. (2019). *Ο ελληνικός 20ος αιώνας*. Πόλις.
- Λοβέρδος, Σ. (1929). *Ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος*. Π.Δ. Σακελλάριος.
- Μαμώνη, Κ. σε άρθρα της περί Θράκης στο Ι.Ε.Ε., τ. ΙΓ (1977), 369-378, τ. ΙΔ (1977), 358- 367 και τ. ΙΕ (1978), 89-90.
- Μαμώνη, Κ. (1995). *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας (1861-1922)*. Ι.Μ.Χ.Α..
- Μαμώνη, Κ. (1983). *Σύλλογοι Θράκης και Αν. Ρωμυλίας (1878-1885)*. Στο *Η τελευταία φάση της ανατολικής κρίσεως και ο ελληνισμός (1878-1881)* (σελ. 349-361).λ Πρακτικά Διεθνούς Ιστορικού Συμποσίου, Αθήνα. Μαμώνη, Κ (1968-1969). Από την ιστορίαν και δράσιν των

- συλλόγων Ραιδεστού Θράκης (1871-1922). *Μνημοσύνη*, 2, 278-302.
- Μπελιά, Ε. (1987). Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους προς την Μακεδονία και ο Μακεδονικός Αγών. Στο *Ο Μακεδονικός Αγώνας* (σελ. 29-40). Πρακτικά Συμποσίου, Θεσσαλονίκη.
- Μπελιά, Ε. (1995). *Εκπαίδευση και αλυτρωτική πολιτική. Η περίπτωση της Θράκης 1856-1912*. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη.
- Μπελιά, Ε. (1988). Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους προς την Θράκη (1869-1910). Στο *Ιστορική, αρχαιολογική και λαογραφική έρευνα για τη Θράκη* (σελ. 243-268). Πρακτικά Συμποσίου, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη.
- Μπελιά, Ε. (1981). Έκθεση Στυλ. Γόνατα περί Θράκης, 1907. *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 24, 245-302.
- Μπιλιανός, Α. (2021). *Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος. Από τον Μακεδονικό αγώνα στη Μικρασιατική καταστροφή*. Αρμός.
- Μπονίδης, Κ. (1996) *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς της εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*. Αφοί Κυριακίδη.
- Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (1970). *Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*. Αθήναι.
- Παγών, Γ. (1937). *Περίληψις της Γυμναστικής*. Αθήνα.
- Παπαγιάννη, Ε. (2015). Η εικόνα του Βουλγαρικού σχίσματος μέσα από τις ελληνόφωνες και βουλγαρόφωνες πηγές της περιόδου 1870-1872. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διατριβή, Νομική Σχολή, Δ.Π.Θ. Κομοτηνή.
- Πετσίβας, Γ. (2000). *Ίων Δραγούμης. Τα τετράδια του Ίλιντεν*. Πετσίβα.
- Ραϊτσίνης, Δ. Χ. (2010). *Ο Δημήτριος Οικ. Καλαποθάκης και η ελληνική πολιτική σκηνή*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Λαογραφίας & Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, ΑΠΘ.
- Ρόμβος, Τ. & Μιντιλού, (2016). *Γεώργιος Κηπιώτης. Ένας φίλος των παιδιών*. «Πανοπτικόν».
- Σιδηράς, Ι. (2019). Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' ανθιστάμενος κατά των εθνοφυλετικών πανσλαβιστικών σχεδίων των Ρώσων στο Άγιον Όρος.
<https://radiomax.gr/o-οικουμενικοσ-πατριαρχησ-ιωακειμ-ο-γ/> (Ανακτήθηκε στις 20/8/2023).
- Σκοπετέα, Ε. (2002). Γλωσσική συνείδηση στα Βαλκάνια, 18ος-20ός αιώνας. Στο Α.-Φ. Χριστίδης κ.ά. (Επιμ.), *Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: Η Ευρώπη του Νότου* (σελ. 27-32). Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Σολομωνίδης, Χ. (1971). *Χρυσόστομος Σμύρνης*. Εκδ. Εθνικής Μνημοσύνης, τομ. Α', Αθήνα.
- Σταυρόπουλος, Β. (1984). Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα. Στο *Ο Μακεδονικός Αγώνας-Απομνημονεύματα*. Θεσσαλονίκη.
- Σταύρου, Τ. (1967). *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Το Υπουργείον Παιδείας του Αλύτρωτου Ελληνισμού*. Αθήνα.
- Στεφάνου, Δ. (1970). Σκιαγραφία Γρηγορίου Παπαδοπούλου (1819-1873). Στο *Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων: Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969* (σελ. 13-40). Αθήνα.

- Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων (1879). *Πρακτικά της πρώτης αυτού Συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879*. Αθήναι.
- Ταχυδρόμος Εφημερίς εν Κωνσταντινοπόλει*, αριθμ. 205/19.12.1898.
- Τριάρχης, Φ. (1995). *Ο Μητροπολίτης Άγιος Χρυσόστομος και ο Μακεδονικός Αγώνας*.
- Τσίτερ, Χρυσόστομος Μητροπολίτης Αυστρίας (2000). Εισαγωγικό σημείωμα. Στο *Το Αρχείο του εθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσοστόμου*. Μ.Ι.Ε.Τ.
- Φουρναράκη, Ε. (1998). Σωματική αγωγή των δύο φύλων στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Στο *Οι χρόνοι της Ιστορίας. Για μια Ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*. (σελ. 293-315). Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Αθήνα, 17-19 Απριλίου 1997. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, ΚΝΕ/ΕΙΕ.
- Χατζή-Καλού, Μ. (1909). *Εντυπώσεις εκ της Ιεράς Μακεδονίας και Θράκης*. Αθήναι.

Ξενόγλωσση

- Belia, H. (1990). La contribution du “Syllogue pour la propagation des lettres grecques” al’ encouragement del’ Hellenisme de Macedoine, 1869-1886. *Ελληνικές ανακοινώσεις στο ΣΤ΄ Συνέδριο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης* (σελ. 277-286), Ελληνική Επιτροπή Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης.
- Berkes, N. (1964). *The Development of secularism in Turkey*. Routledge.
- Macháček, F. (1938). The Sokol Movement: Its contribution to Gymnastics. *Slavonic and East European Review*, 17, 73-90.
- Mijatovic, S. (2017). Types and forms of Physical Exercise in the private schools and Gymnastic societies for Physical exercising in the principality and the kingdom of Serbia. *Physical Education and Sport through the centuries*, 4 (2), 30-41.
- Mamoni, K. (1975). Les associations pour la propagation del’ instruction greque á Constantinople (1861-1922). *Balkan Studies*, 161, 103-112.
- Sabri Özçakır (2019). Heroes! Bring Happiness to Your Motherland! Long Live the Yunaks’: The Bulgarian Yunak Gymnastics Movement in the late Ottoman Period. *The International Journal of the History of Sport*. doi: [10.1080/09523367.2019.1630820](https://doi.org/10.1080/09523367.2019.1630820)
- Saint-Martin, Jean-Philippe (1997). *L’exemplarité des éducations physiques étrangères en France entre les deux guerres mondiales*, Thèse STAPS, Université de Lyon.

Irredentism and national identity
Gymnastics and sport in Ottoman-occupied Eastern Macedonia and Thrace (1900-1912)

Evangelos Albanidis, Thanasis Tsoumas

Abstract

Gymnastics and Sports, beyond nurturing the citizens of the new Greek state, were also called upon to contribute to the formation and strengthening of a quasi-national consciousness among the Greek Orthodox populations of the collapsing Ottoman Empire at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. This study attempts to understand the contribution of school gymnastics and sports collective action to the multifaceted processes of nationalization of the populations of the Greek Orthodox Ottoman-occupied regions of Eastern Macedonia and Thrace during the period of the peak of Balkan nationalisms. From the analysis and processing of the sources, it seems that gymnastics and sports were fields where the political choices of the redemptive policy as well as the perceptions of the national identity building processes in the Orthodox communities of eastern Macedonia and Thrace were formed. Gymnastics in education and public gymnastic demonstrations as well as team participation in local sporting events attracted enthusiastic spectators and turned the athletic and disciplined youth body of students or athletes into a public marker of a revitalized national community.

Keywords: Physical education and Sports, education, liberation politics, national consciousness, Balkan nationalisms, Eastern Macedonia and Thrace 1900-1912

Επιτελέσεις της ελληνικότητας σε διεθνή αθλητικά δρώμενα: σώμα, έθνος και πολιτική σε κίνηση

Μιμήνα Πατεράκη

Περίληψη

Το παρόν άρθρο διερευνά τη διαπραγμάτευση της εθνικής ταυτότητας σε διεθνή αθλητικά δρώμενα. Η μελέτη επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες επιτελέσεις της ελληνικότητας ακολουθώντας τον κινηματογραφικό χορό του Ζορμπά σε εθνικές αθλητικές νίκες, Ολυμπιάδες, παγκόσμια ή ευρωπαϊκά πρωταθλήματα και αθλητικές συναντήσεις. Η προσοχή στρέφεται σε ευρύτερες εθnikοποιητικές διαδικασίες αναδεικνύοντας τις κοινωνικοπολιτικές σχέσεις όπου εμπλέκεται ο αθλητισμός. Η προσέγγιση είναι ανθρωπολογική και η έρευνα πραγματοποιήθηκε στην ευρύτερη περιοχή των δυτικών προαστίων της Αθήνας (Αττική), εστιάζοντας στο πλαίσιο ενός δήμου στα δυτικά της Αθήνας, μεταξύ Σεπτεμβρίου 2020 και Σεπτεμβρίου 2022. Η έρευνα βασίστηκε σε μεθόδους Οπτικής Ανθρωπολογίας, και οι συμμετέχοντες και συμμετέχουσες είναι δρώντα υποκείμενα που ασχολούνται ποικιλοτρόπως με τον αθλητισμό. Μέσα από αγαπημένες συνήθειες, αθλούμενες, αθλητές, προπονητές, καθηγήτριες φυσικής αγωγής και θεατές, προβαίνουν σε διαφορετικές ενσώματες επιτελέσεις εντός και εκτός γηπέδων, αναδεικνύοντας πόσο πολύπλοκος, ρευστός και πολιτικός μπορεί να είναι ο αθλητισμός.

Λέξεις κλειδιά: Megaevents, Ολυμπιάδες, αθλητισμός, οπαδισμός, εθνικισμός, χορός, Ελλάδα, χορός του Ζορμπά

1. Εισαγωγή¹

Φθάνοντας στην είσοδο του γηπέδου η γιορτή βρίσκεται στο ζενίθ της. Κόσμος παντού, μέσα και έξω από τον δημοτικό ανοικτό αθλητικό χώρο. Παντός είδους κάμερες καταγράφουν τους μαθητές που χορεύουν. Στα μεγάφωνα ακούγεται ο χορός του Ζορμπά και γεμάτη ενθουσιασμό η εκφωνήτρια αναφέρει: «ο χορός της Ελλάδας μας, ο χορός της λεβεντιάς, ο χορός της ζωής. Αφιερωμένο στις ζωές των παιδιών μας, στη χαρά τους, στο μέλλον τους». Το κοινό επευφημεί τα παιδιά και χειροκροτεί με ιδιαίτερο ενθουσιασμό καθ' όλη τη διάρκεια ξεχωρίζοντας αυτή τη μουσικοχορευτική επιτέλεση από τις άλλες. Καθόμαστε με την Κατερίνα ψηλά στην κερκίδα για να βιντεοσκοπούμε καλύτερα τη γιορτή. Καθώς χειροκροτεί με ενθουσιασμό καμαρώνοντας την κόρη της που χορεύει στη γιορτή, μου λέει:

«Πω πω, τι ωραία! Θυμάσαι στην Ολυμπιάδα τι γινόταν με τον Ζορμπά; (εννοεί την Ολυμπιάδα της Αθήνας το 2004) Να αυτή η γιορτή σήμερα μου θυμίζει τις τελετές των Ολυμπιακών(..). Τώρα, τα παιδιά μας! Θυμάσαι που είχε περάσει και η λαμπαδηδρομία από την πόλη μας; Όλος ο κόσμος είχε βγει στους δρόμους να υποδεχθεί την Ολυμπιακή φλόγα. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες είναι Ελλάδα! Ο Ζορμπάς είναι Ελλάδα!»

(Κατερίνα, 40 ετών, μαθητική γιορτή δήμου Κλεισθένη² για το τέλος της χρονιάς, 2012).

Η φράση του Dunning «ο αθλητισμός έχει σημασία» (Dunning, 1999) μας επιτρέπει να εστιάσουμε τη ματιά μας στον αθλητισμό ως μέσο προβληματισμού για μια κοινωνία (MacClancy, 1996) ανοίγοντας νέους ορίζοντες κατανόησης του κόσμου γύρω μας.³ Στο πλαίσιο αυτό, το ενδιαφέρον στρέφεται στο ζήτημα της διαπραγμάτευσης της εθνικής ταυτότητας μέσω του αθλητισμού το οποίο έχει συζητηθεί εκτενώς τόσο ως προς της διαχείριση της από τα κράτη (Besnier & Brownell, 2012) όσο και ως προς τις πολιτικές διαστάσεις της οπαδικής δράσης και της εθνικής ιστορίας (Σπύρος, 2015), σε αντίθεση με κυρίαρχες απόψεις για τον αθλητισμό σχετικά με τη συνθήκη 'no politica'. Η σχέση αθλητισμού, εθνικισμού και βίας όχι μόνο δεν είναι καινούργια αλλά φαίνεται να έχει ακόμα αρκετές πτυχές προς διερεύνηση. Για παράδειγμα, οι Pavasovic και Kovacevic (2013) σε σχετικό άρθρο για τον χουλιγκανισμό και το ποδόσφαιρο στη Σερβία επιχειρούν να τα συνδέσουν με τον εθνικισμό και τον ετεροκανονικό εαυτό, μελετώντας διαδικτυακά ιδιαίτερα πώς αυτά καταλύουν τις εκδηλώσεις του Pride των ΛΟΑΤΚΙ (βλ. Kotnik, 2009· Pavasovic &

1 Ευχαριστώ πολύ την Κατερίνα Ασανάκη, συνάδελφο ανθρωπολόγο, που διάβασε το κείμενο με προσοχή και μοιράστηκε τους προβληματισμούς μου. Το κείμενο είναι αφιερωμένο στον Γιώργο Τζωρτζή που έφυγε νωρίς.

2 Ψευδώνυμο πόλης. Ο Κλεισθένης είναι ένα εργατικό, μικρομεσαίο προάστιο στα δυτικά της Αθήνας.

3 Αναφορικά με τον προσανατολισμό αυτό στην μελέτη του αθλητισμού στην Ελλάδα βλ. ενδεικτικά τους συλλογικούς τόμους Ζαϊμάκης & Κοταρίδης, 2013· Ζαϊμάκης & Φουρναράκη, 2015.

Kovacevic, 2013· Brentin, 2019· Neofotistos, 2019· Vjekoslav, 2001· Testa, 2022GFS Dido Becovic, 2024).

Συζητώντας τις σχέσεις αθλητισμού και εθνικισμού, αλλά και τις «πολιτικές της ταυτότητας» ('identitypolitics'), οι Bretin και Colley (2015) υπογραμμίζουν ότι στα σύγχρονα διεθνή αθλητικά δρώμενα οι εθνικές αντιπροσωπείες γίνονται τόποι παθιασμένης έκφρασης της αίσθησης της εθνικής ταυτότητας. Το πάθος αυτό μεταξύ άλλων, εκφράζεται με τραγούδια και χορούς μέσα και έξω από τον αθλητικό χώρο προκαλώντας στιγμές συλλογικότητας και συναισθηματικής φόρτισης (Long & Spracklen, 2021) διαμορφώνοντας ένα πεδίο διαπραγμάτευσης και αμφισβήτησης, παραγωγής αλλά και αναπαραγωγής ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων (Bateman, 2014, σελ. 301). Καθώς τα τραγούδια ζυμώνουν τις σύγχρονες αθλητικές κοινότητες (Ζαϊμάκης, 2013) αποτελούν κομμάτι εθnikοποιητικών διαδικασιών που συντελούνται μεταξύ άλλων και μέσα στα αθλητικά δρώμενα. Συγκεκριμένες εκφάνσεις της εθνικής ταυτότητας επιτελούνται παραστασιακά τόσο για το έθνος όσο και για το ίδιο το άθλημα (Γιαννακόπουλος, 2005).

Αντλώντας από τα παραπάνω, το παρόν κείμενο εστιάζει στη μελέτη συγκεκριμένων επιτελέσεων της «ελληνικότητας» σε μεγάλα διεθνή αθλητικά δρώμενα στα οποία κεντρικό ρόλο έχει ο κινηματογραφικός χορός του Ζορμπά, ο οποίος έχει αναδειχθεί σε ύμνο της ελληνικότητας κουβαλώντας ισχυρό ενσαρκωμένο πολιτικό λόγο⁴ (Πατεράκη, 2014). Στο πλαίσιο αυτό, τα αθλητικά δρώμενα προσεγγίζονται ως δημόσιες πολιτισμικές διαδικασίες⁵ ('public culture'), προσδιορισμένες ιστορικά και κοινωνικά και οι οποίες υπόκεινται σε πολιτικές χειραγωγήσεις και διαπραγματεύσεις (Clifford, 1986, σ. 18-19). Ειδικότερα, η προσοχή στρέφεται στη συμβολή τους σε ευρύτερες εθnikοποιητικές διαδικασίες αναδεικνύοντας τις κοινωνικοπολιτικές σχέσεις όπου εμπλέκεται ο αθλητισμός.

4 Αναφορικά με την ανθρωπολογική μελέτη του χορού στην Ελλάδα ως ενσαρκωμένου πολιτικού λόγου, βλ. αναλυτικότερα Cowan, 1990· Zografou & Pipryou, 2008· Pateraki, 2017. Αναφορικά με τον χορό ως μέσο εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα δείτε επίσης: Ζωγράφου, 1989· Loutzaki, 2001· Manos, 2003· Μάργαρη, 2004· Zografou, & Pateraki, 2007· Zografou & Pipryou, 2007· Χείλαρη, 2009· Papakostas, 2014· Pateraki & Karampampas, 2014. Ήδη από τη δεκαετία του 1980 αναπτύσσονται ραγδαία οι ανθρωπολογικές μελέτες για τον χορό και δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην πολιτική διαχείριση του χορού από τα έθνη-κράτη στο πλαίσιο των εθnikιστικών τους λόγων και πρακτικών. Ενδεικτικά: Handler, 1988· Ramsey, 1997· Reed 1998· Buckland, 1999· Giurchechescu 1999· Ozturkmen, 2001· Rakocevic, 2015.

5 Στο παρόν κείμενο προτείνεται η ελληνική μετάφραση «δημόσιες πολιτισμικές διαδικασίες» του 'public culture' (έχει μεταφραστεί και ως «δημόσιος πολιτισμός»). Η πρόταση αυτή αντλεί από τον προβληματισμό του Appadurai (1996) αναφορικά με τους πολιτισμικούς μετασχηματισμούς που συντελούνται στον αστικό χώρο. Πρότεινε τη μετακίνηση από τον πολιτισμό (ουσιαστικό) στην πολιτισμική (επίθετο) διαδικασία, και το συνθέτει με τη θέση σχετικά με τον πολιτισμό ως διαδικασία διαρκώς διαμορφούμενη (Clifford, 1986). Σύμφωνα με τον Sahllins (1998), η μετακίνηση που προτείνει ο Appadurai δεν προσφέρει κάτι σημαντικό αλλά μάλλον επιτρέπει τον κερματισμό. Ωστόσο, υποστηρίζει ότι η μελέτη των διαδικασιών αυτών πρέπει να εστιάζει στο γεγονός ότι οι άνθρωποι «μοιράζονται έναν πολιτισμό προς τον οποίο αισθάνονται δεσμευμένοι, μοιράζονται ένα τρόπο ύπαρξης».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί στην Ελλάδα η παρουσία αστυνομικών δυνάμεων στα γήπεδα, μέσα και έξω από αυτά για τη φύλαξη των αγώνων. Μελετώντας οπτικό υλικό από διεθνείς αθλητικούς αγώνες σε συνδυασμό με αφηγήσεις συνομιλητών μου, πρόσωπα που εμπλέκονται ποικιλόμορφα με αθλητικές δραστηριότητες, το παρόν κείμενο στοχεύει να φωτίσει ορισμένες πτυχές του αθλητισμού όσον αφορά στη διαπραγμάτευση της εθνικής ταυτότητας. Εστιάζοντας στον τρόπο που γιορτάζονται οι ελληνικές εθνικές αθλητικές νίκες, η προσοχή στρέφεται στη χρήση μιας εικόνας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας που προσλαμβάνει διεθνή διάσταση.

2. Σώμα, έθνος και πολιτική σε κίνηση

Ο αθλητισμός και ο χορός⁶ ενορχηστρώνουν τα πάθη και την αφοσίωση αμέτρητων αθλητών, χορευτών και οπαδών παγκοσμίως. Αν και, συμβατικά, πιστεύεται ότι κατοικούν σε χωριστές κοινωνικές σφαίρες, στο παρόν κείμενο, συμφωνώντας με τους Dyck και Archetti (2003), υποστηρίζεται ότι αυτές οι δύο ενσώματες κοινωνικές πρακτικές, μοιράζονται μια ζωτική ικανότητα δημιουργίας και έκφρασης ταυτοτήτων μέσω των επιτελέσεών τους. Πέρα από την ψυχαγωγία, μοιράζονται και τη γιορτή, ενώ, ταυτόχρονα, αρθρώνουν εθνικές ταυτότητες και εθνικά έμφυλα πρότυπα για τα σώματα.⁷ Αν και θα μπορούσε να συμφωνήσει κανείς με τους ίδιους, πως είναι παράδοξος ο τρόπος που συναντώνται «αθλητισμός» και «χορός», εντούτοις ας κρατήσουμε στη συζήτηση αυτή τη σύνδεση χορού και αθλητισμού με το σώμα.

Στην Ελλάδα αλλά και στις ακαδημαϊκές σχολές από τις οποίες αντλεί η συγκρότηση των ελληνικών σχολών και τμημάτων φυσικής αγωγής και αθλητισμού (Kraus, 1980), ο χορός ερευνάται και διδάσκεται δίπλα στη ρυθμική, την ενόργανη, το στίβο, τις αθλοπαιδιές. Η εκπαιδευτική αυτή πολιτική είναι ευρέως διαδεδομένη, με πολύ βαθιά πορεία μέσα στον χρόνο. Ο χορός ως εκπαιδευτικό μέσο αντλεί τις ρίζες του από την ελληνική αρχαιότητα.⁸ Οι απόψεις αυτές αποτέλεσαν τον προπομπό για τη σταδιακή είσοδο του χορού τόσο στη διεθνή τυπική εκπαιδευτική διαδικασία τουλάχιστον από τις αρχές του 19ου αιώνα⁹

6 Το παρόν άρθρο εστιάζει την προσοχή του στον πολιτισμικά σημαντικό χορό στο πλαίσιο της χορευτικής πρακτικής μίας κοινωνικής ομάδας (Πατεράκη, 2017). Στο πλαίσιο αυτό προσεγγίζεται και ο αθλητισμός. Π.χ., το κρίκετ είναι πολιτισμικά σημαντικό για τους Ινδούς μετανάστες στην Ελλάδα, ενώ για τους Έλληνες είναι σχεδόν αδιάφορο.

7 Βλ. ενδεικτικά την εθνογραφική ταινία με θέμα τη συμμετοχή των γυναικών στις διοργανώσεις για το Hip-hop (προπονήσεις, σχέσεις ομάδας, προκριματικοί αγώνες για διεθνή πρωταθλήματα, τεχνική και τακτική για την νίκη) στο εθνογραφικό φιλμ *Τα θηλυκά είναι εδώ* (2015), της Ναταλίας Κουτσούγερα.

8 Απόψεις περί αγόρευτου ανθρώπου ίσον απαίδευτου αντλούνται από την αρχαιοελληνική γραμματεία (Πλάτων, *Νόμοι*, 654A).

9 Ειδικότερα για τη μελέτη του παραδοσιακού χορού στην ελληνική εκπαίδευση, βλ. Γκαρτζονίκα, 2016.

(Γκαρτζονίκα, 2016, σ.19) όσο και μέσα στην ελληνική κοινωνία¹⁰ και κρατούν καλά ως τις μέρες μας (Karayanni 2004·Τζαμπουράκη, 2020). Ο χορός και ο αθλητισμός, λοιπόν, αν και συνιστούν διαφορετικές κοινωνικές πρακτικές, εντούτοις μοιράζονται τη σχέση τους με το σώμα καθώς και με τη διαπραγμάτευση της εθνικής ταυτότητας¹¹ και αυτό ενδιαφέρει το παρόν κείμενο.

Όπως σχολιάζουν οι Dick και Archetti (2003), οι αθλητές χτίζουν έναν κόσμο επιτελέσεων και το κοινό που τους ακολουθεί με την σειρά του χτίζει πολλούς άλλους κόσμους ερμηνείας αυτών των επιτελέσεων. Για παράδειγμα, έχει υποστηριχθεί ότι η επιτυχία των αφρικανικών εθνικών ομάδων τη δεκαετία του 1990 ήταν άμεση συσχετιζόμενη με την αυξημένη μετανάστευση Αφρικανών παικτών στην Ευρώπη και τη γνωριμία τους με την ευρωπαϊκή τεχνική. Παράλληλα, υποστηρίζεται ότι ακριβώς αυτή η μετανάστευση έχει οδηγήσει στην υποβάθμιση του αφρικανικού ποδοσφαίρου (Tiesler & Coelho, 2008). Η παραγωγική κίνηση του σώματος αποτελεί το όχημα για την είσοδο σε αυτούς τους κόσμους και μας επιτρέπει να στοχαστούμε για να κατανοήσουμε τις κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις που ξεδιπλώνουν τα σώματα μέσα από τις επιτελέσεις τους.

Αντλώντας από την Cowan, που συγγράφει το πρώτο εθνογραφικό κείμενο που μελετά την πολιτική του σώματος στην Ελλάδα μέσω του χορού, το παρόν κείμενο υπογραμμίζει και συμφωνεί πως σε μια κοινωνία όπου οι περισσότεροι χορεύουν, ο χορός «είναι κάτι πολύ περισσότερο από το να ξέρεις βήματα, αφορά επίσης την κοινωνική γνώση και την κοινωνική δύναμη» (Cowan, 1990, σελ. xii). Κατ' επέκταση, θα λέγαμε ότι σε έναν κόσμο όπου, ανά τον πλανήτη, οι άνθρωποι αθλούνται ή παρακολουθούν τα αθλητικά τεκταινόμενα, ο αθλητισμός ως ενσώματη κοινωνική πρακτική είναι φορέας σημασιών, πολύ περισσότερα από το να ξέρεις ή να αναγνωρίζεις την τεχνική, να ελέγχεις τους καρδιακούς παλμούς¹² ή «να αναδεικνύεις ως κυρίαρχη αξία τον ανταγωνισμό» (Gon-gaki, 2018). Αφορά την κατανόηση του κόσμου αυτού, των διαφορετικών κοινωνιών του και ειδικότερα των σύγχρονων νεωτερικών κοινωνιών με τις οποίες έχει εγγενή σχέση ο

10 Όπως σημειώνει η Φουρναράκη (1998), ο χορός αξιοποιήθηκε ως μία από τις πρώτες μορφές άσκησης για τις γυναίκες στο Ελληνικό σχολείο στον 19ο αιώνα. Ωστόσο, η παρουσία του ήταν αυτονομημένη από κάθε άποψη περί φυσικής αγωγής. Σύμφωνα με την συγγραφέα σχετίζονταν περισσότερο με την κυρίαρχη άποψη περί θηλυκού στο πνεύμα του ρομαντισμού (Φουρναράκη, 1998, σελ. 311).

11 Η σχέση του αθλητισμού με την ελληνική εθνική συνείδηση όπως σημειώνει η Κουλούρη (Κουλούρη, 1997, σελ. 109-110) αντλεί τις ρίζες της ήδη από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896. Αναλυτικότερα για τους κοινωνικοπολιτικούς μετασχηματισμούς και τις διεργασίες που έφεραν στο επίκεντρο των εθνοκοινοτικών διαδικασιών του ελληνικού κράτους τη σωματική άσκηση κατά τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα, βλ. Τσούμας, 2016.

12 Ο χορός στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής προσεγγίζεται ως κινητική δραστηριότητα μέσα από την οποία καλλιεργείται και ελέγχεται η φυσική κατάσταση του σώματος μετρώντας τους καρδιακούς παλμούς μετά την χορευτική επιτέλεση. Βλ. Οδηγός Εκπαιδευτικού για την Φυσική Αγωγή στο Λύκειο, 2015, σελ. 101.

αθλητισμός (Ζαϊμάκης & Φουρναράκη, 2015, σελ. 10).

Γιατί μας συγκινεί ο κινηματογραφικός Ζορμπάς όταν τον ακούμε μέσα στα γήπεδα; Γιατί χορεύουν οι αθλήτριες και οι αθλητές την επιτυχία τους στο ρυθμό του; Γιατί ζητωκραυγάζει πλήθος φιλάθλων στο άκουσμα του; Γνωστός και ως «συρτάκι», ο χορός αυτός επιστρατεύεται για να ξε-σηκώσει και να συν-κινήσει Έλληνες και ξένους φιλάθλους σε μεγάλα αθλητικά γεγονότα εντός και εκτός Ελλάδας. Παράλληλα, ένα πλήθος από ελληνικές ταβέρνες και εστιατόρια ανά τον κόσμο φέρουν την ονομασία «Συρτάκι», «Ζορμπάς» ή/και «Zorba the Greek», αναδεικνύοντας την αντοχή του εξήντα χρόνια μετά την πρώτη του προβολή για την τουριστική του αξιοποίηση. Ο κινηματογραφικός χορός¹³ του Ζορμπά αναδεικνύει ορισμένες επιτελέσεις ως πολιτισμικά σημαντικές σε κρίσιμες στιγμές (Πατεράκη, 2014) και ικανές να συγκινούν τον κόσμο, να καλλιεργούν σχέσεις που μιλούν στην καρδιά για πολλά χρόνια (Sutton & Wogan, 2009). Προκαλούν ανασηματοδοτήσεις του παρελθόντος στο παρόν (Knight, 2012) και μπορούν να μετασχηματίσουν πρόσωπα και συλλογικότητες μεταξύ άλλων και στον αθλητισμό¹⁴ (Ottosson, 2019).

Το κοινό σημείο σε αυτήν τη σχέση είναι η διαπραγμάτευση της εθνικής ταυτότητας και πιο συγκεκριμένα η συμμετοχή στις εθνικοποιητικές διαδικασίες που συντελούνται για τη σφυρηλάτηση συγκεκριμένων εθνικών προτύπων (Hobsbawm, 1994). Έχοντας ήδη εστιάσει στη σημασία του χορού στην ελληνική κοινωνία και τη συμμετοχή του στην συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας μέσα στο πλαίσιο του κινηματογράφου, έχει υπογραμμιστεί η συναισθηματική δύναμη του χορού στην ελληνική κοινωνία (Πατεράκη, 2017) και ο καθοριστικός της ρόλος στη συγκρότηση του «κοινώς ανήκειν» (Anderson, 1997) όπως επίσης και η μαζική αποδοχή του (Eriksen, 2010). Καθώς ο χορός ζυμώνεται κοινωνικά και γίνεται εκείνο το πολιτισμικά σημαντικό υλικό το «αγαπημένο», το «δικό μας», το «αξέχαστο», μετουσιώνεται σε ένα δείκτη ενσαρκωμένης ιστορικότητας που ακολουθεί μερικές φορές ασυμφιλίωτες διαδρομές (Πατεράκη, 2017). Ωστόσο, γίνεται το κατακάθι που δε φιλτράρεται αλλά διαπερνά σε κρίσιμες στιγμές τα φίλτρα της κοινωνικής μνήμης και φέρνει κοντά διαφορετικές, σημαντικές ωστόσο, χρονικές περιόδους (Knight, 2012).

13 Το ενδιαφέρον για τη μελέτη των δημόσιων πολιτισμικών διαδικασιών ('public culture') στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον μέσα από οπτικά δεδομένα, όπως είναι και τα κινηματογραφικά (Pink, 2001· Gray, 2010) καθώς επίσης και τα αρχαία οπτικού υλικού που μας απασχολούν στην παρούσα συζήτηση, έλκει τις ρίζες του από την ανθρωπολογική μελέτη της αναπαράστασης ως μία διαδικασία μετάφρασης και ερμηνείας (Clifford, 1986) που μετέφερε τη συζήτηση πέρα από τις ουδέτερες εικόνες των οπτικών ντοκουμέντων και των αρχείων καταγραφής και έφερε στο προσκήνιο την μελέτη της ενεργούς διάδρασης των οπτικών συστημάτων και δεδομένων και της διαμεσολάβησης τους (Banks & Morphy, 1997) στην κοινωνική ζωή (Πατεράκη, 2013).

14 Χαρακτηριστικό παράδειγμα η θεαματικότητα της βραβευμένης σειράς ντοκιμαντέρ ESPN 30 for 30, που συνεχίζει σταθερά. Η ιδέα που ξεκίνησε το 2009 ως επετειακό πρόγραμμα για τη συμπλήρωση 30 χρόνων ζωής του ESPN, εξελίχθηκε σε σειρά ντοκιμαντέρ που έχουν κερδίσει υποψηφιότητες σε κάποια από τα καλύτερα φεστιβάλ κινηματογράφου του πλανήτη, ακόμη και στα βραβεία Emmy. Το ESPN είναι τηλεοπτικό κανάλι στις Η.Π.Α.

Η κοινωνική αναγνώριση μέσα από οικεία πολιτισμικά σημαντικά υλικά – εθνικά (Eriksen, 2010) φαίνεται πως είναι μια διαρκής πρόκληση μέσα από σειρά δεικτών ταυτότητας, που κάθε φορά συσχετίζεται με εσωτερικές και εξωτερικές κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες (MacDonald, 1997)¹⁵. Στα καθ' ημάς, ο κινηματογραφικός χορός του Ζορμπά επιλέγεται για να πανηγυρίσει την ελληνική νίκη, ανοίγοντας μια νέα διαδρομή για συζήτηση αναφορικά με τη δυνατότητα του χορού να διαπλέκει κοινωνικές σχέσεις. Εδώ, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη διαδρομή που μοιράζεται με τον αθλητισμό στρέφοντας την προσοχή στη δυναμική του, ως ενσώματης κοινωνικής πρακτικής. Η γιορτή δεν αφορά μόνο την εθνική αθλητική νίκη αλλά τη διεθνή αναγνώριση της Ελλάδας, καθώς βάζει τη χώρα στα «εξώφυλλα του διεθνούς τύπου μετατρέποντας την αθλητική νίκη σε εθνική» (Tzanelli, 2006, σελ. 483) βγάζοντάς την ασπροπρόσωπη στην πολιτικά δύσβατη πολιτική ευρωπαϊκή αρένα.

3. Μεθοδολογία

Ο κινηματογραφικός Ζορμπάς ξεπηδούσε με διάφορους τρόπους μέσα στο εθνογραφικό υλικό ήδη από την περίοδο της διδακτορικής έρευνας στον Κλεισθένη μεταξύ 2011 και 2013. Συχνά, ακολουθώντας τις συνομιλήτριες και τους συνομιλητές μου, βρέθηκα σε αθλητικές εκδηλώσεις ή σε εκδηλώσεις εντός αθλητικών χώρων. Ο Κλεισθένης είναι περιοχή με περισσότερα γήπεδα απ' ό, τι θέατρα. Για περίπου δέκα χρόνια, μεταξύ 2009 και 2019, ο δήμος σε συνεργασία με άλλους αστικούς φορείς διοργάνωνε μεγάλες εκδηλώσεις για τη λήξη της χρονιάς στο δημοτικό ανοικτό γήπεδο ποδοσφαίρου. Τότε, η Κατερίνα το παρομοίασε με τελετή Ολυμπιακών Αγώνων. Δεν είχα δώσει ιδιαίτερη σημασία. Ήταν σχεδόν αυτονόητο. Όταν ξεκίνησα να φάχνω το θέμα του Ζορμπά στα γήπεδα, άρχισα να συγκεντρώνω διαφορετικά παραδείγματα. Τότε, μεταξύ άλλων συνομιλητών, η Κατερίνα μου είχε θυμίσει εκείνη τη γιορτή. Γυρνώντας πίσω στο ημερολόγιό μου, βρήκα στις σημειώσεις μου τα λόγια της εκφωνήτριας τότε: «Αυτός ήταν ο χορός του πατέρα μου, εγώ δεν ήξερα να τον χορεύω, αλλά τον έμαθα και τον χόρεψα για χάρη του παιδιού μου».

Πριν σχεδόν δύο χρόνια, λίγο μετά το θάνατο του Μίκη Θεοδωράκη, βρέθηκα με την Ελένη και κουβεντιάσαμε σχετικά με το βίντεο που είχα τραβήξει τότε στη γιορτή του δήμου (βλ. εναρκτήρια εθνογραφική βινιέτα). Η Ελένη, εκπαιδευτικός 55 ετών, υπογράμμισε: «Μα είναι εθνικός ύμνος!» Μου λέει, «είναι του Θεοδωράκη, είναι πολιτικός ο Ζορμπάς όπως ήταν όλη η μουσική του Μίκη». Η πολιτική διάσταση του χορού και

15 Ο Άγγλος ποδοσφαιριστής της Manchester United, Jesse Lingard, πανηγύρισε ένα «δικό του» χορό το 2018 στο Worldcup μετά από γκολ. Η κίνηση συνομίλησε αρκετά με το αγγλικό κοινό τόσο τηλεοπτικά όσο και για να γίνει θέμα συζήτησης σε άρθρο της Guardian: επρόκειτο για το λεγόμενο hypedance που τουλάχιστον σε αγγλοσαξονικά συμφραζόμενα γνώριζαν καλά οι φαν του γνωστού βιντεοπαιχνιδιούFortnite. <https://www.theguardian.com/football/shortcuts/2018/jun/25/jesse-lingards-post-goal-hype-dance-how-to-do-it-in-four-easy-steps>

ειδικά του κινηματογραφικού χορού του Ζορμπά με έχει απασχολήσει ήδη από το 2002. Τα σχεδόν είκοσι χρόνια συζήτησης είχαν δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα που δεν είχαν τεθεί ποτέ και τώρα σχημάτιζαν έναν ακόμη προβληματισμό με επίκεντρο τον εθνικισμό και τον αθλητισμό στη σημερινή Ελλάδα. Ο Κλεισθένης, ένα εργατικό, μικρομεσαίο δυτικό προάστιο της Αθήνας έρχεται στο προσκήνιο σαν μικρόκοσμος που ενσωματώνει τέτοια στοιχεία του ελληνικού αθλητισμού.

Η έρευνα μεταξύ 2020 και 2022 που εστίασε στον Κλεισθένη οδήγησε σε συνδέσεις με το εθνογραφικό υλικό της περιόδου 2011– 2013. Βασικό εργαλείο της έρευνας είναι η συμμετοχική παρατήρηση, ο συνδυασμός μεθόδων οπτικής ανθρωπολογίας (Pink, 2001), ενώ οι συμμετέχοντες και συμμετέχουσες είναι δρώντα υποκείμενα που ασχολούνται με τον αθλητισμό επαγγελματικά και ερασιτεχνικά. Ιδιαίτερα, η έμφαση δίνεται σε ένα συγκεκριμένο κινηματογραφικό χορό και τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνει στο πλαίσιο του αθλητισμού με επίκεντρο την επιτέλεση ορισμένων εθνικών νικών. Επίσης, εστιάζει στους τρόπους που οι συνομιλητές μου εμπλέκουν τα οπτικά δεδομένα που επιλέχθηκαν για την προβολή με την ίδια τους τη ζωή (Banks, 2001). Εστιάζοντας στον τρόπο που γιορτάζονται οι εθνικές αθλητικές νίκες, η προσοχή στρέφεται στη χρησιμότητα ενός συμβόλου της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, γνωστού για την παγκόσμια φήμη του: του κινηματογραφικού χορού του Ζορμπά. Επιπλέον, η έμφαση αυτή συνδέει τη συνολική ερευνητική δραστηριότητα της γράφουσας για τη διαπραγμάτευση της εθνικής ταυτότητας με την υπάρχουσα έρευνα στον αθλητισμό. Στο πλαίσιο αυτό, οι συνομιλητές έθεσαν στη διάθεσή της και εμπλούτισαν τις αρχικές επιλογές με επιπλέον οπτικό υλικό. Οι επιλογές αυτές διαμορφώθηκαν μέσα από συζήτηση για τον κινηματογραφικό Ζορμπά στην Ολυμπιάδα της Αθήνας.¹⁶ Σύντομα, επεκτάθηκαν σε σειρά από μεγάλα, διεθνή αθλητικά δρώμενα αναδεικνύοντας αθέατους δεσμούς και διαδρομές.

4. *Zorba the Greek* (1964): ιστορικό πλαίσιο και διεθνής αναγνώριση.

Η ταινία *Zorba the Greek* του Μιχάλη Κακογιάννη (1964)¹⁷ γυρίστηκε και προβλήθηκε τη δεκαετία του 1960. Ύπήρξε μέρος μιας διττής εθνικής προσπάθειας: αφενός διεθνή αναγνώριση του

16 Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης αναπτύχθηκε προβληματική και για τη διπλωματική εργασία της Ευδοκίας Μιχούλη (2022) «Ελληνικότητα και Ολυμπιακοί Αγώνες. Η περίπτωση του Ζορμπά στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004».

17 Η ταινία ήταν βασισμένη στο πολύ γνωστό μυθιστόρημα *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* του Νίκου Καζαντζάκη, το οποίο είχε γραφτεί περίπου είκοσι χρόνια, κατά τη Κατοχή το 1943 και αποτέλεσε ένα από τα πιο πολυμεταφρασμένα ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα. Η μουσική σύνθεση είναι του Μίκη Θεοδωράκη εντασσόμενη στο γενικότερο πλαίσιο του έργου του, κατά τη διάρκεια μιας μουσικής «περιόδου» που έμεινε γνωστή ως περίοδος διαμάχης για το ρεμπέτικο τραγούδι (Ανδριάκαινα, 1996).

ελληνικού κινηματογράφου και αφετέρου προβολή της Ελλάδας ως τουριστικού προορισμού¹⁸ (Pateraki & Mountakis, 2013) μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο (...) κινηματογραφικής εικόνας της ελληνικότητας του τουρισμού και του νεοπλουτισμού (Παπαδημητρίου, 2009). Γρήγορα, η μελωδία και η χορογραφία της τελευταίας σκηνής έγιναν σύμβολο της ελληνικότητας κερδίζοντας παγκόσμια φήμη δίχως να χάνουν στιγμή μέχρι και σήμερα την ελκυστικότητά τους, προσκαλώντας στην αυθεντική γιορτή της ζωής. Αν και η ταινία περιείχε πάρα πολλές σκηνές που σχιαγραφούσαν έναν τρόπο ζωής σε σκληρό και δύσκολο κοινωνικό πλαίσιο όπως αυτό διαμορφώθηκε τη δεκαετία του 1940 στην Ελλάδα,¹⁹ συνολικά η ταινία χαρακτηρίστηκε ως εθνογραφική αναπαράσταση ενός γνήσιου, παλιού, αυθεντικού, «αθώου» τρόπου ζωής που μπορεί να το βρει κανείς υπό το φως της Ακρόπολης (Στεφανή, 1997). Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε μια μονολιθική και στερεοτυπική εικόνα για την Ελλάδα (Cowan, 1990) όπου ο κινηματογραφικός Ζορμπάς προσκαλούσε τους τουρίστες σε έναν ξεχωριστό «αυθεντικό» τόπο ζωής, σε ένα «ιερό ταξίδι»²⁰ σε έναν κόσμο ελεύθερο από τους περιορισμούς της εργασίας, του χρόνου και των ανέσεων (Pateraki & Mountakis, 2013).

Το γεγονός ότι ο Ζορμπάς χόρευε τον πόνο του και όχι τη χαρά του ήταν μια λεπτομέρεια που αποσιωπήθηκε προκειμένου να επιστρατευθεί η ενσάρκωση γήινων ορέξεων και ανάλαφρης ζωής για να πωληθούν τα πακέτα διακοπών στην Ελλάδα (Cowan, 1990, xii). Η λεπτομέρεια αυτή συζητήθηκε (Zografou & Pateraki, 2007), υποστηρίζοντας ότι αυτός ο κινηματογραφικός χορός,²¹ φλερτάροντας ανάμεσα στην παγκόσμια φήμη και την τοπική διεκδίκηση, συνιστά μια επινοημένη χορογραφία με κοινωνικές πολιτικές συνδηλώσεις, μια υβριδική κατασκευή, έναν «τρίτο τόπο» (Bhabha, 1994), που υπαγορεύθηκε με βάση την εσωτερική και διεθνή ιστορική συγκυρία, ο οποίος δεν είναι «ούτε εδώ ούτε εκεί» (Turner, 1974) και δεν υπακούει στα δυαδικά εξισοροποιητικά σχήματα «Έλληνας/Ρωμιός» (Herzfeld, 1998).

18 Αναφορικά με την δεκαετία του 1960 και την κομβική της θέση για την ορατότητα της Ελλάδας στη διεθνή δημόσια σφαίρα ως προσβάσιμου τουριστικού προορισμού, βλ. περισσότερα στο Νικολακάκης, 2017, σελ. 91-193.

19 Σύμφωνα με τον Bien (2000), το μυθιστόρημα μελετούσε τις δυνάμεις αντοχής των Ελλήνων κατά τη Κατοχή, ανεξάρτητα από την επαναλαμβανόμενη καταστροφή, τονίζοντας το πνεύμα του ευρύτερου έργου του Καζαντζάκη αναφορικά με την υποστήριξη της λαϊκής γλώσσας και την αναζήτηση της ελληνικής συνείδησης μέσα στην καθημερινότητα των ανθρώπων, προωθώντας ένα προοδευτικό και δυναμικό σκεπτικό για την ελληνικότητα.

20 Αναφορικά με την συγκεκριμένη ανθρωπολογική προσέγγιση του τουρισμού, βλ. Boissevain, 1992.

21 Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίξαμε ότι ο συγκεκριμένος κινηματογραφικός χορός ήταν το αποτέλεσμα του συνδυασμού μιας μελωδίας για έναν παραδοσιακό χορό από την Κρήτη που ονομάζεται συρτός με τον αργό χασάπικο χορό, μέσα από ένα γνωστό τραγούδι βασισμένο στο ρεμπέτικο, «Στρώσε το στρώμα σου για δυο». Εντοπίσαμε ότι στην επιφάνεια υπάρχει ένας «ανατολίτικος μανδύας» της χορογραφίας, που συνδέει το τοπικό παραδοσιακό με το ανατολίτικο αστικό-λαϊκό που έχει, ωστόσο, βαθιά ευρωπαϊκό προσανατολισμό, προσφέροντας μια ισόροπη κίνηση μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το συρτάκι ή χορός του Ζορμπά ή όπως αλλιώς έχει εγγραφεί στην δισκογραφία προκαλώντας ασάφεια για το τι ακριβώς είναι (Πατεράκη, 2002) βασίζεται σε παραδοσιακά λαϊκά μουσικά και χορευτικά μοτίβα (Zografou & Pateraki, 2007), απολύτως γνώριμα στην ελληνική κοινωνία, ακριβώς γι' αυτό το λόγο, για να είναι οικεία. Η σύγχυση που παράγεται τόσο από τα ονόματα που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς όσο και από τις χορογραφίες και τις χορευτικές τους επιτελέσεις σε διάφορα χορευτικά γεγονότα (που ωστόσο καμιά τους δεν ακολουθεί την «πρωτότυπη» χορογραφία της ταινίας) βασίζεται στην αμοιβαία σχέση ανάμεσα στο εκάστοτε κυρίαρχο εθνικό πρόταγμα και την ανεπίσημη καθημερινότητα που περιγράφει ο Herzfeld στο πλαίσιο της πολιτισμικής οικειότητας. Η αμοιβαία αυτή σχέση εκφράζεται κυρίως σαν διελκυστίνδα που αποσκοπεί στην καλλιέργεια ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών σχέσεων. Στην εννοιολόγηση που επιχειρεί στην πολιτισμική οικειότητα, ο Herzfeld υπογραμμίζει αυτήν την αμοιβαία σχέση ανάμεσα στην κρατούσα εθνική ιδεολογία και την οικειότητα.

Ορίζοντας έναν άλλο χώρο όπου τα προσωπικά συναισθήματα συναντώνται με τα δημόσια γεγονότα, ο Herzfeld ορίζει ως πολιτισμική οικειότητα μια αργή και σταθερή διαδικασία. Η διαδικασία αυτή καλλιεργεί την αναγνώριση της εθνικής δομής μέσα από ένα σύνολο ψευδών δεικτών της καθημερινής πρακτικής που εξυπηρετούν στη διάταση της κοινωνικότητας, ώστε να «μεταστοιχειώνεται» το ιδιωτικό σε δημόσιο διατηρώντας έτσι μια αμοιβαία σχέση με την κυρίαρχη εθνική ιδεολογία (Herzfeld, 1997, σελ. 3-6). Στην περίπτωση του Ζορμπά, οι δημιουργοί της ταινίας επιλέγουν το χορό ως λαϊκή χορευτική πρακτική, όπως την προτείνει το λογοτεχνικό κείμενο όπου βασίζεται το σενάριο της ταινίας, αλλά δεν ακολουθούν το χορευτικό ρεπερτόριο που έχει επιλέξει ο συγγραφέας, και είναι γνωστό στο αναγνωστικό κοινό. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με το σκηνοθέτη, το όνομα της κινηματογραφικής μουσικοχορευτικής επιτέλεσης, «συρτάκι», προέκυψε κατά τη διάρκεια της πρώτης προβολής της ταινίας στο Παρίσι (Κακογιάννης, 2002) απορρίπτοντας τόσο τις τοπικές κρητικές παραδόσεις (αρμενοχωριανός συρτός του Κουτσουρέλη) αλλά και τα μουσικά μοτίβα του ρεμπέτικου όπου βασίστηκε ο συνθέτης για να συνθέσει την συγκεκριμένη μελωδία. Τα παραπάνω, καταλήγουν σε κινηματογραφικό υλικό με μανδύα ασάφειας αλλά και μία αέναη αμηχανία στους πολιτισμικά οικείους θεατές. Εμφανίζεται, έτσι, αυτή η αμοιβαία δέσμευση σύμφωνα με τον Herzfeld μεταξύ του επίσημου κράτους – στην περίπτωσή μας, κρατικής επιλογής²² – και της δημοφιλούς πρακτικής – του χορού – την οποία, ωστόσο, αρνείται αν και ειρωνικά η ζωτικότητά της είναι διαχρονική.

Αυτή η εξοικείωση με την κοινωνική αντίληψη που συχνά ποικίλλει και είναι ασταθής (η πολιτισμική οικειότητα κατά το Herzfeld), έρχεται με τις ατέλειές της να προσφέρει

22 Η επιλογή του Ζορμπά δεν γίνεται τυχαία, διοχετεύεται από τις εθνικές αντιπροσωπείες και τους εκάστοτε παράγοντες για να ακουστεί από τα μεγάφωνα των γηπέδων.

τις πειστικές εξηγήσεις για τις πολιτισμικές αποκλίσεις. Το συρτάκι δεν συγκαταλέγεται στο επίσημο εθνικό ρεπερτόριο παραδοσιακών χορών ούτε στο αντίστοιχο τοπικό κρητικό χορευτικό ρεπερτόριο αλλά ούτε και στα ρεμπέτικα. Είναι προϊόν κινηματογραφικής παραγωγής, όπου συνυπάρχουν παραδοσιακά και λαϊκά μουσικοχορευτικά μοτίβα, που παράγουν αμηχανία, ενώ, παράλληλα, είναι αναγνωρίσιμα παρέχοντας εθνικά τη σιγουριά της κοινής κοινωνικότητας (Herzfeld, 1997, σελ.3). Ωστόσο, όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο Herzfeld «γιατί κανείς να αρνείται με τόσο πάθος κάτι που επιβεβαιώνεται από όλες τις αισθήσεις;». Όπως θα δούμε παρακάτω ο κινηματογραφικός Ζορμπάς συνιστά μία δύσκολη περιοχή πολιτισμικής ευαισθησίας (Herzfeld, 2005, σελ. 17). Ενδεικτικά, σε podcast-συζήτηση στο περιοδικό Lifo το 2022,23 δύο συντάκτες σχολιάζουν το πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι, ή μάλλον το κοινό, τη φιγούρα του Ζορμπά μέσα από το βιβλίο του Καζαντζάκη: χονδρικά, εκφράζουν πώς ο απλός αυτός άνθρωπος είναι σοφός παρότι στερείται την ιδιότητα ενός φιλοσόφου ή λόγιου. Έμμεσα, στην ίδια συζήτηση, θίγεται κι η σχετική αμηχανία του κοινού, όταν καλούνται να «φανταστούν τα ίδια πρόσωπα με άλλους πρωταγωνιστές»: εδώ είναι εμφανής η δυσκολία για την οποία μιλά ο Herzfeld. Στην ίδια συζήτηση, προκύπτει πράγματι η εντύπωση μιας σύγχυσης μεταξύ κινηματογραφικού, λογοτεχνικού και θεατρικού Ζορμπά, που μοιάζει εύλογη για την κοινή γνώμη. Όσον αφορά τη δύσκολη περιοχή πολιτισμικής ευαισθησίας, ο Herzfeld συνεχίζει: αν και διαιωνίζεται με εξαιρετική επιμονή, σε ένα παιχνίδι εθnikοποιητικής οικειοποίησης, ωστόσο δεν αναγνωρίζεται επίσημα, διανοίγοντας τα όρια μιας δημιουργικής διαφωνίας που μας επιτρέπει η πολιτισμική οικειότητα να ανακαλύψουμε πίσω από το προσωπείο της εθνικής ομοφωνίας (Herzfeld, 1997, σελ. 2), η οποία επιτελείται κάθε φορά που επιλέγεται για να διατρανώσει την ελληνικότητα.

Έχει ήδη συζητηθεί ότι ο κινηματογράφος παίρνει μέρος σε εθnikοποιητικές διαδικασίες μέσα από τις απεριόριστες ανακυκλώσεις των προβολών των ταινιών του μέσα στον χρόνο και το χώρο αναδεικνύοντας συγκεκριμένα γεγονότα και πολιτισμικά υλικά²⁴ (Πατεράκη, 2014, σελ. 61). Αντλώντας από αυτή την συζήτηση, εδώ διερευνώνται συγκεκριμένες επιτελέσεις στο αθλητικό πεδίο όπου αναδεικνύεται ότι οι παραπάνω διαδικασίες απόκτησης εθνικού περιεχομένου και σημασίας παρεισφρύνουν μέσα στον

23 Το αναφέρει στις συζητήσεις μας η Νάντια.

24 Η ερευνητική προσέγγιση του παρόντος κειμένου αναφορικά με την κοινωνική διαμεσολάβηση των ενσώματων κοινωνικών πρακτικών ξεκινά από τη μελέτη του χορού και αντλεί από το ανθρωπολογικό σκεπτικό της δυνατότητας των κάθε είδους τεχνουργημάτων - και των ενσαρκωμένων - να διαμεσολαβούν την κοινωνική δράση (Gell, 1998, σελ. 6, 16-21). Στο πλαίσιο αυτό ακολουθείται η πρόταση της Πιπύρου στην μελέτη της για την Νότια Ιταλία όπου, μεταξύ άλλων, υποστηρίζει ότι το αποτέλεσμα της «παραγωγικής κίνησης» συνιστά ένα πολύ σημαντικό πεδίο μελέτης για την κοινωνική γνώση (Pirgou, 2016, σελ. 158-84).

αθλητισμό και καταγράφουν στο συλλογικού νου ως κυρίαρχη, την *Ελληνικότητα* που αντλούν από τον κινηματογραφικό Ζορμπά. Έτσι, το 2018, όπως μου ανέφερε η Νάντια, ο πασίγνωστος Έλληνας παρουσιαστής καλλιτεχνικών και αθλητικών δρωμένων Αλέξης Κωστάλας διαφημίζει το μπαλέτο «Ζορμπάς» της Λυρικής Σκηνής στο Καλλιμάρμαρο. Δεν παραλείπει να συστήσει τη φιγούρα ως «τον παγκόσμιο ήρωα του Νίκου Καζαντζάκη, που λάτρεψε τη ζωή και την ελευθερία (...) μια παράσταση - ύμνο για την Ελλάδα και τους Έλληνες».²⁵ Στο πλαίσιο αυτό, οι εθνικοποιητικές αυτές διαδικασίες, σύμφωνα με αρκετούς ερευνητές και ερευνήτριες, είναι σύνθετες και αμφίσημες, συνιστώντας τον πηγή εύρεσης υλικού ικανού για κριτική και αμφισβήτηση του ίδιου αυτού λόγου. Αναδεικνύονται έτσι σταθερά και συμπαγή χαρακτηριστικά του, και πως οι κάθε είδους φυσικότητες και κανονικότητες που περιλαμβάνει μπορούν να προκληθούν και να αμφισβητηθούν από την εργασία της σκέψης των ίδιων των πολιτικών υποκειμένων προς τα οποία στοχεύει (Hobsbawn, 1994· Smith, 2000· Eriksen, 2010· Knight, 2012· Πατεράκη, 2014, σελ. 37). Παρακάτω, θα δούμε αφηγήσεις των συνομιλητριών και των συνομιλητών μου και άλλες εθνογραφικές περιγραφές που αναδεικνύουν τις ποικίλες εθνικοποιητικές διαδικασίες τις οποίες βάζει σε κίνηση ο Ζορμπάς, σε αθλητικές εκδηλώσεις.

5. Μπαίνοντας στον αγώνα με τον κινηματογραφικό χορό του Ζορμπά

Όλοι έχουμε μοιραστεί με φίλους ή συγγενείς μπροστά σε μια οθόνη παρακολουθώντας κάποιο άθλημα. Αντίστοιχα, η εμπειρία της εξέδρας είναι εξίσου σύνθετη και πολύπλοκη αν και σαφώς πιο ζωντανή και ηχηρή. Αν και δε γνωρίζουμε τους ανθρώπους μιας σειράς που βρίσκονται πάνω ή κάτω από εμάς στην κερκίδα, ωστόσο συντονιζόμαστε μαζί τους όταν ακούγεται ο ύμνος της ομάδας μας ή ο εθνικός ύμνος σε διεθνείς αγώνες. Τα γκολ και οι νίκες μάς βρίσκουν όλους να ζητωκραυγάζουμε όπως και στην περίπτωση των συνομιλητών.

Ο Ανδρέας, 26 χρονών, γεωπόνος, αθλείται καθημερινά με μια παρέα φίλων. Άλλοτε επιλέγουν προπόνηση στίβου, άλλοτε περπάτημα και άλλοτε ασκήσεις αντοχής και δύναμης με βάρη. Καθώς συζητάμε στο σπίτι του, μου στέλνει διάφορους συνδέσμους με email και τονίζει:

«Αυτό που λες μου θυμίζει την περίοδο που έπαιζε ο Μαχλάς στην Ολλανδία. Σε κάθε γκολ που έβαζε το γήπεδο σείοταν στους ρυθμούς του Ζορμπά (...) σαν σήμα κατατεθέν για τον Έλληνα ποδοσφαιριστή. Το έχω παρατηρήσει και σε αγώνες της Εθνικής» (εννοεί, ποδοσφαίρου).

«Να, δες κι εδώ» (μου δείχνει ένα βίντεο το Σεπτέμβρη 2021 στον αγώνα μεταξύ

25 https://www.youtube.com/watch?v=q_6EWA_mqKY&t=2s

Ελλάδας και Σουηδίας: οι παίκτες κράτησαν ενός λεπτού σιγή για τον Μίκη Θεοδωράκη υπό τους ήχους του Ζορμπά).

Επίσης, πριν λίγο καιρό στον αγώνα για τα προκριματικά για το Euro 2024 έξω από το γήπεδο, Έλληνες και Ολλανδοί χόρευαν συρτάκι.

Η Νάντια, 55 ετών, καθηγήτρια Φυσικής Αγωγής, μου θύμισε ότι στους Ολυμπιακούς του 2004 πριν από κάθε άθλημα ακουγόταν ο Ζορμπάς: «Βέβαια ήταν οι Ελληνικοί Ολυμπιακοί Αγώνες, και φυσικά ο περισσότερος κόσμος ήταν Έλληνες μέσα στα γήπεδα αλλά συνολικά ο κόσμος που βρισκόταν μέσα στο γήπεδο συντονιζόταν αμέσως».

Ο Σταύρος, 57, καθηγητής φυσικής αγωγής και προπονητής μπάσκετ σημείωσε:

«Ο Ζορμπάς ήταν ο νέος ολυμπιακός ύμνος το 2004! Αλλά και αργότερα. Στους χειμερινούς Ολυμπιακούς αγώνες στο Πεκίνο έπαιζε το συρτάκι σε αθλήματα που δεν συμμετείχαν Ελληνίδες αθλήτριες, όπως στο σκι αντοχής (8/2/2022). Λίγους μήνες πριν στους Ολυμπιακούς του Τόκυο, με την ίδια μελωδία πανηγύρισε ο Μίλτος Τεντόγλου το χρυσό! Αλλά δεξ και εδώ (δείχνει βίντεο από αγώνα στις 21/6/2022), εδώ παίζουν στη Βοστώνη, στο γήπεδο του baseball σε αγώνα των Red-Fox. Λόγω των πολλών Ελλήνων που βρίσκονται στο γήπεδο, παίζουν το Ζορμπά».

Ο Άλκης, 60 ετών, δημόσιος υπάλληλος, μου στέλνει με email βίντεο από τους Ολυμπιακούς στο Ρίο το 2016, την απονομή στον Πετρούνια: «Ο βασιλιάς των κρίκων είναι Έλληνας», ανακοινώνει η δημοσιογράφος που κάνει την περιγραφή της απονομής και το γήπεδο πλημμυρίζει σε ρυθμικά χειροκροτήματα υπό τους ήχους του Zorba the Greek. Η Νάντια θα συμπληρώσει ότι σε πρόσφατους αγώνες μετά το σοβαρό τραυματισμό του Πετρούνια κατά την ώρα της προσπάθειας του ακουγόταν ο Ζορμπάς και τα ρυθμικά χειροκροτήματα. Μετά τον αγώνα, ο αθλητής είχε εστιάσει στη δύναμη που του έδινε το οικείο άκουσμα και η ζεστασιά του κόσμου στην κερκίδα. Η Νάντια θα συμπληρώσει γελώντας: «το 1988 στους Ολυμπιακούς της Σεούλ, μια φίλη μου που συμμετείχε στο συνέδριο που επρόκειτο να διεξαχθεί στο πλαίσιο των αγώνων, μου είπε ότι το πρωί τους ξύπνησε ο Ζορμπάς από τα ηχεία του ξενοδοχείου!».

Κατά τη συγγραφή του παρόντος κειμένου συζητώ το θέμα με φίλη που έχει συμμετάσχει σε ορισμένες Ολυμπιάδες συνοδεύοντας την εθνική αντιπροσωπεία, και μου λέει, «όταν συναντώνται οι εθνικές αντιπροσωπείες και γίνονται διάφορα happenings, συχνά χορεύουμε αντιπροσωπευτικές μελωδίες κάθε χώρας, άλλοι συμμετέχουν λιγότερο κι άλλοι περισσότερο. Πάντα η ελληνική αντιπροσωπεία συνοδεύεται από το Ζορμπά. Και, τότε, χορεύουν όλοι!» (εννοεί, όλες οι αντιπροσωπείες).

6. “Zorba the Greek”: ο χορός της νίκης

Η Ανθή, 47, πρώην αθλήτρια, και νυν προπονήτρια καλαθοσφαίρισης, ζει κι εργάζεται στην Πάτρα. «Δε χορεύω εύκολα, αλλά το Ζορμπά το γνωρίζω από την ταινία, και τις αθλητικές διοργανώσεις». Καθώς αναζητά οπτικό υλικό από εκείνο το διήμερο στο Βελιγράδι, περιγράφει:

«2005, Σεπτέμβριος, Πανευρωπαϊκό Ανδρών, μπάσκετ, εθνική ομάδα Βελιγράδι. Είδαμε με το φίλο μου δύο αγώνες, τον ημιτελικό με την Γαλλία και τον τελικό με την Γερμανία. Η Ελλάδα κέρδισε το χρυσό. Φύγαμε Παρασκευή βράδυ από την Πάτρα με το αυτοκίνητο, χωρίς εισιτήρια. Παρακολουθήσαμε την εξέλιξη του πρωταθλήματος και όταν η Ελλάδα πέρασε στα ημιτελικά αποφασίσαμε να ανέβουμε στο Βελιγράδι. Ήταν η πρώτη διοργάνωση στο Βελιγράδι μετά τους βομβαρδισμούς το 1999 και οι Σέρβοι είχαν επενδύσει πολλά στην ομάδα τους. Είχε πάρα πολύ κόσμο, το στάδιο ήταν χωρητικότητας 20.000 θεατών, και ήταν γεμάτο. Οι Σέρβοι όμως δεν πήγαν καν στον ημιτελικό. Φτάσαμε μετά από δώδεκα ώρες ταξίδι και αναζητήσαμε εισιτήρια. Βρήκαμε και πήραμε από τους οργανωμένους Κοζανίτες που έμεναν μαζί μας στο ίδιο ξενοδοχείο. Αυτό το διήμερο ζήσαμε πολύ έντονα στις κερκίδες. Ο πρώτος αγώνας ήταν με τη Γαλλία. Στα τελευταία δευτερόλεπτα του αγώνα ήταν έτοιμες, ντυμένες με κοντό αρχαιοελληνικό μανδύα οι RedFox (μαζορέτες, γνωστές στον μπασκετικό χώρο) και με το που τελείωσε ο αγώνας και νικήσαμε βγήκαν και χόρεψαν τον Ζορμπά. Όλοι χειροκροτούσαν ρυθμικά. Τρία διαζώματα γήπεδο, 10.000 Έλληνες, λίγοι Γάλλοι, Ισπανοί και πάρα πολλοί Σέρβοι.

Στον ημιτελικό ζήσαμε έντονα την νίκη γιατί η Ελλάδα έχανε και πήραμε τη νίκη με το τελευταίο τρίποντο του Διαμαντίδη. Εκτός έδρας, και δύσκολη νίκη. Η έκβαση του μας είχε απογοητεύσει, οπότε και η χαρά ήταν αναπάντεχη, δεν γυρίζει εύκολα ένα παιχνίδι. (...) Όταν έγινε η απονομή στην Ελλάδα, μετά τον εθνικό ύμνο οι RedFox βγήκαν και χόρεψαν ξανά. Και μαζί τους όλο το γήπεδο βρισκότανσε αναβρασμό, ενώ παράλληλα οι Σέρβοι φώναζαν «Σερβία». Παράλληλα με τις RedFox χόρεψαν και οι αθλητές. Οι RedFox τους περικύκλωσαν και οι αθλητές χόρευαν στο κέντρο ...».

Η περιγραφή της Ανθής αναδεικνύει ποικίλες επιτελέσεις εθνικών ταυτοτήτων με αφορμή το διεθνές τουρνουά. Για τους Σέρβους, η εθνική ομάδα εμφανίζεται ξανά μετά τον πόλεμο στις διεθνείς διοργανώσεις και φιλοξενεί το ευρωπαϊκό πρωτάθλημα. Αν και δεν κερδίζει στους αγώνες, εντούτοις οι Σέρβοι χειροκροτούν την επανένταξη της δικής τους χώρας όχι μόνο στις αθλητικές διοργανώσεις αλλά και στο πολιτικό και οικονομικό διεθνές

πεδίο. Ο Ζορμπάς απλώνει το χέρι να γιορτάσει, και μέσα σε αυτή τη γιορτή φωλιάζει το τρίποντο που γύρισε τον αγώνα. Το στάδιο και κατ' επέκταση η πόλη που είναι γεμάτα. Οι πληγές, που σιγά σιγά επουλώνονται μετά τον πόλεμο, αλλά και αυτές που είναι ανοικτές. Φορώντας τον αρχαιοελληνικό μανδύα του θέτει σε κίνηση όλο το γήπεδο. Για τους Έλληνες, αυτή η εθνική νίκη είναι ξεχωριστή. Είναι μπασκετική, και επαναφέρει στη μνήμη το ένδοξο παρελθόν του 1987 στην Αθήνα που θεμελίωσε το μπάσκετ στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα ακολουθεί την νίκη της Ελλάδας στο ποδοσφαιρικό ευρωπαϊκό πρωτάθλημα το 2004 αλλά και την πετυχημένη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων την ίδια χρονιά στην Αθήνα. Επίσης είναι μια νίκη στο βαλκανικό χώρο. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η ομάδα έπαιξε στην έδρα της, αναγνωρίζοντας την οικονομική διείσδυση των ελληνικών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια, στο πλαίσιο «νεοφιλελεύθερων προσαρμογών που γνώρισαν οι κοινωνίες της Ανατολικής Ευρώπης στην μετασοσιαλιστική εποχή» (Αγγελίδου, 2021).

Η Ανθή μού στέλνει μερικά στιγμιότυπα από τα βίντεο και φωτογραφίες που είχε τραβήξει στο Βελιγράδι:

«Θυμάμαι έντονα το 2009 όταν η Εθνική Γυναικών έπαιζε στην Ρίγα, στο Πανευρωπαϊκό. Η Ελλάδα πήρε την 5η θέση που ήταν η καλύτερη που είχε πάρει η γυναικεία ομάδα. Μάλιστα (...) εκείνη τη χρονιά βγήκε η Μάλτση²⁶ από την πέμπτη ομάδα. Η ομάδα είχε κάνει φοβερό παιχνίδι. Όταν τελείωσε ο αγώνας έβαλαν τον Ζορμπά και χόρεψε όλη η ομάδα και πιο έντονα η Μάλτση, η οποία συνέχισε να χορεύει μόνη της με πολύ ενθουσιασμό, περιτριγυρισμένη από τις άλλες και με το γήπεδο ολόκληρο να συμμετέχει. Τα είδα από την τηλεόραση. Επίσης, πριν πέντε, έξι χρόνια στην Κρήτη και την αμέσως επόμενη χρονιά στην Χαλκίδα στη διοργάνωση του Πανευρωπαϊκού Εφήβων και Νέων ανδρών, το ίδιο: χόρεψαν για τη νίκη τους τον Ζορμπά (...). Ήταν η ίδια φουρνιά παιδιών και η ένταση της νίκης ήταν ακόμα μεγαλύτερη. Χόρευαν όλοι μαζί σε κύκλο».

Ο χορός του Ζορμπά τόσο για τους αθλητές και τις αθλήτριες όσο και για το κοινό είναι μια χορογραφία. Μάλιστα, συνυφασμένη με μια διεθνώς αναγνωρισμένη επιτέλεση της ελληνικότητας. Αν και το χορευτικό πρότυπο του Ζορμπά είναι ένα υβρίδιο που «δεν

26 Η Εβίνα Μάλτση είναι Ελληνίδα πρώην επαγγελματίας μπασκετμπολίστρια (θέση guard). Το 2007, έπαιξε για το ConnecticutSun στο WNBA, εμφανιζόμενη σε 29 αγώνες. Έχει βραβευθεί τρεις φορές ως EuroleagueAll-Star (2007–2009), με μακρά καριέρα στο ευρωπαϊκό μπάσκετ συλλόγων, έχοντας παίξει σε Ισπανία, Γαλλία, Τσεχία, Πολωνία και Τουρκία, εκτός από την Ελλάδα και έχει κερδίσει πολλούς τίτλους ως παίκτρια. των CJM Bourges, Ros Casares Valencia, USK Praha και Ολυμπιακού. Μέχρι το 2019, ήταν αρχηγός της εθνικής ομάδας μπάσκετ γυναικών, έχοντας εκπροσωπήσει τη χώρα σε πολλά Ευρωπαϊκά Γυναικών, στους Ολυμπιακούς Αγώνες 2004 και το Παγκόσμιο Πρωτάθλημα FIBA 2010. Οδήγησε την ελληνική εθνική ομάδα στην πέμπτη θέση το 2009, κερδίζοντας το βραβείο MVP πολυτιμότερης παίκτριας Ευρωπαϊκά. Αξιοσημείωτο επίτευγμα δεδομένου πως ψηφίστηκε MVP παρότι η Ελλάδα δε μπήκε στα ημιτελικά. Ήταν επίσης κορυφαία σκόρερ της FIBA EuroBasket 2009 και ηγέτης σε κλεψίματα (wnba.com).

είναι ούτε εδώ ούτε εκεί»: η εξέταση του διπόλου «Έλληνας/Ρωμιός» δύναται να αναδείξει ένα ν τρίτο τόπο (Zografou & Pateraki, 2007). Στην προκειμένη είναι «και εδώ και εκεί», στην εποχή παραγωγής του (1964) αλλά και στην κρίσιμη στιγμή της νίκης (2004, 2005, 2009). Ταυτόχρονα, είναι μέσα στον αγωνιστικό χώρο και πάνω στην κερκίδα, θέτοντας σε κίνηση, αθλητές, αθλήτριες, μαζορέτες, θεατές και θεάτριες, Έλληνες και ξένους. Φέρνει κοντά ελληνικές και άλλες αθλητικές κοινότητες. Αναγνωρίζεται απ' όλους ως «ο χορός της νίκης», της ελληνικής συγκεκριμένα, ενώ μέσα του κουβαλά ποικίλες νίκες.

Από την πρώτη, εκείνη όπου ο διαρκής αγώνας για ζωή δίνει το ερέθισμα να σταθεί κανείς στα πόδια του και να ξεπεράσει τις δυσκολίες, αντιμετωπίζοντας τον πόνο με αισιοδοξία έως και κάθε φορά που μια σκληρή προσπάθεια ολοκληρώνεται στα αθλητικά δρώμενα ή μια αναπάντεχη ανατροπή στέφει την εθνική αντιπροσωπεία με την επιτυχία της νίκης. Είναι μια νίκη που συμβαδίζει με την ελληνικότητα του κουράγιου, της επίτευξης του ακατόρθωτου όπως και του Euro 2004 στην Πορτογαλία (Tzanelli, 2005). Μέσα του, λοιπόν, κουβαλά την ευρύτερη κοινωνική αναγνώριση μιας ελληνικότητας που στέκεται στα πόδια της παρ' όλες τις δυσκολίες και δίνει προτεραιότητα στη χαρά της ζωής. Ο ενσαρκωμένος ύμνος ελληνικότητας συνοδεύει την αίσθηση του «κοινώς ανήκειν» (...).

Από την άλλη, η Μάλτση χορεύει την προσωπική της νίκη, ανατρέποντας την συνήθεια που θέλει την καλύτερη παίκτρια να ανήκει στην ομάδα που έρχεται πρώτη. Αυτή η νίκη κάνει θόρυβο (Αθανασοπούλου, 2020). Ταυτόχρονα, ως πολιτισμικά σημαντικό υλικό, φωτίζει τις αθέατες θεμελιωμένες σχέσεις μεταξύ όλων και αναδεικνύει τις εθνικοποιητικές δημόσιες πολιτισμικές διαδικασίες που συντελούνται φέρνοντας κοντά το προσωπικό με το δημόσιο στο πλαίσιο της πολιτισμικής οικειότητας (Herzfeld, 1997). Αν και συνδεδεμένος με την ψυχαγωγία, εντούτοις ο αθλητισμός έρχεται να εκφράσει πολύ περισσότερα συναισθήματα και νοήματα. Όπως ο χορός έτσι και ο αθλητισμός αναδεικνύεται ως επιτελεστικός τόπος συλλογικότητας και αλληλεγγύης που προσκαλεί σε μια διαρκή ενσώματη δημιουργική δράση αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα πόσο σύνθετος, ρευστός και πολιτικός μπορεί να είναι (Kirtsoglou, 2004· Πατεράκη, 2014). Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτής της επιτελεστικότητας είναι που εδράζεται η επανάληψη, σα νοητές πάσες μεταξύ παικτών. Έτσι, οι έννοιες αυτές που συναντάμε κατά κόρον σε στοχαστές όπως οι Lyotard, Derrida και Bourdieu επαναλαμβάνονται κυριολεκτικά και μεταφορικά, μέσα από τις παραπάνω περιγραφές των συνομιλητών (Cotton, 2016).²⁷

27 Ο Cotton (2016) συζητά την επαναληπτικότητα και επιτελεστικότητα (βλ. σχετικές θεωρίες Bourdieu και Derrida). Αναδεικνύοντας την πολλαπλότητα στην εννοιολόγηση του «επιτελεστικού», της «επιτελεστικότητας» και της «επιτέλεσης», αναπτύσσει προσεγγίσεις βάσει των οποίων έχουν ερμηνευθεί, καθώς και ένα σχετικά ευρύ φάσμα θεωριών που βασίζονται η μία στην άλλη. Ο Austin πιστώνεται ότι ήταν ο πρώτος που χαρακτήρισε την έννοια του επιτελεστικού εκφωνήματος, θέτοντας έτσι τις βάσεις για τη μελέτη των πράξεων λόγου. Μετά από αυτόν, ο Searle πρότεινε να εξεταστεί η γλώσσα στο πλαίσιο της εκφοράς της, ενώ ταυτόχρονα ο Der-

Συνεπώς, συναντάται και ένας τρόπος συλλογικής απομνημόνευσης που επιτελείται μέσα από αυτήν την επανάληψη, για να ενσαρκώσει τελικά κοινωνικές πρακτικές: Τόσο ο αθλητισμός όσο και ο χορός ως πεδία ευχαρίστησης και αναψυχής φέρνουν στο προσκήνιο πως, αν και διαφορετικές μεταξύ τους ενσαρκωμένες κοινωνικές πρακτικές, ξεχωριστές από την καθημερινότητα αλλά ταυτόχρονα άρρηκτα συνδεδεμένες με τις καθημερινές σχέσεις εξουσίας και τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την εθνική ταυτότητα μπορούν να είναι σύμφωνα με τον MacClancy ανοιχτές σε ποικίλες διαπραγματεύσεις και ανταγωνισμούς (MacClancy, 1996, σελ. 4). Η θεμελιωμένη χρήση του κινηματογραφικού χορού του Ζορμπά ως εθνικής μελωδίας και εθνικού χορού πλέον ήρθε για να μείνει στο διεθνές αθλητικό πεδίο ως φαντασιακή εθνική αθλητική κοινότητα ακολουθώντας τις επιτελέσεις της συγκεκριμένης ελληνικότητας, οι οποίες είναι αναγνωρίσιμες παντού δίχως να είναι επίσημες.

Ο κινηματογραφικός χορός Ζορμπάς ως ενσαρκωμένος ύμνος της ελληνικότητας διαιωνίζεται με εξαιρετική επιμονή ακολουθώντας ένα παιχνίδι εθνικοποιητικής οικειοποίησης τόσο εντός όσο και εκτός επικράτειας. Ιδιαίτερα εκτός, στα διεθνή μεγάλα αθλητικά δρώμενα όπου διατρανώνει μια συγκεκριμένη επιτέλεση της ελληνικότητας. Ως ιδιαίτερος και δύσκολος δείκτης ενσαρκωμένης ιστορικότητας (Πατεράκη, 2014), αυτός ο χορός μάς επιτρέπει να εντοπίσουμε πίσω από το γυαλιστερό του πρόσωπο σειρά από σύνθετες και αμφίσημες αναγνωρίσεις κι απόψεις. Κι είναι το πολιτισμικά οικείο υλικό που εκκινεί αυτές τις αναγνωρίσεις και συνδιαλέγεται μαζί τους. Τόσο η επιλογή του στις αθλητικές διοργανώσεις που αναφερθήκαμε παραπάνω, κι η αποδοχή του όσο, κυρίως, η αναγνώρισή του στα διεθνή αθλητικά δρώμενα αναδεικνύει τη ζωτικότητα του που συνιστά τη συνέχειά του στο εθνικοποιητικό παιχνίδι της κοινωνικής αναγνώρισης (MacDonald, 1997). Η δήθεν φυσικότητα και κανονικότητα που παράγει ως επιτέλεση της ελληνικότητας ταυτόχρονα απλώνεται διαθέσιμη προς αμφισβήτηση, εξάλλου ένας χορός είναι μέσα στο γήπεδο. Συζητώντας με τον Άλκη γι' αυτό, τόνισε:

«Οι περισσότεροι ξένοι ίσως δεν ξέρουν καλάνη Ελλάδα, πιο συχνά θα σου απαντήσουν Κρήτη ή Σαντορίνη παρά Ελλάδα, στο άκουσμα του Ζορμπά. Το να το ακούει κανείς μέσα στο γήπεδο προκαλεί και την απαραίτητη σύνδεση με την Ελλάδα. Εξάλλου τι νομίζεις ότι ξέρουν οι άλλοι για εμάς; συρτάκι, σουβλάκι, μουζάκα».

Φέροντας στη συζήτηση την τουριστική προβολή της χώρας, ο Άλκης επιβεβαίωσε με δικό του τρόπο τις αθέατες διαδρομές που καταγράφονται στην κοινωνική ζωή, τις

rida επανερμήνευσε την ιδέα του Austin για το επιτελεστικό με βάση την έννοια της επαναληπτικότητας, αναβιώνοντας έτσι την έννοια. Ενώ ο Bourdieu προσπαθεί να επαναπροσδιορίσει την επιτελεστικότητα σε μια πιο τελετουργική λογική, ο Lyotard επιχειρεί να την κατανοήσει ως ένα παιχνίδι στο οποίο οι «παίκτες» εμπλέκονται σε έναν πολύπλοκο υπολογισμό αλληλεπιδράσεων.

εθνικοποιητικές διαδικασίες και τελικά τον αθλητισμό ως σημαντικό «κοινωνικό γεγονός» υπό τους όρους του Durkheim (Ζαϊμάκης & Κοταρίδης, 2013) με επίσης σημαντική πολιτική διάσταση.

7. Επίλογος

Μελετώντας ορισμένα διεθνή αθλητικά δρώμενα και, κυρίως, εστιάζοντας στην παρουσία μιας διεθνώς αναγνωρισμένης μουσικοχορευτικής επιτέλεσης, το παρόν άρθρο επικεντρώθηκε στο ζήτημα της διαπραγμάτευσης της εθνικής ταυτότητας με έμφαση σε εθνικοποιητικές διαδικασίες που συμβαίνουν σε στιγμές αθλητικής συλλογικότητας και συναισθηματικής φόρτισης. Ζητωκραυγάζοντας με τον κινηματογραφικό Ζορμπά από το γκολ ενός Έλληνα αθλητή στο εξωτερικό έως τους Ολυμπιακούς Αγώνες στο Πεκίνο και διατρανώνοντας την πίστη σε ιδεώδη, αναδεικνύεται η κοινωνική αναγνώριση ως διαρκής πρόκληση μέσα από οικεία πολιτισμικά σημαντικά υλικά στην περίπτωση μας εθνικά. Αυτή, ωστόσο, σχετίζεται πρόδηλα, κάθε φορά, με εσωτερικές και εξωτερικές κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες. Οι «Ολυμπιακοί είναι Ελλάδα», «ο βασιλιάς των κρίκων είναι Έλληνας», «οι πρωταθλητές του Eurobasket είναι Έλληνες», ενώ ακόμη και η Ελληνίδα MVP χορεύει συρτάκι, και ο Ζορμπάς ηγεί σε αγώνες baseball όπου το κοινό απαρτίζεται από πολλούς Έλληνες. Αυτά και τόσα άλλα παραδείγματα που συναντούμε καθημερινά αναδιπλώνουν μπροστά μας την πολιτική διάσταση του αθλητισμού. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τόσο ο αθλητισμός όσο και ο χορός θέτουν σε κίνηση το σώμα και την πολιτική, συντελώντας σημαντικά στη σφυρηλάτηση συγκεκριμένων προτύπων εθνικής υπερηφάνειας.

Έτσι, ο κινηματογραφικός χορός του Ζορμπά είναι επιλογή: πανηγυρισμός της εθνικής νίκης, που όμως δύναται και να διαπλέκει κοινωνικές σχέσεις σχεδόν εξήντα χρόνια μετά την πρώτη προβολή. Η γιορτή δεν αφορά μόνο την εθνική αθλητική νίκη αλλά τη δυνητική διεθνή αναγνώριση της Ελλάδας καθώς φέρνει την χώρα στα εξώφυλλα του διεθνή τύπου, στα βίντεο μέσα στις ψηφιακές πλατφόρμες, μέσα σε μια δύσβατη ευρωπαϊκή αρένα από πολιτικής άποψης. Ο χορός αυτός ως διεθνώς αναγνωρισμένη επιτέλεση ελληνικότητας βρίσκεται μέσα στους αγωνιστικούς χώρους, και παράλληλα στις κερκίδες όπου συν-κινεί αθλητές, προπονήτριες, χορεύτριες, οπαδούς, Έλληνες και ξένους. Βρίσκεται εντός σταδίων αλλά και εκτός τους. Ως «χορός της νίκης» φέρνει κοντά τις ελληνικές αθλητικές κοινότητες με τις υπόλοιπες, μπαίνοντας στο κέντρο. Έτσι, συμπεριλαμβάνει περισσότερες νίκες απ' όσες φαίνονται. Τελικά, μας συμπεριλαμβάνει, αναγνωρίζοντας κοινωνικά μια συγκεκριμένη εθνική εικόνα.

Συνεπώς, το παρόν άρθρο υποστηρίζει ότι τόσο αθλητισμός όσο και χορός, αν και διαφορετικές ενσώματες κοινωνικές πρακτικές, ξέχωρες από την καθημερινότητα, εντούτοις

είναι απόλυτα συνδεδεμένες με (καθημερινές) σχέσεις εξουσίας και κυρίαρχες αντιλήψεις περί εθνικής ταυτότητας και ιστορικότητας. Κατά συνέπεια, ως πεδία απόλαυσης και ελεύθερου χρόνου, διαπραγματεύονται και διεκδικούν. Η θεμελιωμένη χρησιμότητα του κινηματογραφικού Ζορμπά ως εθνική μελωδία και εθνικός χορός φέρει δείκτες αναγνώρισης: τόσο ανάμεσα στους αθλητές και τις αθλήτριες των εθνικών αντιπροσωπειών όσο και στις αθλητικές κοινότητες που τις ακολουθούν στις διεθνείς διοργανώσεις. Ταυτόχρονα, ακολουθώντας τα επιτεύγματα αυτής της συγκεκριμένης ελληνικότητας, όλες και όλοι μαζί συμμετέχουν στα διεθνή αθλητικά δρώμενα ως μια φαντασιακή εθνική κοινότητα (Anderson, 1997). Η μουσικοχορευτική αυτή επιτέλεση, χωρίς να είναι επίσημη, είναι αναγνωρίσιμη σχεδόν παντού. Ζυμώνοντας τα εθνικά υποκείμενα σχεδόν εξήντα χρόνια τώρα, ξεδιπλώνει μπροστά μας την πολύπλευρη καθώς και πολιτική διάσταση του αθλητισμού.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αγγελίδου, Α. (2023). Το κόκκινο αστέρι και ο κόκκινος σταυρός: τελετουργία και οικονομία της αγοράς στη μετασοσιαλιστική Βουλγαρία. Στο Α. Αγγελίδου & Ρ. Αστρινάκη (Επιμ.), *Ανθρωπολογικές αναζητήσεις στον Ελλάδα του 21ου αιώνα [Τόμος προς τιμήν της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού]* (σελ. 334-356). Πατάκης.
- Αθανασοπούλου, Λ. (2023). Αν δεν κάνεις θόρυβο δεν είσαι καλός...» Φύλο και προπονητική ηγεσία στην γυναικεία ερασιτεχνική καλαθοσφαίριση στην Ελλάδα. *Αθλητισμός και Κοινωνικές Επιστήμες*, 2.
- Άντερσον, Μπ. (1997). *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού* (μτφρ.: Π. Χαντζαρούλα). Νεφέλη.
- Ανδριάκαινα, Ε. (1996). Η διαμάχη για το ρεμπέτικο: Η ελληνικότητα ως ισορροπία λόγου -πάθους. Στο Ν. Κοταρίδης (Επιμ.), *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι* (σελ. 225-57). Πλέθρον.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (2005). Πόλεμοι μεταξύ ανδρών: Ποδόσφαιρο, ανδρικές σεξουαλικότητες και εθνικισμοί. *Σύγχρονα Θέματα*, 88, 58-67.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2013). Η πολιτική οικονομία του ποδοσφαίρου στην ύστερη νεωτερικότητα. Εμπορευματοποίηση, παγκοσμιοποίηση και αποικιοποίηση. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (Επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας* (σελ. 27-58). Πλέθρον.
- Ζαϊμάκης, Γ. & Φουρναράκη Ε. (2015). Εισαγωγή. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*. Αλεξάνδρεια.
- Ζαϊμάκης Γ. & Κοταρίδης Ν. (Επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Πλέθρον.
- Ζαϊμάκης Γ. & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*. Αλεξάνδρεια.

- Ζωγράφου, Μ. (1989). *Λαογραφική – Ανθρωπολογική προσέγγιση του Σέρρα χορού των Ποντίων*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Ζωγράφου, Μ. (2003). *Ο χορός στην ελληνική παράδοση*. ArtWork.
- Ζωγράφου, Μ. (2006). Σύγχρονοι προβληματισμοί στην έρευνα του χορού. *Ανθρωπολογία του χορού ή και εθνο-«χορολογία»*. *Εθνολογία*, 12, 173-191.
- Herzfeld, M. (1998). *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη: κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης* (μτφρ.: Ρ. Αστρινάκη). Αλεξάνδρεια.
- Hobsbawm, E. (1994). *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα* (μτφρ.: Χρ. Νάντρις). Ινστιτούτο του Βιβλίου- Μ. Καρδαμίτσα.
- Κουλούρη, Χρ. (1997). *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας, γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1922*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ– ΓΓΝΓ).
- Κουτσοκέρας, Α. (2021). *(Ξανά)παινώντας στο παιχνίδι: η περίπτωση των αθλητών καλαθοσφαίρισης με αμαξίδιο του Γυμναστικού Συλλόγου Γ.Σ. Δωδεκάνησος στην Ρόδο*. Διπλωματική Εργασία του μεταπτυχιακού προγράμματος Αθλητικές Σπουδές, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κράους, Ρ. (1980). *Ιστορία του χορού*. Νεφέλη.
- Λυκούδη, Α. (2021). *Αναζητώντας τα όρια: Η αναρρίχηση ως άθλημα ρίσκου στην σύγχρονη Ελλάδα*. Διπλωματική Εργασία του μεταπτυχιακού προγράμματος Αθλητικές Σπουδές, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Μάργαρη, Ζ. (2004). Χορός και ταυτότητα: Έλληνες εκτός Ελλάδος. Στο Ε. Αυδίκος, Ρ. Λουτζάκη & Χρ. Παπακώστας (Επιμ.), *Χορευτικά ετερόκλητα*, (σελ. 95-110). Ελληνικά Γράμματα.
- Μπάτλερ, Τζ. (2008 [1993]). *Σώματα με σημασία* (μτφρ.: Π. Μαρκέτου). Εκκρεμές.
- Νικολακάκης, Μ. (2017). «Μοντέρνα Κίρκη». *Τουρισμός και ελληνική κοινωνία την περίοδο 1950-1974*. Αλεξάνδρεια.
- Παπαδημητρίου, Λ. (2009). *Το ελληνικό κινηματογραφικό μιούζικαλ. Κριτική-πολιτισμική θεώρηση*. Παπαζήσης.
- Παπακώστας, Χρ. (2014). «Σαχάι σίβαρόν ινάι». *Ρόμικες μουσικές και χορευτικές ταυτότητες στη Μακεδονία*. Πεδίο.
- Πατεράκη, Μ. (2002). *Η αθέατη πλευρά του Ζορμπά. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Διατμηματικό μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών ΤΕΦΑΑ, Θεσσαλονίκη*.
- Πατεράκη, Μ. (2013). Η συμβολή της Οπτικής Ανθρωπολογίας στη μελέτη του χορού. *Επιστήμη του Χορού*, 6, 1-18.
- Πατεράκη, Μ. (2014). *Πολιτισμική εγγύτητα και κινηματογραφικός χορός: ανθρωπολογική ανάλυση του κινηματογραφικού χορού με τους «θεατές» στον Κορυδαλλό Αττικής*. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Πατεράκη, Μ. (2017). *Ελληνικός κινηματογράφος, χορός και πολιτισμική εγγύτητα: μία ανθρωπολογική ανάλυση με τους «θεατές» στον Κορυδαλλό Αττικής*. Στο Μ. Παραδείση, Α. Νικολαΐδου (Επιμ.), *Από τον πρώιμο στο σύγχρονο ελληνικό κινηματογράφο: Ζητήματα μεθοδολογίας, ιστορίας,*

- θεωρίας (σελ.104-140). Gutenberg.
- Παπαδημητρίου, Α. (2009). *Το ελληνικό κινηματογραφικό μούζικαλ. Κριτική-πολιτισμική θεώρηση*. Παπαζήσης.
- Royce, A. ([1980]2005). *Η Ανθρωπολογία του Χορού*. Επιμ.: Μ. Ζωγράφου. Νήσος.
- Σμιθ, Α. (2000). *Εθνική ταυτότητα*. Οδυσσέας.
- Σπύρος, Θ. (2013). Ποδόσφαιρο και ποιητικές της τοπικότητας. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (Επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας* (σελ. 237-258). Πλέθρον.
- Στεφανή, Ε. (1997). *Οι αναπαραστάσεις της Ελλάδας στις εθνογραφικές ταινίες ξένων δημιουργών: 1960-1980*. Αδημοσίευτη διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.
- Τσούμας, Θ. (2016). *Η Γυμναστική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Από τις σωμασκίες στη σωματική αγωγή (1834-1936)*. Opportuna.
- Φουρναράκη, Ε. (1998). Η σωματική αγωγή των δύο φύλων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Στο *Οι χρόνοι της ιστορίας, για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου 17-19 Απριλίου 1997.
- Χείλαρη, Α. (2009). *Τοπική και εθνική ταυτότητα σε κίνηση: το παράδειγμα του «Τσακωνικού χορού» στο Λεωνίδιο Αρκαδίας*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή. Τμήμα Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ξενόγλωσση

- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- Archetti, E. (2003). Playing Football and Dancing Tango: Embodying Argentina in Movement, Style and Identity. In Enduardo Archetti, Noel Dyck (Eds.) *Sport, Dance and Embodied Identities*, (pp. 217-231), Berg.
- Bairner, A. (2008). Sport, nationalism and globalization: relevance, impact, consequences. *Hitotsubashi Journal of Arts and Sciences*, 49, 43-53.
- Banks, M. (2001). *Visual methods in social research*. Sage .
- Banks, M. & Morphy, H. (1997). Introduction: Rethinking Visual anthropology. In M. Banks, M. H. Morphy & H. Wiltshire (Eds.), *Rethinking Visual Anthropology* (pp. 1-35). Yale University Press.
- Bateman, A. (2014). Introduction: sport, music, identities. *Sport In Society*, 17(3), 293-302.
<https://doi.org/10.1080/17430437.2013.810422>.
- Becovic, M. (2024). *Sport policy, and politics in the Western Balkans*. Routledge.
- Besnier, N. (2014). Sports, bodies, and futures: an epilogue. *The Contemporary Pacific*, 26(2), 435-444.
<https://doi.org/10.1353/cp.2014.0047>.
- Besnier, N. & Brownell, S. (2012). Sport, modernity and the body. *Annual Review of Anthropology*, 41, 443-459.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Bien, P. (2000). Nikos Kazantzakis's novels on film. *Journal of Modern Greek Studies*. 18 (1), 161-169.

- <https://doi.org/10.1353/mgs.2000.0002>
- Brentin, D. & Cooley, L. (2015). Sport and nationalism. A review of the literature. *Studies on National Movements*, 3,1-33.
- Brentin, D. (2019). The politics of football in Yugoslavia: sport, nationalism and the state, *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(4), 643-645. <http://doi: 10.1080/14683857.2019.1652008>
- Buckland, J. (1999). Introduction: Reflecting on dance ethnography in *Dance in the Field*. In J. Buckland (Ed.), *Theory, methods, and issues in dance ethnography* (pp. 1-10). Macmillan Pres LTD.
- Clifford, J. (1986). “Introduction: Partial Truths”. In J. Clifford & G. Marcus (Eds.), *Writing Culture. The poetics and politics of ethnography* (pp.1-26). California Press.
- Cotton, N. (2016). Du performatif à la performance : la “performativité” dans touses états. *Sens public*. <https://doi.org/10.7202/1044398ar>
- Cowan, J. (1990). *Dance and the body politic in Northern Greece*. Princeton University Press.
- Desmond, J.C. (1997). Introduction. In J.C. Desmond (Ed.), *Meaning in motion: New cultural studies of dance* (pp. 1–25). Duke University Press.
- Dunning, E. (1999). *Sport matters. Sociological studies of sport, violence and civilization*. Routledge.
- Dyck, N. & Archetti, E. (2003). Introduction – Embodied Identities: Reshaping social life through Sport and Dance. In E. Archetti & N. Dyck (Eds.), *Sport, Dance and Embodied Identities* (pp 1-22). Berg.
- Eriksen, T. (2010). *Ethnicity and nationalism* (third edition). Pluto Press.
- Gell, A. (1998). *Art and agency. An Anthropological theory*. Clarendon.
- Giurchescu, A. (1999). Shifts in orientation: socialist ideology and folklore research. In T. J. Buckland (Ed.), *Dance in the field, theory, methods, and issues in dance ethnography* (pp. 41-55). Macmillan Press.
- Gongaki, K. (2018). Body culture. A spiritual echo of Olympia and the fragmented nature of physical education in the modern – day school in Greece. In K. Margaritis (Ed.), *Law, ethics and integrity in the sport industry* (pp. 157-168). IGI Global.
- Gray, G. (2010). *Cinema. A visual Anthropology*. Berg.
- Handler, R. (1998). *Nationalism and the politics of culture in Quebec*. University of Wisconsin Press.
- Herzfeld, M. (1997). *Cultural intimacy. Social poetics in the nation –state*. Routledge.
- Herzfeld, M. (1998). *Anthropology through the looking-glass critical ethnography in the margins of Europe*. Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. (1992). *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge University Press.
- Karayanni, St. (2004). *Dancing fear and desire: race, sexuality and imperial politics in Middle Eastern dance*. University Press.
- Kirtsoglou, E. (2004). *For the love of women: Gender, identity and same-sex relations in a Greek provincial town*. Routledge.
- Knight, D. (2012). Cultural proximity: Crisis, time and social memory in Central Greece. *History and Anthropology*, 23(3), 349-384.
- Kotnik, V. (2009). Sport and nation in anthropological perspective: Slovenia as land of skiing nation-

- hood. *Antropologija*, 7, 53-66.
- Long, J. & Spracklen, K. (2021). Music and sport: Exploring the intersections, *Sport in society*, 24 (1), 1-7. <https://doi.org/10.1080/17430437.2020.1839237>.
- Loutzaki, I. (2004). Folk dance in political rhythms, *Yearbook of Traditional Music*, 33, 127-137.
- MacClancy, J. (1996). *Sport, identity, and ethnicity*. Berg.
- Macdonald, S. (1997). Identity complexes in Western Europe: Social anthropological perspectives. In S. Macdonald (Ed.), *Inside European Identities* (pp. 1-26). Berg.
- MacFarland, A. (2017). Sport in Southern Europe. In Robert Edelman and Wayne Wilson (Eds.), *The Oxford Handbook of Sports History*, (pp. 347-360). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199858910.013.5>
- Manos, I. (2003). To dance or not to dance? Dancing dilemmas in a border region in Northern Greece. *Focaal: European Journal of Anthropology*, (Special Section on European states at their borderlands: Cultures of support and subversion in border regions) 41, 21-32.
- Neofotistos, V. (2019). Sport and nationalism in the Republic of North Macedonia. *Focal—Journal of Global and Historical Anthropology*, 85, 110–122.
- Ottosson, A. (2019). Book Review. *The Anthropology of sport: bodies, borders, biopolitics*. *American Ethnologist*, 46 (1), 105-129.
- Ozturkmen, A. (2001). Politics of national dance in Turkey: A historical reappraisal. *Yearbook of Traditional Music*, 33, 139-143.
- Pateraki, M. & Karampampas, P. (2014). Methodological insights in dance anthropology. In V. Nitsiakos, I. Manos, G. Aggelopoulos, A. Angelidou & V. Dalkavoukis (Eds.), *Balkan Border Crossings, 3rd Volume Konitsa Summer School* (pp.149-174). LIT.
- Pateraki, M. (2010). “Looking back, moving forward”. Parallel polyphonic representations of historical and contemporary dance practices. In Lescovic, Nitsiakos et al. (Eds.), *Balkan Border Crossings, 2nd Annual of Konitsa Summer School* (pp. 221-235). LIT.
- Pateraki, M. (2017). Cinematic dance as a local critical commentary on the ‘economic crisis’: Exploring dance in the Korydallos of Attica area in Greece. In E. Chrysagis & P. Karampampas (Eds.), *Collaborative intimacies in music and dance. Anthropologies of Sound and Movement*. (pp. 187-206). Berghahn.
- Pateraki, M. & Mountakis, K. (2013). Zorba’s cinematic dance: Global fame, local claim beyond studios and screens. *Science of Dance*, 6, 67-85.
- Pavasovic, T. Trost & Kovacevic, N. (2013). Football, hooliganism, and nationalism: The Reaction to Serbia’s Gay Parade in reader commentary online. *Sport in Society*, 16(8), 1054-1076. <http://doi:10.1080/17430437.2013.801224>.
- Pink, S. (2004). *Doing visual ethnography: Images, media, and representation in research*. Sage.
- Pipyrou, S. (2016). *The Grecanici of Southern Italy: Governance, violence, and minority politics*. University of Pennsylvania Press.
- Rakocevic, S. (2015). Ethnochoreology as an interdisciplinary in a postdisciplinary era: a historiography of dance scholarship in Serbia. *Yearbook For Traditional Music*, 47, 27-44.
- Ramsey, K. (1997). Vodou, nationalism, and performance: The staging of folklore in mid-twentieth-

- century Haiti. In J. C. Desmond (Ed.), *Meaning in motion: New cultural studies of dance* (pp. 345-378). Duke University Press.
- Reed, S. (1998). The politics and poetics of dance. *Annual Review of Anthropology*, 27, 503-532.
- Sack, A. S. Z. (2000). Soccer and Croatian nationalism: A prelude to war. *Journal of Sports and Social Issues*, 24, 305-320.
- Sahlins, M. (1998). *Culture and practical reason*. University of Chicago Press.
- Shue, H. (2016). *Bombing to rescue? NATO's 1999 bombing of Serbia in fighting hurt: Rule and exception in torture and war*. Oxford University Press
- Smith, A. (1997). *National identity*. University of Nevada Press.
- Sutton, D. & Wogan, P. (2009). *Hollywood blockbusters. The Anthropology of Popular Movies*. Berg.
- Testa, A. (2022). Waves of extremism: an applied ethnographic analysis of the Bosnia and Herzegovina football terraces. *Frontiers in sports and active living*, 4, 770441.
<https://doi:10.3389/fspor.2022.770441>.
- Tiesler, N. Cl. & Coelho, J.N. (2008). *Globalized football nations and migration. The city and the dream*. Routledge.
- Turner, V. (1974). *Dramas, fields, and metaphors*. Cornell University Press.
- Tzanelli, R. (2006). Impossible is a fact: Greek Nationalism and international recognition in Euro (2004) *Media, Culture & Society*, 28(4), 483–503. [https://doi: 10.1177/0163443706062913](https://doi:10.1177/0163443706062913).
- Vjekoslav, P. (2001). United they stood, divided they fell: Nationalism and the Yugoslav School of Basketball, 1968–2000. *Nationalities Papers*, 29(2), 267 – 291. <https://doi.org/10.1080/00905990120053746>.
- Walker, T. (2018, June 25). Jesse Lingard's post-goal hype dance: How to do it in four easy steps. *The Guardian*.
- Zaimakis, Y. (2009). Bawdy songs and virtuous politics: Ambivalence and controversy in the discourse of the Greek left on rebetiko. *History and Anthropology*, 20(1), 15-36.
<https://doi:10.1080/02757200802650496>.
- Zografou, M. & Pateraki, M. (2007). The invisible dimension of Zorba's dance. *Yearbook of Traditional Music*, 39, 117-131.
- Zografou, M. & Pipyrrou, S. (2008). Dancing in history: Socio-political aspects of dance identity of two distinctive groups in Greece. *Studia Choreologica*, 34, 25–41.
- Thomas, H. (2003). *The body, dance, and cultural theory*. Palgrave.

Performances of Greekness in international sport events: body, nation, and politics in motion

Mimina Pateraki

Abstract

This article explores the negotiation of national identity in international sporting events. The study focuses on specific performances of Greekness along Zorba's cinematic dance in national sporting victories, Olympics, World or European championships and sporting encounters. Focus shifts to broader processes of nation-building by highlighting sociopolitical relations where sport is involved. An anthropological approach is employed, and the research was conducted in the wider area of the Western suburbs of Athens (Attica) centered on the municipality of Kleisthenis, between September 2020 and September 2022. The research study was based on Visual Anthropology methods, and the participants are actors, diversely involved in sport. Through cherished habits, athletes, sportswomen, coaches, physical education teachers and spectators engage in different embodied performances on and off court, illustrating how complex, fluid, and political sport might be.

Keywords: Mega events, Olympics, sport, fanaticism, nationalism, dance, Greece, Zorba's dance

Αθλητισμός, δημοκρατικό φαντασιακό, οπαδική βία και διαχείριση του εαυτού: η οπτική του Alain Ehrenberg

Διαμαντής Μαστρογιαννάκης

Περίληψη

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, ο Alain Ehrenberg ανέπτυξε μια κοινωνιολογία του νεοατομικισμού, με σκοπό να μελετήσει τους μετασχηματισμούς με τους οποίους βρέθηκε αντιμέτωπη η γαλλική κοινωνία. Σημαντικό τμήμα του πρώιμου έργου του αφιερώθηκε στη μελέτη του αθλητισμού. Βασίζομενος στην προαναφερόμενη θεωρητική οπτική, ο Ehrenberg προσεγγίζει τρεις πτυχές του αθλητικού φαινομένου: α. τον φαντασιακό πυρήνα της πρακτικής, βασίζομενος σε πολιτικό-κοινωνικούς όρους, β. την ερμηνεία της οπαδικής βίας υπό το πρίσμα της κοινωνικής χρήσης των επεισοδίων, και γ. την αθλητικοποίηση της περιπέτειας με όρους διακυβέρνησης του εαυτού.

Λέξεις κλειδιά: Αθλητισμός, νεο-ατομικισμός, οπαδική βία, διακυβέρνηση του εαυτού, αθλητικοποίηση

1. Η θεωρητική οπτική

Ο Alain Ehrenberg έγινε γνωστός στην Ελλάδα στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας με το έργο του *Η κούραση να είσαι ο εαυτός σου: Κατάθλιψη και κοινωνία*. Πρόκειται για την τρίτη και τελευταία έκδοση μιας σειράς μελετών που προσεγγίζουν την έννοια του ατομικισμού στους κόλπους των σύγχρονων κοινωνιών της ύστερης νεωτερικότητας.¹ Σαφέστατα επηρεασμένος, αφενός, από από την πολιτική φιλοσοφία του Alexis Tocqueville (2008) και, αφετέρου, από συγγραφείς της «μεταμοντέρνας κατάστασης» όπως ο Jean-François Lyotard (1979, 2008) και ο Jean Baudrillard (1990, 2019), ο Ehrenberg δημοσιεύει τρεις αλληλένδετες μελέτες που θεμελιώνονται στον ίδιο θεωρητικό προσανατολισμό.² Ο συγγραφέας ξεδιπλώνει μια «κοινωνιολογία του νεοατομικισμού», η οποία θέτει ως σκοπό να ξεπεράσει την κυρίαρχη ρεαλιστική ερμηνεία του υποκειμένου ως δρων που κατασκευάζει την κοινωνική του διαδρομή. Αντίθετα, ο Ehrenberg στοχεύει και επικεντρώνεται στην ανάλυση του εννοιολογικού περιεχομένου των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών προτύπων συμπεριφοράς, βάσει των οποίων θεμελιώνεται η σύγχρονη ατομικιστική κουλτούρα (Courtois, 2017, σελ. 410).

Όπως σημειώνει, από τις αρχές τις δεκαετίας του 1980 παρατηρείται στη Γαλλία σταδιακή υποχώρηση των μέχρι τότε κυρίαρχων πολιτικών σημείων αναφοράς και των ηγεμονικών κοινωνικών προτύπων δράσης. Σε πολιτικό επίπεδο, η αποδυνάμωση του κράτους πρόνοιας και η αδυναμία του πολιτικού πεδίου να προσφέρει αποτελεσματικές διεξόδους σε μείζονα κοινωνικά ζητήματα θα συμβάλλουν σταδιακά στο τέλος της πραγμάτωσης ενός κεντρικού μηχανισμού, ικανού και αποτελεσματικού να εγγυηθεί την κοινωνική ασφάλεια και, κατά συνέπεια, να λειτουργήσει ως ανάχωμα και ως εναλλακτική στον καλπάζοντα καπιταλισμό. Στο κοινωνικό πεδίο, η σχετικά αργή μα σταθερή εξασθένιση των κεκτημένων που εξασφάλιζαν την κοινωνική ένταξη και προστασία των υποκειμένων κατά τη διάρκεια του βίου τους οδήγησε στην άνοδο της «κοινωνικής ανασφάλειας» (Castel, 2003) ως νέας κυρίαρχης συνθήκης στους κόλπους του κοινωνικού σχηματισμού. Σε επίπεδο συλλογικής δράσης, η κρίση αξιοπιστίας των πολιτικών κομμάτων, η αποδυνάμωση των εργατικών συνδικάτων και η συνακόλουθη αδυναμία να λειτουργήσουν ως φορείς συλλογικής δράσης και διεκδίκησης θα οδηγήσουν στην ανάδυση νέων μορφών ατομικισμού και κοινοτισμού.

Ταυτόχρονα με τους παραπάνω ριζικούς μετασχηματισμούς, το εννοιολογικό

1 Τα δύο πρώτα βιβλία δεν έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά (Ehrenberg, 1991· 1995)

2 Ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι διαφοροποιούνται στο μέτρο που η μεν πρώτη στοχεύει να αναδείξει το εννοιολογικό μετασχηματισμό και την ηγεμονία των εννοιών της απόδοσης, του ανταγωνισμού, του συναγωνισμού και της κατανάλωσης στο κοινωνικό πεδίο ενώ οι ακόλουθες επικεντρώνονται στην εξέταση των συνεπειών των παραπάνω διαδικασιών στον ψυχικό κόσμο των κοινωνικών υποκειμένων.

περιεχόμενο και οι φαντασιακές σημασίες της απόδοσης, του ανταγωνισμού, του αθλητικού συναγωνισμού και της μαζικής κατανάλωσης θα διαφοροποιηθούν ριζικά, στον βαθμό που θα αποτελέσουν εφεξής τις μήτρες που γεννούν και προσανατολίζουν τους ατομικούς κανόνες συμπεριφοράς. Ακολουθώντας τη σκέψη του Ehrenberg, πρόκειται για μια ουσιώδη μετάβαση σε μια νέα μορφή, σε έναν νέο τρόπο κοινωνικής ύπαρξης και κοινωνικών σχέσεων. Στο εξής αναδεικνύονται οι έννοιες του ανταγωνισμού και της απόδοσης με όρους ποσοτικούς και μετρήσιμους, καθιστώντας τους κυρίαρχα και ηγεμονικά πρότυπα συμπεριφοράς στη δημόσια σφαίρα για το σύνολο των κοινωνικών υποκειμένων.

Προκειμένου να τεκμηριώσει την άποψή του, ο κοινωνιολόγος θα προβάλει τρεις σύγχρονους «μύθους»³ δυνάμει των οποίων θεμελιώνονται τα παραπάνω. Ο πρώτος μύθος αφορά στην κοινωνική εικόνα του επιτυχημένου επιχειρηματία, η οποία περισσότερο από ποτέ, αναπαριστά την αποτελεσματικότητα και την κοινωνική ανέλιξη, ενώ στο παρελθόν παρέπεμπε στην εκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο. Ο δεύτερος μύθος θεμελιώνεται στην έννοια της μαζικής κατανάλωσης, η οποία, από μια πράξη άμεσα συνυφασμένη με την αλλοτρίωση των μαζών, ανάγεται σε δράση προσωπικής ολοκλήρωσης και χειραφέτησης. Ο αθλητικός ανταγωνισμός και η κοινωνική εικόνα του πρωταθλητή είναι ο τρίτος μύθος στον οποίο βασίζεται η επιχειρηματολογία του Ehrenberg. Ενώ στο παρελθόν αναπαριστούσε την εικόνα του λαϊκού ήρωα, στα πλαίσια των ύστερων νεωτερικών κοινωνιών ενσαρκώνει την κοινωνική αριστεία με αξιοκρατικά κριτήρια. Πέραν της ανάλυσης των νοηματοδοτήσεων του αθλητικού ανταγωνισμού και του πρωταθλητή, θα προσθέσει, υπό την οπτική του νέο-ατομικισμού, την ερμηνεία του για το φαινόμενο της οπαδικής βίας και την αθλητικοποίηση της περιπέτειας ως σύγχρονου τρόπου διακυβέρνησης του εαυτού.

Κοινό χαρακτηριστικό και των τριών «μύθων» είναι η πρόταξη της ατομικής δράσης ως τρόπου ύπαρξης, ανέλιξης στην κοινωνική ιεραρχία και ανάδειξης του υποκειμένου στους σύγχρονους κοινωνικούς σχηματισμούς. Ο Ehrenberg τονίζει ότι πρόκειται για έναν μείζονα εννοιολογικό επανακαθορισμό, στο μέτρο που προκρίνει ένα νέο ορισμό του υποκειμένου. Οι σύγχρονοι «μύθοι» προβάλλουν ένα κοινωνικό υποκείμενο, το οποίο, εάν θέλει να επιτύχει στην οικονομική και κοινωνική του ζωή, θα πρέπει να γίνει ο διαχειριστής της. Για να το επιτύχει θα πρέπει να είναι ευέλικτος, κινητικός, αυτόνομος και ανεξάρτητος. Με άλλα λόγια, οι έννοιες της κοινωνικής ιεραρχίας και της κοινωνικής αναπαραγωγής που καθόριζαν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική και κοινωνική διαδρομή

3 Ο Ehrenberg εμπνέεται από την δομική ανθρωπολογία του Claude-Levi Straus για να προσεγγίσει την έννοια του μύθου. Σύμφωνα με αυτήν, το περιεχόμενο του μύθου δεν περιλαμβάνει μια αφελή διήγηση και παράθεση τυχαίων γεγονότων. Αντίθετα, ο μύθος λειτουργεί σε συμβολικό επίπεδο. Πρόκειται για μια νοητική παραγωγή που στοχεύει το κοινωνικό φαντασιακό και κατασκευάζεται από στοιχεία και γεγονότα άμεσα αντιληπτά από τη συνείδηση των κοινωνικών υποκειμένων. Βασικός στόχος είναι να προσφέρει μια ολοκληρωμένη και συναφή ερμηνεία σε θεμελιώδεις υπαρξιακές και κοινωνικές αντιφάσεις.

των υποκειμένων ανατρέπονται και καταρρίπτονται. Επικυρώνεται, κατά αυτό τον τρόπο, το νεοφιλελεύθερο αφήγημα, σύμφωνα με το οποίο δεν υφίστανται πλέον δομικά ζητήματα που δύνανται να καθορίσουν την κοινωνική διαδρομή και καριέρα των κοινωνιών. Εφεξής, οι νέοι τρόποι δράσης οδηγούν τον οποιοδήποτε, ανεξάρτητα της θέσης που κατέχει στην κοινωνική ιεραρχία, να αποδείξει ότι είναι ικανός να αυτοπραγματωθεί μέσα από τις επιλογές του. Να γίνει έτσι ο διαχειριστής της ύπαρξής του, να διακυβερνήσει τον εαυτό και το προσωπικό του κεφάλαιο, δίχως την επέμβαση κάποιας ανώτερης αρχής που να του υπαγορεύει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συμπεριφερθεί και να δράσει.

2. Ανταγωνισμός, απόδοση, ισότητα και το δημοκρατικό φαντασιακό του αθλητισμού

Οι έννοιες του ανταγωνισμού και της απόδοσης είναι κεντρικές στην ανάλυση του Ehrenberg. Βασιζόμενος σε αυτές επιχειρηματολογεί επί της εγκαθίδρυσης του νέου παραδείγματος κοινωνικών σχέσεων, το οποίο βασίζεται στην ακατάπαυστη ποσοτική σύγκριση μεταξύ των υποκειμένων. Υπό αυτήν την οπτική θα μιλήσει για την «επιχειρηματοποίηση» της κοινωνικής ζωής και την ανάδειξη του «επιχειρείν» ως τρόπου δράσης. Μέσα από τον ανταγωνισμό θεμελιώνεται, νομιμοποιείται και παγιώνεται σταδιακά το νεοφιλελεύθερο αφήγημα (Boltanski & Chiapello, 1999), σύμφωνα με το οποίο ο οποιοσδήποτε, ανεξάρτητα από τη θέση που κατέχει στην κοινωνική ιεραρχία, είναι ικανός να γίνει ορατός και να επιδείξει τις ικανότητές και την υποκειμενικότητά του στη δημόσια σφαίρα. Να αποδείξει δύναμει ποσοτικών, μετρήσιμων μεταβλητών, ότι είναι ικανός να διακυβερνήσει αποτελεσματικά τον εαυτό του και να επιτύχει.

Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να εμπλακεί ενεργά και να διαχειριστεί την κοινωνική του καριέρα ως ορθολογικός «επιχειρηματίας» και να αναλάβει το ενδεχόμενο ρίσκο και τους πιθανούς κινδύνους και συνέπειες. Προφανώς, η έννοια του «επιχειρείν» δεν περιορίζεται στην οικονομική σφαίρα. Εξακτινίζεται και κυριαρχεί σε όλα τα κοινωνικά πεδία. Επενδύεται με καινοφανείς νοηματοδοτήσεις στο μέτρο που προτάσσει την κατάρριψη των δομικών ανισοτήτων, μετατοπίζει και οριοθετεί την ευθύνη της επιτυχίας ή της αποτυχίας σε ατομικό επίπεδο, σε κάθε κοινωνικό υποκείμενο ξεχωριστά. Με άλλα λόγια, οι κοινωνικές δομικές ανισότητες δε δύνανται εφεξής να αποτελούν επιχείρημα και τροχοπέδη προκειμένου να αιτιολογηθεί η αστοχία επίτευξης μιας πετυχημένης κοινωνικής και επαγγελματικής σταδιοδρομίας.

Εάν οι έννοιες του ανταγωνισμού και της απόδοσης καθίστανται κυρίαρχα πρότυπα δράσης, σύγκρισης και ιεράρχησης, τίθεται το ζήτημα της νομιμοποίησής τους στους κόλπους των κοινωνικών σχηματισμών. Σε αυτό το σημείο ο Ehrenberg θα αναφερθεί στην «ευαισθησία της ισότητας» τόσο ως καθολικό τρόπο σκέψης, αλλά και ως επίλυση

της αντίφασης μεταξύ της αρχής της ισότητας και των πραγματικών ανισοτήτων, στους κόλπους των δυτικών κοινωνικών σχηματισμών (Ehrenberg, 1991, σελ. 17). Επ' αυτού θα υπογραμμίσει πως πρόκειται για μια «ευαισθησία» ρευστή, στον βαθμό που οι κυρίαρχες αντιλήψεις των ανεκτών και των μη-ανεκτών κοινωνικών ανισοτήτων, ο ορισμός του δίκαιου και του άδικου καθώς και η ισορροπία, το πλέγμα των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων που συγκροτούνται δυνάμει αυτής, δεν είναι διαχρονικά ομοιογενείς.

Με τη Γαλλική Επανάσταση η έννοια της ισότητας ταυτίστηκε με την υιοθέτηση πολιτικών ισότιμης συμμετοχής των κοινωνικών υποκειμένων στο πολιτικό πεδίο. Με την ανάδυση και την ισχυροποίηση του κράτους πρόνοιας και των πολιτικών κοινωνικής προστασίας, στο μέτρο που τέθηκαν στο επίκεντρο ζητήματα που είχαν ως στόχο την άμβλυνση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, η «ευαισθησία της ισότητας» μετατέθηκε από το πολιτικό στο κοινωνικό πεδίο. Και στις δύο συγκυρίες οι πολιτικές που υιοθετήθηκαν προσπάθησαν να ρυθμίσουν την αντίθεση μεταξύ ανταγωνισμού και δικαιοσύνης. Οι πρώτες έτειναν στο να καταργήσουν τον ανταγωνισμό, οι δεύτερες να προστατέψουν τα κοινωνικά υποκείμενα από αυτόν. Η άνοδος του οικονομικού φιλελευθερισμού ανέδειξε ως κυρίαρχη πολιτική προτεραιότητα τη λειτουργία της αγοράς, υπερφαλαγγίζοντας αυτή της δικαιοσύνης, διότι, αφενός, ήταν πιο αποτελεσματική και εξυπηρετούσε τα κριτήριά του και, αφετέρου, προστάτευε τους ευνοούμενούς του.

Με την άνοδο και την κυριαρχία του ατομικισμού, το κοινωνικό υποκείμενο δύναται να καταστεί ορατό μόνο μέσα από ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων που να χαρακτηρίζεται από τη συνεχή σύγκριση σε όλους τους τομείς της ύπαρξής του. Αναδύεται μια νέα «ευαισθησία της ισότητας», η οποία ξεπερνά την αντίθεση μεταξύ ανταγωνισμού και δικαιοσύνης. Σύμφωνα με την κυρίαρχη λογική, αυτή της «λατρείας του ανταγωνισμού», αφού εκ των προτέρων όλοι μπορούν – τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο – να διαγωνιστούν με όλους, η δικαιοσύνη είναι αποτέλεσμα του ανταγωνισμού. Με άλλα λόγια, όλοι κατ' αρχήν είναι ίσοι και κατά συνέπεια μπορούν να συναγωνιστούν με ίσες λίγο-πολύ πιθανότητες επιτυχίας. Ως εκ τούτου, η κατάληξη και η κατάταξη των υποκειμένων, ανεξαρτήτως κοινωνικού πεδίου, είναι αδιαμφισβήτητη, νομιμοποιείται στο μέτρο που θεμελιώνεται σε έναν ισότιμο ανταγωνισμό.

Σε αυτό όμως το σημείο θεμελιώνεται η βασική φενάκη και αντίφαση των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών. Είναι κοινός τόπος ότι η ισότητα ως κοινωνική συνθήκη δεν ισχύει για όλους, τα κοινωνικά υποκείμενα δεν απολαμβάνουν με τον ίδιο τρόπο αυτή την αρχή του κοινωνικού συμβολαίου, πρόκειται για άνισες κοινωνικά οντότητες που δεν συμμετέχουν με τους ίδιους όρους και τους ίδιους πόρους στα κοινωνικά και επαγγελματικά ανταγωνιστικά «παιχνίδια». Σύμφωνα με τον Ehrenberg «είμαστε κατ' αρχήν ίσοι και πρακτικά ιεραρχημένοι διότι ζούμε σε διαστρωματωμένους κοινωνικούς σχηματισμούς.

Κατά συνέπεια, ο αριθμός των προσβάσιμων κοινωνικά και επαγγελματικά ανώτερων και ανώτατων θέσεων και η ορατότητα στη δημόσια σφαίρα που αυτές προσφέρουν μειώνεται όσο κατεβαίνουμε την κοινωνική ιεραρχία».

3. Ο αθλητικός ανταγωνισμός ως ενσάρκωση του δημοκρατικού φαντασιακού και ο πρωταθλητής ως ενσάρκωση της αριστείας

Η εξέταση του αθλητικού ανταγωνισμού θα εκκινήσει από το ερώτημα σχετικά με τη δημοφιλία της πρακτικής. Ο Ehrenberg θεωρεί μάταιη την προσπάθεια αναζήτησης μιας οιονεί πεμπτουσίας ή εγγενούς αλήθειας του αθλητισμού, δυνάμει της οποίας θα γινόταν κατανοητή η σημαντική θέση του φαινομένου στους κόλπους των νεωτερικών και μετανεωτερικών κοινωνικών σχηματισμών. Αντίθετα, προκρίνει μια δυναμική προσέγγιση της πρακτικής, προτάσσοντας την ανάλυση των κοινωνικών σημασιών με τις οποίες αυτή επενδύεται στη δημόσια σφαίρα. Στο πλαίσιο αυτό, ο Ehrenberg θα διευκρινίσει ότι δεν προσπαθεί να αποκαλύψει την «αλήθεια του αθλητικού ανταγωνισμού», δεν αναζητά να απαντήσει στο ερώτημα εάν ο αθλητισμός αποτελεί μία πραγματική μίμηση της πραγματικής ζωής. Σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο, ο αθλητικός συναγωνισμός αναπαριστά μια ιδανική εικόνα, λειτουργεί ως προσομοίωση, πρόκειται για την εικόνα μιας εικόνας και όχι για τον αντικατοπτρισμό της πραγματικότητας (Ehrenberg, 1991, σελ. 92). Κοντολογίς, δεν πρόκειται για την αναζήτηση μιας αληθούς ή ψευδούς αναπαράστασης της πραγματικότητας μέσα από τον αθλητικό συναγωνισμό, αλλά φαίνεται ν' αναρωτιέται σε ποιο βαθμό αυτός ενσαρκώνει το δημοκρατικό φαντασιακό των σύγχρονων φιλελεύθερων κοινωνικών σχηματισμών.

Για να γίνει κατανοητή η δημοφιλία του αθλητισμού, ο συγγραφέας θα την εγγράψει στην κυρίαρχη κουλτούρα της ισότητας των σύγχρονων κοινωνιών και συγκεκριμένα, στον πυρήνα των κοινωνικών σημασιών, οι οποίες συνθέτουν την ισότητα μεταξύ των υποκειμένων. Θα υπογραμμίσει έτσι ότι μέσα από τον αθλητικό συναγωνισμό επιτυγχάνεται και προβάλλεται η ειρηνική συνύπαρξη δύο εννοιών: της δύναμης και του δικαίου. Στον αθλητισμό η άσκηση της δύναμης δεν είναι αυθαίρετη, στο μέτρο που υπακούει στους κανόνες δικαίου που διέπουν την πρακτική. Κατά συνέπεια, οι συσχετισμοί δυνάμεων συμμορφώνονται σε κανόνες, δυνάμει των οποίων εξασφαλίζεται η ισότητα μεταξύ των διαγωνιζομένων. Είναι κοινώς παραδεκτό ότι πρόκειται για την ενσάρκωση του τέλει ανταγωνισμού, διότι ανεξαρτήτως αποτελέσματος είτε νίκης είτε ήττας, η ανισότητα που προκύπτει είναι αποτέλεσμα αντιπαράθεσης με όρους ισότητας και δεν επηρεάζεται από την κοινωνική καταγωγή ή την κοινωνική θέση των υποκειμένων.

Στο πλαίσιο αυτό ο αθλητικός ανταγωνισμός αναπαριστά μια «δημοκρατία δίκαια

ιεραρχημένη», αφού η θέση που κατέχει κανείς εξαρτάται αποκλειστικά από τη δική του απόδοση ή από αυτή της ομάδας. Επομένως, η ανισότητα και οι διαστρωματωμένες κοινωνικές σχέσεις που προκύπτουν δεν είναι αποτέλεσμα υφιστάμενων ιεραρχιών αλλά συνέπεια της δράσης ίσων, λίγο πολύ, κοινωνικών υποκειμένων. Μέσα από αυτόν θεμελιώνεται μια αποδεκτή ανισότητα δυνάμει μιας τέλει μορφής αντιπαλότητας, το αποτέλεσμα της οποίας θεμελιώνεται στην αξιοκρατία. Πρόκειται για μια «ρεαλιστική αυταπάτη» όπου η δικαιοσύνη είναι προϊόν του ανταγωνισμού και η ανισότητα το αποτέλεσμα μιας αντιπαράθεσης μεταξύ ίσων και όχι συνέπεια της τύχης⁴ ή της κοινωνικής καταγωγής. Σε αυτήν τη συνθήκη, ο αθλητικός ανταγωνισμός εμφανίζεται ως η πρακτική που ενσαρκώνει την ιδανική κοινωνική σχέση στους κόλπους των φιλελεύθερων δημοκρατικών σχηματισμών, αλλά και ως η πρακτική που εμπεριέχει τόσο τη θεμελιώδη πολιτική σημασία της ισότητας, όσο και τη θεμελιώδη κοινωνική σημασία της αξιοκρατικής ιεραρχίας.

Ο αθλητισμός προβάλλει αυτό που θεωρείται στους κόλπους των φιλελεύθερων κοινωνικών σχηματισμών ως ο ιδανικός τρόπος κατασκευής κοινωνικών σχέσεων. Και αυτό διότι συνδυάζει με τρόπο ιδανικό τη φυσική ισότητα των υποκειμένων και την διαστρωμάτωσή τους δυνάμει του ανταγωνισμού. Στους κόλπους των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών όπου τα κυρίαρχα πλαίσια αναφοράς έχουν πλέον αποδυναμωθεί, ο ανταγωνισμός έχει αναχθεί σε μήτρα κατασκευής της ατομικής ταυτότητας, στο μέτρο που μέσω αυτού αναδεικνύεται η αξία του καθενός. Διαρθρώνεται αρμονικά το τρίπτυχο ισότητα-ατομικισμός-φαίνεσθαι, ενόσω τροφοδοτείται η δημοκρατική αντίληψη για το πώς θα έπρεπε να διαμορφώνονται οι σχέσεις σύμφωνα με έναν δίκαιο και ισότιμο ανταγωνισμό, στους κόλπους των φιλελεύθερων κοινωνικών σχηματισμών που κυριαρχούνται από ανισότητες κάθε είδους.

Η κοινωνική εικόνα του πρωταθλητή αντλεί τη νομιμοποίησή της από τον αξιοκρατικό αθλητικό συναγωνισμό. Ο Ehrenberg θα αναφερθεί στον «αθλητικό ηρωισμό» και θα διευκρινίσει ότι αυτός δεν εμπεριέχει τίποτα το πολιτικό ή το αριστοκρατικό, αλλά πρόκειται για έναν κοινωνικό ηρωισμό. Δεν είναι πολιτικός, διότι η αθλητική δράση δεν απαντά σε κανένα πολιτικό διακύβευμα, δεν γίνεται λόγος για επανάσταση ενάντια στην καθεστηκυία τάξη ή εξέγερση για την κατάκτηση της ελευθερίας.⁵ Δεν είναι αριστοκρατικός, διότι δεν αφορά της ηρωικές πράξεις ενός υποκειμένου που αναδεικνύει μέσα από τη δράση του την ευγενή κοινωνική του καταγωγή. Απεναντίας, ο πρωταθλητής είναι μοναδικός διότι δεν

4 Φυσικά και ο Ehrenberg δεν αμφισβητεί ότι η τύχη δύναται να καθορίσει το αποτέλεσμα μιας αθλητικής αναμέτρησης. Όπως, όμως, σημειώνει και στην καθημερινή εμπειρία η τύχη μπορεί να επηρεάσει την έκβαση μιας κοινωνικής κατάστασης.

5 Την περίοδο δημοσίευσης του κειμένου ελάχιστα ήταν τα παραδείγματα τα οποία έρχονταν σε σύγκρουση με την επιχειρηματολογία του Ehrenberg, όπως αυτό των Μαύρων Πανθήρων κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων του Μεξικό.

έλκει τίποτα από την καταγωγή του, δεν είναι τίποτα άλλο από όμοιός μας. Κατά συνέπεια, πρόκειται για έναν κοινωνικό ήρωα στο μέτρο που καταφέρνει να ξεχωρίσει και να διακριθεί μέσα από ένα σύνολο ίσων κοινωνικών υποκειμένων. Η επιτυχία του δεν εξαρτάται από παραμέτρους που τον ξεπερνούν: η θέση του στην ιεραρχία εξαρτάται αποκλειστικά από αυτόν και όχι από κοινωνικές ή οικονομικές μεταβλητές. Ενσαρκώνεται κατά αυτόν τον τρόπο ένας δημοκρατικός, λαϊκός ηρωισμός, ένα πρότυπο δράσης, κοινωνικής αριστείας και αυτοπραγμάτωσης, ικανός να υιοθετηθεί δυνητικά από όλους τους κοινωνούς.

4. Οπαδική βία, ατομικισμός και η «κοινωνική χρήση του χουλιγκανισμού»

Οι όροι του ατομικισμού και η στρατηγική της κοινωνικής ορατότητας θα αποτελέσουν τις αναλυτικές κατηγορίες ερμηνείας της οπαδικής βίας. Ο Ehrenberg δεν θα βασιστεί σε πραγματολογικό υλικό αλλά σε δευτερογενείς πηγές⁶ και θα εκκινήσει την ερμηνεία του καταρρίπτοντας δύο ερμηνευτικές θέσεις. Για τη μεν πρώτη, θα υποστηρίξει ότι η οπαδική βία δεν είναι συνέπεια μιας εγγενούς παθογένειας του ποδοσφαιρικού δρώμενου, επιχείρημα στο οποίο είχαν θεμελιωθεί προγενέστερες επιστημονικές προσεγγίσεις του «χουλιγκανισμού» (Brohm & Pellerman, 2006). Έτσι, θα απορρίψει το επιχείρημα της οπαδικής βίας ως «προϊόν» μαζικής υστερίας, μιας ανορθολογικής συλλογικής συμπεριφοράς που επηρεάζεται από τη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ανθρώπων σε ένα συγκεκριμένο χώρο. Για τη δεύτερη, θα υπογραμμίσει ότι δεν πρόκειται για μια «μυστηριώδη» και άλογη συμπεριφορά, όπως προβάλλεται μέσα από το κυρίαρχο αφήγημα των MME, των φορέων κοινωνικού ελέγχου, των αθλητικών παραγόντων και των πολιτικών στελεχών.

Απεναντίας, θα υποστηρίξει ότι τα βίαια επεισόδια στο πλαίσιο αθλητικών διοργανώσεων είναι μια στοχευμένη συλλογική συμπεριφορά από οπαδικές κοινότητες που έχουν συγκεκριμένη κοινωνική οργάνωση, εσωτερική ιεραρχία και υπακούουν σε συμβολικούς κώδικες και αξιακά συστήματα. Δυνάμει των παραπάνω, θα επιχειρηματολογήσει επί της «κοινωνικής χρήσης» της οπαδικής βίας, τονίζοντας ότι αυτή υπακούει στον δικό της «τρομακτικό» ορθολογισμό, στους δικούς της λόγους τους οποίους η κοινή λογική αδυνατεί να αναγνωρίσει.

Για τον Ehrenberg (1985), η οπαδική βία δύναται να καταστεί κατανοητή με όρους δημοκρατικοποίησης του φαίνεσθαι. Ο «χουλιγκανισμός» είναι ένας πρόσφορος τρόπος για τους κοινωνικά αποκλεισμένους νέους να αποκτήσουν, με τρόπο εμφανικό, ορατότητα εντός μίας κυρίαρχης κουλτούρας που θεοποιεί την κοινωνική εικόνα των υποκειμένων. Πρόκειται

⁶ Κυρίως στις μελέτες των πρώτων Βρετανών κοινωνιολόγων που προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τα αίτια της οργανωμένης οπαδικής βίας με όρους κοινωνικής προέλευσης, κοινωνικής οργάνωσης των οπαδικών κοινοτήτων και νεανικών υποπολιτισμών όπως ο John Clarke και ο Peter Marsh.

για μια κοινωνική στρατηγική, στο πλαίσιο της οποίας η έννοια του φαίνεσθαι αποτελεί θεμέλιο της ταυτότητας και προσφέρει υπαρκτικό νόημα στα κοινωνικά υποκείμενα. Το σύγχρονο κοινωνικό «παιχνίδι» εξυμνεί τον ατομικισμό, την ισότιμη συμμετοχή όλων των κοινωνιών και επαινεί την προσωπική αξία, ως ιδιότητες απαραίτητες για την κοινωνική ανέλιξη και την επαγγελματική επιτυχία. Ωστόσο, οι προερχόμενοι από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα νεολαίοι γνωρίζουν ότι πρόκειται για φενάκη στον βαθμό που είναι εξ ορισμού αποκλεισμένοι από αυτό λόγω της απουσίας των απαραίτητων μορφών κεφαλαίου ικανών να συμβάλουν στην κοινωνική τους εξέλιξη και ανέλιξη. Κατά συνέπεια, δεν συμμετέχουν ισότιμα και δεν δύνανται να ξεφύγουν από την προδιαγεγραμμένη επαγγελματική και κοινωνική αφάνεια. Υπό την οπτική αυτή, η οπαδική βία δεν εμπεριέχει τίποτα το παράλογο και ανορθολογικό, εφόσον πρόκειται για μια απάντηση σε ένα προκαθορισμένο κοινωνικά πεπρωμένο. Φυσικά και η απάντηση αυτή δεν έχει σκοπό και δεν εκφράζει τη βούληση για μια πραγματική κοινωνική αλλαγή, αλλά πρόκειται για μια θεαματική εκδίκηση που εκδηλώνεται μέσα από την «κοινωνική χρήση της βίας» με σκοπό το «φαίνεσθαι» στο πλαίσιο των ποδοσφαιρικών εκδηλώσεων.

Εάν η ερμηνεία του «χουλιγκανισμού» θεμελιώνεται στη θέση της «κοινωνικής χρήσης της βίας», παραμένει αναπάντητο το ερώτημα γιατί το φαινόμενο εκδηλώνεται αποκλειστικά στο πλαίσιο ποδοσφαιρικών αναμετρήσεων. Με σκοπό να απαντήσει σε αυτό ο Ehrenberg θα προβεί σε μια κατηγοριοποίηση των αγωνισμάτων σύμφωνα με το βαθμό συμμετοχής των θεατών σε αυτές: βαθμός συμμετοχής που αντικατοπτρίζει ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό ύφος, τις αξίες των κοινωνικών ομάδων που τις παρακολουθούν καθώς και αυτών που συμμετέχουν. Υπό αυτήν την οπτική, θα διακρίνει τις αθλητικές αναμετρήσεις όπου ο βαθμός συμμετοχής είναι χαμηλός, όπως είναι το τέννις, και αυτές κατά τη διάρκεια των οποίων οι θεατές συμμετέχουν ενεργά και είναι μέρος του αθλητικού δρώμενου, όπως είναι το ποδόσφαιρο.

Στο πλαίσιο των ποδοσφαιρικών αναμετρήσεων καταγράφονται δύο ειδών ανταγωνισμοί: ο αθλητικός που λαμβάνει χώρα εντός του γηπέδου και αυτός που διεξάγεται στις κερκίδες μεταξύ των οπαδών, εξού και η συνεχής ένταση και επικοινωνία μεταξύ του αγωνιστικού χώρου και της κερκίδας. Δεν πρόκειται λοιπόν για ένα αθλητικό δρώμενο κατά τη διάρκεια του οποίου οι οπαδοί παραμένουν παθητικοί. Απεναντίας, μέσα από εκδηλώσεις υποστήριξης συμμετέχουν ενεργά στην εξέλιξη της αναμέτρησης.

Η εκδήλωση βίαιων επεισοδίων εγγράφεται στην προσπάθεια των οπαδών να διαρρήξουν τους κανόνες του ποδοσφαιρικού θεάματος, να μετατοπίσουν το ενδιαφέρον της αναμέτρησης από τον αγωνιστικό χώρο στην κερκίδα «υποκαθιστώντας τους πρωταγωνιστές (τους ποδοσφαιριστές) και κάτω από τα μάτια των μέσων μαζικής ενημέρωσης να επινοήσουν το δικό τους θέαμα» (Baudrillard, 1990, σελ. 89). Εφόσον οι κοινωνικές επιταγές απαιτούν

από τους κοινωνούς να συμμετέχουν και να μην παραμένουν αδρανείς, οι «χούλιγκανς» εργαλειοποιούν το ποδοσφαιρικό δρώμενο υπακούοντας στο πρόταγμα της κοινωνικής συμμετοχής και επιτελώντας την κοινωνική τους ταυτότητα.

5. Μετατόπιση της αθλητικής κουλτούρας: περιπέτεια και η διακυβέρνηση του εαυτού

Η τρίτη πτυχή του αθλητικού φαινομένου που προσεγγίζει ο Ehrenberg σχετίζεται με τον μετασχηματισμό της αθλητικής κουλτούρας, ο οποίος εκδηλώνεται με δύο κυρίαρχες μορφές: με τη μαζικοποίηση σωματικών πρακτικών που προτάσσουν την μη-αθλητική χρήση του αθλητισμού και την αθλητικοποίηση της περιπέτειας. Κοινά χαρακτηριστικά και των δύο μορφών είναι η αποδυνάμωση και εντέλει η απόρριψη της πειθαρχικής διάστασης των αθλητικών πρακτικών και η ανάδυση νέων ατομικιστικών προταγμάτων, ενός κοινωνικού υποκειμένου που τείνει να αυτοκυβερνηθεί και να αναδειχθεί ως ο κύριος της ύπαρξής του. Η κοινωνική λειτουργία του αθλητισμού μεταλλάσσεται. Από μια παιδαγωγική και ανταγωνιστική δραστηριότητα μεταμορφώνεται σε μια πρακτική που συμβολίζει και εν τέλει ενσαρκώνει την εικόνα του αυτόνομου κοινωνικού υποκειμένου, ανήσυχου να διατηρήσει την ψυχική του ισορροπία, να διαχειριστεί τη σωματική του εμφάνιση και να αναβαθμίσει την επαγγελματική του διαδρομή ως επιχειρηματίας της ύπαρξής του.

Στη νέα αυτή συνθήκη, η μη-αθλητική χρήση του αθλητισμού απαντά σε έναν νέο τρόπο κοινωνικής ύπαρξης, ξεπερνά τα όρια της απλής σωματικής άσκησης που έχει ως σκοπό την ψυχαγωγία ή την επίτευξη μιας επίδοσης. Η σωματική εμφάνιση καθίσταται μια νέα μορφή κεφαλαίου. Παραπέμπει σε σημασίες όπως η δυναμικότητα η κινητικότητα και η νεότητα, καθώς η τελευταία δεν ταυτίζεται πλέον με συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες αλλά με νόρμες συμπεριφοράς και τύπους εμφάνισης. Εφεξής, οι σωματικές πρακτικές ανάγονται σε τεχνικές του σώματος μέσα από τις οποίες συντελείται η διαχείριση του εαυτού τόσο στην προσωπική, όσο και τη δημόσια σφαίρα.

Αναφορικά με την αθλητικοποίηση της περιπέτειας, ο Ehrenberg θα διακρίνει δύο περιόδους. Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου, που την ορίζει χρονικά στο μεσοπόλεμο, η περιπέτεια αφορά στα μέλη μιας περιορισμένης κοινωνικής ελίτ, τα οποία αναζητούν τρόπους διαφυγής από μία τυποποιημένη και αποστειρωμένη καθημερινότητα. Πρόκειται για έναν ρομαντικό αριστοκρατικό ηρωισμό που αναζητά την αυθεντικότητα μέσα από την απομάκρυνση. Μία αυτοαναφορική μορφή ηρωισμού που θεμελιωνόταν στην αντίληψη ότι η ρήξη με τον πολιτισμό είναι καθοριστικός παράγοντας συγκρότησης της προσωπικής ταυτότητας που ξεπερνά το κοινό ανθρώπινο πεπρωμένο.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 εκκινεί η δεύτερη περίοδος της αθλητικοποίησης της περιπέτειας, όπου διακρίνεται, σύμφωνα με τον Ehrenberg, σε δύο φάσεις. Η πρώτη

αναπτύσσεται στο πλαίσιο της λογικής της «πρώτης φοράς» και του ρίσκου, στο μέτρο που αφορά την επίτευξη εξαιρετικών κατορθωμάτων που δεν εντάσσονται σε ένα αθλητικά οργανωμένο και θεσμοποιημένο πλαίσιο. Μπορεί μιν ο ανταγωνισμός να υπακούει στο παραδοσιακό αθλητικό πρότυπο και να βασιίζεται στην ξεκάθαρη διχοτόμηση μεταξύ μιας αθλητικής ελίτ που αναζητά την πραγματοποίηση εξαιρετικών κατορθωμάτων⁷ και της ανώνυμης μάζας που τις παρακολουθεί, ωστόσο η «αθλητικοποιημένη περιπέτεια» εμφανίζεται ως η συνεχής αναζήτηση προκλήσεων που φέρνουν το κοινωνικό υποκείμενο αντιμέτωπο με ακραίες και απρόσμενες περιβαλλοντικές καταστάσεις και φυσικά φαινόμενα.

Η δεύτερη φάση, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, διακρίνεται, αφενός, από τη θεσμοθέτηση και τη μαζικοποίηση της αθλητικής περιπέτειας, καθώς αυτή αποκτά τα χαρακτηριστικά των παραδοσιακών οργανωμένων αθλητικών εκδηλώσεων. Αφετέρου, παρατηρείται η δημοκρατικοποίησή της και η μετατόπισή της σε ένα άλλο μη ανταγωνιστικό πλαίσιο, καθώς αυτή εγγράφεται πλέον σε λειτουργίεςσχόλης και ψυχαγωγίας άμεσα συνδεδεμένες με τη φύση. Στην περίπτωση αυτή, πρόκειται για μια προκατασκευασμένη περιπέτεια, ένα «προγραμματισμένο απρόβλεπτο» (Ehrenberg, 1991, σελ. 188) όπου το ρίσκο και ο κίνδυνος είναι ελεγχόμενα και οριοθετημένα εκ των προτέρων.

Για τον Ehrenberg (1991, σελ. 194) η σταδιακή θεσμοθέτηση της αθλητικής περιπέτειας συνδύασε αρμονικά τα ζητήματα της επιβίωσης και του ισότιμου ανταγωνισμού παραπέμποντας στα κοινωνικά ιδανικά της αξιοκρατίας και της δίκαιης ιεράρχησης. Ευθυγραμμίστηκε με το Κουμπερτιανό ρητό ότι «το σημαντικότερο είναι η συμμετοχή» και, όπως όλες οι παραδοσιακές αθλητικές πρακτικές, παρέπεμψε σε έναν κοινωνικό σχηματισμό που κυριαρχείται από τις έννοιες της σταθερότητας, του προγραμματισμού και της γραμμικής εξέλιξης στους κόλπους ενός ελεγχόμενου κοινωνικού περιβάλλοντος, δίχως απρόβλεπτα.

Αντίθετα, η αθλητικοποίηση της περιπέτειας με όρους ελεγχόμενης διακινδύνευσης φανερώνει μια νέα μορφή κοινωνικής συνθήκης. Συνδυάζοντας αρμονικά την αβεβαιότητα, την αντιμετώπιση ακραίων και ασταθών συνθηκών, την προσπάθεια, την αντοχή, την επιβίωση και τη διακινδύνευση, αντικατοπτρίζει τη συνεχή αλλαγή και την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών, στους κόλπους των οποίων τα παραδοσιακά κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά σημεία αναφοράς καταρρέουν. Όπως σημειώνει, η περιπέτεια είναι ένας τρόπος να βιώνει κάποιος την αλλαγή, όταν το μέλλον είναι απρόβλεπτο, ρευστό και η κρίση αποτελεί φυσιολογικό και κυρίαρχο τρόπο λειτουργίας της κοινωνικής πραγματικότητας. Υπό μια τέτοια επισφάλεια, ο έλεγχος των ασταθών

7 Όπως η κατάκτηση του Έβερεστ.

και περίπλοκων συνθηκών όπου βασιλεύει η αβεβαιότητα απαιτεί από το κοινωνικό υποκείμενο να είναι ευέλικτο, να προσαρμόζεται άμεσα, και να αντιδρά ταχύτητα. Η διαχείριση του εαυτού και εντέλει η επιβίωσή του επαφίεται πλέον στην ατομική δράση, στην αυτοδιακυβέρνηση του κοινωνικού υποκειμένου. Εν τη απουσία των παραδοσιακών κεντρικών πολιτικών μέσων δράσης που προσέγγιζαν και προσπαθούσαν να επιλύσουν την αβεβαιότητα και τις ανισότητες με τρόπο συλλογικό, το κοινωνικό υποκείμενο καθίσταται «απογυμνωμένο» από πλέγματα κοινωνικής προστασίας. Στο νέο αυτό κοινωνικό συμβόλαιο, όπου η ανέπη γραμμική εξέλιξη των ύστερων νεωτερικών σχηματισμών έχει καταστεί φενάκη, η αθλητικοποίηση της περιπέτειας εμφανίζεται ως η προσομοίωση ενός κοινωνικού κόσμου όπου η ηρωική απάντηση στην αβεβαιότητα, στις νέες κοινωνικές προκλήσεις, είναι η αυτοαναφορικότητα. Πρόκειται, δηλαδή, για μια νέα μορφή κοινωνικής απάντησης σύμφωνα με την οποία ο καθένας είναι αφέντης του εαυτού του προκειμένου να επιβιώσει και να είναι ελεύθερος. Την ίδια όμως στιγμή καθίσταται αποκλειστικά υπεύθυνος των αστοχιών και των συνεπειών τους στην κοινωνική του διαδρομή.

6. Επίλογος

Το έργο του Ehrenberg δημοσιεύτηκε σε μια συγκύρια κατά την οποία η γαλλική αθλητική επιστημονική κοινότητα ήταν διχοτομημένη στα κυρίαρχα θεωρητικά ρεύματα της «κριτικής θεωρίας του αθλητισμού»⁸ με κύριο εκπρόσωπο τον Jean-Marie Brohm και της «πραξιακής θεώρησης» του Pierre Bourdieu με επικεφαλής τον Christian Pociello.⁹

Η υποδοχή του έργου του υπήρξε διφορούμενη. Για την ομάδα του Brohm, η προσέγγιση του Ehrenberg λειτουργούσε με τρόπο αποσιωπητικό. Χρησιμοποιώντας τη μεταφορά του αθλητισμού ως αντικατοπτρισμό των συγχρόνων φιλελεύθερων κοινωνιών και περιορίζοντας την ανάλυση του φαινομένου υπό την οπτική της προσομοίωσης, απέκρυπτε μια σειρά από φαινόμενα όπως ο ρατσισμός, η φαρμακοδιέγερση και οι προσυνηνομημένοι αγώνες. Φαινόμενα τα οποία, σύμφωνα με την ερευνητική ομάδα του Brohm, ήταν εγγενή του αθλητισμού και δη, του ποδοσφαίρου (1998· 1999). Πέραν αυτών, η ανάλυση του Ehrenberg προσπερνούσε μία βασική λειτουργία του αθλητικού φαινομένου, αυτή του «όπιου του λαού» που οδηγούσε «στην κρετινοποίηση και την χειραγώγηση των μαζών». Σε αντίθεση με την παραπάνω πρόσληψη, ο επιστημονικός κύκλος της «πραξιακής θεώρησης του αθλητισμού» αποδέχθηκε τις αναλύσεις του Ehrenberg, καθώς αυτές δεν αντέκρουαν τη θεωρητική οπτική και τη μεθοδολογία των προσεγγίσεών του. Περαιτέρω, προσεφέραν

8 Για μία διεξοδική ανάλυση του θεωρητικού ρεύματος της «κριτικής θεωρίας του αθλητισμού» παραπέμπουμε τον αναγνώστη στο άρθρο της Ελένης Φουρναράκη (2004).

9 Για μια αναλυτική παρουσίαση της «πραξιακής θεωρίας», βλέπε Μαστρογιαννάκης (2022).

ενδιαφέροντα επιστημολογικά και θεωρητικά επιχειρήματα, ικανά να κινητοποιηθούν στο πλαίσιο της επιστημονικής αντιπαλότητας με την ομάδα της «κριτικής θεωρίας του αθλητισμού».

Συνολικά, το έργο του Ehrenberg για το αθλητικό φαινόμενο είναι περιορισμένο, καθώς οριοθετείται στο *Culte de la Performance* του 1991 και σε ελάχιστα επιστημονικά άρθρα. Ωστόσο είναι γόνιμο, στο μέτρο που πρόταξε μία νέα θεωρητική οπτική και προκάλεσε ζωντανές συζητήσεις σε ζητήματα μεθοδολογίας και πραγματολογικής τεκμηρίωσης. Μολονότι, ο περιορισμένος αριθμός εργασιών δεν θεμελιώνεται σε πρωτογενές υλικό και αντλεί επιστημονικά δεδομένα από προϋπάρχουσες έρευνες, αυτές οι προσεγγίσεις ενέπνευσαν σημαντικές μελέτες στο χώρο των αθλητικών σπουδών στη Γαλλία. Μεταγενέστερες προσεγγίσεις, όπως η εθνολογική του Bromberger για τις οπαδικές κοινότητες στη Μασσαλία, το Τορίνο και τη Νάπολη (1995· 2007), η κοινωνικό-ιστορική του Vigarello για τη μετάβαση από το παιχνίδι στο αθλητικό θέαμα (2002· 2004), η κοινωνιολογική του Mignon (1998) για τα ποδοσφαιρικά πάθη και οι μελέτες που βασίζονται σε μια πραγματιστική κοινωνιολογία για τη διαφθορά και την φαρμακοδιέγερση στον αθλητισμό άντλησαν θεωρητικές ιδέες από το έργο του Ehrenberg.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Baudrillard, J. (2019). *Η διαφάνεια του κακού. Δοκίμιο για τα ακραία φαινόμενα*. Πλέθρον.
- Bromberger, C. (2007). *Ποδόσφαιρο: Σύμβολα, Αξίες, Φίλαθλοι*. Βιβλιόραμα.
- Brohm, J.M. & Perelman, M., (1998). *Ποδόσφαιρο, μία συγκινησιακή πανούκλα: Πλανήτης των πιθήκων, γιορτή των ζώων*. Μαύρη Λίστα.
- Ehrenberg, A. (2013). *Η κούραση να είσαι ο εαυτός σου: Κατάθλιψη και κοινωνία*. Εκδόσεις του εικοστού πρώτου αιώνα.
- Liotard, J.F. (2008). *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*. Γνώση.
- Μαστρογιαννάκης, Δ. (2022). Πεδίο, έξη και αθλητικές πρακτικές: Η θεωρητική και μεθοδολογική συνεισφορά του Pierre Bourdieu στη μελέτη του αθλητισμού. *Δοκίμες*, 25-26, 31-46.
- Tocqueville, A. (2008). *Η Δημοκρατία στην Αμερική*. Στοχαστής.
- Φουρναράκη, Ε. (2004). Ένα κείμενο, μία ιστορία: Για το γαλλικό ρεύμα της «κριτικής θεωρίας του αθλητισμού». *Σύγχρονα Θέματα*, 85, 34-41.
- Vigarello, G. (2004). *Από το παιχνίδι στο αθλητικό θέαμα: Η γέννηση ενός μύθου*. Αλεξάνδρεια.

Ξενόγλωσση

- Castel, R. (2003). *L'insecurité sociale. Qu'est-ce qu'être protégé?*. Seuil.
- Clarke, J. (1973). *Football hooliganism and the skinheads*. Centre for contemporary cultural studies of

- Birmingham.
- Courtois, L. (2017). The myth of individualism: From individualisation to a cultural sociology of individualism. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 4(4), 407-429.
- Boltnaski, L. & Chiapello, E. (1999). *Le nouvel esprit du capitalisme*. Gallimard.
- Baudrillard, J. (1990). *La transperence du mal: essai sur le phénomènes extrêmes*. Broche.
- Brohm, J.M. & Perelman, M. (1998). *Football, une peste emotionnelle: Planète des singes; fête des animaux*. Broché.
- Bromberger, C. (1995). *Ethologie d'une passion partisane à Marseille, Naples et Turin*. Editions de la Maison des Sciences de l'homme.
- Ehrenberg, A. (1985). Les hooligans ou la passion d'être égal. *Esprit*, 104(8), 7-13.
- Ehrenberg, A. (1991). *Le culte de la performance*. Calman-Levy.
- Lyotard, J.F. (1979). *La condition post-moderne*. Les éditions du minuit.
- Marsh, P., Rooser, E. & Harré, R. (1978). *The rules of disorder*. Routledge and Kegan Paul.
- Mignon, P. (1998). *La passion du football*. Odile Jacob.
- Vigarello, G. (2002). *Du jeu ancien au show sportif. La naissance d'un mythe*. Seuil.

**Sport, the democratic imaginary, fan violence and self management:
the perspective of Alain Ehrenberg**

Diamantis Mastrogiannakis

Abstract

Since the late 1980s, Alain Ehrenberg has developed a sociology of neo-individualism in order to study the transformations facing French society. A significant part of his early work is devoted to the study of sport. Based on the above theoretical perspective, Ehrenberg approaches three main aspects: first, the imaginary core of the practice based on social and political terms; second, the interpretation of hooligansim in the light of the social use of fan violent behaviour and third, the sportification of the adventure in terms of self-governance.

Keywords: Sport, neo-individualism, hooliganism, self-governance, sportization

Αντιλήψεις για το σώμα και τον εαυτό στο άθλημα της μοτοσυκλέτας. Μελέτη περίπτωσης των αθλητών του Enduro

Κατερίνα Σάββα

Περίληψη

Ποιοι είναι άραγε αυτοί που «καβαλάνε» τις μοτοσυκλέτες τους και φορώντας τον εξοπλισμό τους συμμετέχουν σε μοτοσυκλετιστικούς πολύωρους αγώνες στο χώμα διασχίζοντας ορεινά μονοπάτια πολλών χιλιομέτρων; Στο άρθρο παρουσιάζεται μία μελέτη περίπτωσης, αυτή των αθλητών του Enduro στην Αττική. Σκοπός του κειμένου είναι να αναδείξει και να αποκωδικοποιήσει το πώς οι αθλητές του Enduro, οι οποίοι αποτελούν τμήμα μιας ευρύτερης κοινότητας αθλητών που ασχολούνται με τον αθλητικό μοτοσυκλετισμό, νοηματοδοτούν τη σχέση τους με τον εαυτό και με το σώμα. Η υπόθεση που διαπερνά το κείμενο είναι ότι οι αθλητές του Enduro αναστοχάζονται και επαναδιαπραγματεύονται τη σχέση με τον ενσώματο εαυτό. Στο πλαίσιο αυτό, αναζητήθηκαν τα κίνητρα που ώθησαν τους αθλητές στην επιλογή του Enduro ως προτιμητέου αγωνίσματος του αθλητικού μοτοσυκλετισμού, διερευνήθηκαν οι τεχνικές δεξιότητες του αγωνίσματος, μελετήθηκε η σχέση των αθλητών με το σώμα, προσεγγίστηκε η σχέση τους με τη μοτοσυκλέτα, και, τέλος, αναδείχθηκε το έμφυλο στοιχείο μέσα κυρίως από ταυτοτικές αντιλήψεις. Το κείμενο καταλήγει συμπερασματικά στο ότι οι αθλητές του Enduro στη διαδικασία ενασχόλησής τους με τον αθλητικό μοτοσυκλετισμό αναθεωρούν και επαναπροσδιορίζουν τη σχέση με τον ενσώματο εαυτό μέσω του σωματικού αυτο-μετασχηματισμού και, εν τέλει, της αναβάθμισης του εαυτού.

Λέξεις κλειδιά: σώμα, εαυτός, αντιλήψεις, αγωνίσματα της μοτοσυκλέτας, αθλητικός μοτοσυκλετισμός, Enduro

1. Εισαγωγή

Το άρθρο έχει ως αντικείμενο την παρουσίαση και την ανάλυση των αντιλήψεων αθλητών για τον εαυτό και το σώμα, οι οποίες προκύπτουν μέσα από την ενασχόληση με ένα από τα αγωνίσματα του αθλητικού μοτοσυκλετισμού, του Enduro – ενός «χωμάτινου» αγωνίσματος αντοχής που διεξάγεται σε εκτός δρόμου ανώμαλο έδαφος. Κύριος στόχος του κειμένου είναι η αποκωδικοποίηση της σχέσης των αθλητών του Enduro με τον εαυτό και το σώμα στο πλαίσιο της ενασχόλησής τους με τον αθλητικό μοτοσυκλετισμό.¹

Το κείμενο βασίζεται σε ποιοτικού χαρακτήρα ερευνητικό εγχείρημα, το οποίο στόχευε στη μελέτη μίας περίπτωσης (case study), αυτής των αθλητών του Enduro στην Αττική. Οι υποθέσεις εργασίας της συγκεκριμένης μελέτης συμπυκνώθηκαν στο ότι οι αθλητές επαναδιαπραγματεύονται τη σχέση με τον εαυτό και το σώμα μέσα από την ενασχόλησή τους με τον αθλητικό μοτοσυκλετισμό. Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση που διαπερνά όλο το κείμενο είναι ότι στο αγώνισμα του Enduro το σώμα αθλητικοποιείται, εργαλειοποιείται και τεχνικοποιείται στο πλαίσιο μιας αδιάκοπα αναστοχαστικής σχέσης με τον εαυτό.

Καθώς υπήρξε η στόχευση να εστιαστεί η μελέτη και στο έμφυλο στοιχείο, η συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας διατυπώθηκε ως εξής: Στο Enduro, στο οποίο το αγωνιστικό καθεστώς για τη γυναίκα αθλήτρια δεν διαφοροποιείται δραματικά σε σχέση με αυτό των ανδρών,² οι έμφυλες ταυτότητες αναπαράγουν ανισότητες.

Για την προσέγγιση των παραπάνω υποθέσεων εργασίας, την επαλήθευση ή τη διάψευσή τους, αναδύθηκαν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποια είναι τα κίνητρα της ενασχόλησης με τον αθλητικό μοτοσυκλετισμό, ποιοι λόγοι οδήγησαν στην επιλογή του συγκεκριμένου αγωνίσματος της μοτοσυκλέτας (Enduro);
2. Ποιες οι τεχνικές δεξιότητες της συγκεκριμένης αθλητικής δραστηριότητας; Πώς διαμορφώνεται και πώς νοηματοδοτείται η σχέση με το σώμα και τον εαυτό στο αγώνισμα του Enduro;

1 Τα αγωνίσματα της μοτοσυκλέτας έκαναν την εμφάνισή τους στη χώρα μας τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Η αναπτυξιακή τους πορεία οδήγησε στην αναγνώριση της μοτοσυκλέτας ως κλάδου άθλησης των μηχανοκίνητων αγωνισμάτων με τον Ν. 2725/1999. Η Αθλητική Μοτοσυκλετιστική Ομοσπονδία Ελλάδας (AMOTOE) εκπροσωπεί σήμερα την Ελλάδα στην Παγκόσμια Ομοσπονδία Μοτοσυκλετισμού (Fédération Internationale de Motocyclisme – FIM). Το Enduro έκανε την εμφάνισή του ως αγώνισμα της μοτοσυκλέτας στα τέλη της δεκαετίας του 1930 διανύοντας μια πορεία αθληματοποίησης και συνδιαμόρφωσής του με τους ιστορικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς του μοτοσυκλετισμού και του αθλητικού μοτοσυκλετισμού στην Ελλάδα στη διαχρονία. Βλ., ενδεικτικά, Αρβανιτόπουλος, 2006· Λιάπης, 2018· Περιοδικό 0-300 (No 21 – No 138)· Εφημερίδα *Εμπρός* (1930, 5 Ιουλίου).

2 Οι γυναίκες αθλήτριες του αγωνίσματος συμμετέχουν στους ίδιους αγώνες με τους άνδρες, αγώνες Enduro που διεξάγονται σε διεθνές ή εθνικό επίπεδο (πανελλήνιο και περιφερειακά πρωταθλήματα του αγωνίσματος), με τον ίδιο τύπο μοτοσυκλέτας (μοτοσυκλέτα Enduro) και τον ίδιο εξοπλισμό (εξοπλισμός Enduro). Η διαφορά εστιάζεται στο ότι λαμβάνουν ξεχωριστή βαθμολογία καθώς αγωνίζονται στην κατηγορία Enduro Women.

3. Ποια η σχέση με τη μοτοσυκλέτα και πώς αυτή νοηματοδοτείται στη διαδικασία της αθλητικής ενασχόλησης με το Enduro;

4. Πώς διαμορφώνονται οι έμφυλες σχέσεις και πρακτικές μέσα κυρίως από ταυτοτικές αντιλήψεις και την αλληλεπίδραση των κοινωνικών δρώντων στο αγωνιστικό Enduro;

Το βασικό κριτήριο επιλογής του συγκεκριμένου θέματος ήταν το ότι στη χώρα μας το κοινωνιολογικό ή ανθρωπολογικό ερευνητικό ενδιαφέρον για τα αγωνίσματα της μοτοσυκλέτας είναι σχεδόν ανύπαρκτο· αυτό βέβαια δεν αποκλίνει από τον «κανόνα» της περιορισμένης και με χρονική υστέρηση –σε σχέση με τη διεθνή– σχετικής ερευνητικής ενασχόλησης με το αθλητικό φαινόμενο (Ζαϊμάκης & Φουρναράκη, 2015, σελ. 9· Ζαϊμάκης κ.ά., 2023, σελ. 9). Αλλά και στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία το κοινωνιολογικό ενδιαφέρον για τον αθλητικό μοτοσυκλετισμό είναι περιορισμένο, όπως και ευρύτερα για τον μηχανοκίνητο αθλητισμό. Αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «μελέτες για τον μηχανοκίνητο αθλητισμό» (motorsport studies)³ μάλλον είναι θραύσματα σε ένα άγονο πεδίο ακαδημαϊκού σχετικού ενδιαφέροντος (Hassan, 2011a, σελ. 187-190), καθώς δεν αποτελούν καν μια οιονεί ενότητα άρθρων για επιστημονική συζήτηση.⁴

Ως δεύτερο κίνητρο για την επιλογή του θέματος αποτέλεσε η έμμεση εμπειρία της συγγραφέως με τη γενική ερευνητική περιοχή της μελέτης (αγώνισμα του Enduro). Η παρατήρηση της ενασχόλησης συγγενικών και φιλικών της προσώπων με τον αθλητικό μοτοσυκλετισμό αποτέλεσε ερέθισμα για την προσέγγιση του σιωπηλού για την κοινωνιολογική έρευνα αγώνισματος.

2. Θεωρητικές βάσεις του ερευνητικού εγχειρήματος

Η αλλαγή «παραδείγματος» στις κοινωνικές επιστήμες από τη δεκαετία του 1980 ανήγαγε το σώμα σε αυτόνομο γνωστικό πεδίο και οδήγησε στην ενσώματη στροφή των κοινωνικών επιστημών. Η κατανόηση του γεγονότος ότι προϋπόθεση της συγκρότησης οποιασδήποτε κοινωνικής σχέσης αποτελεί η ύπαρξη των ατόμων ως σωματοποιημένων υποκειμένων συνέβαλε στη διαμόρφωση του σώματος ως γνωστικού αντικειμένου και στην ανάδειξη ερευνητικών αντικειμένων σχετικών με το σώμα (Πουρκός, 2017, σελ. 39-41· Featherstone & Turner, 1995, σελ. 1-12· Κουλούρη, 2015, σελ. 89-90· Αλεξιάς, 2006, σελ. 18). Μεταξύ των νέων ερευνητικών θεματικών είναι και αυτή της σχέσης σώματος και αθλητικών πρακτικών

3 Ο μηχανοκίνητος αθλητισμός (Motorsport) αποτελεί όρο «ομπρέλα» που καλύπτει τους αγώνες με μηχανοκίνητα οχήματα (αυτοκίνητα, φόρμουλα, μοτοσυκλέτες, αεροπλάνα και σκάφη). Βιβλιογραφικά, όμως, ο όρος αφορά μόνο ιστορικές, κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές μελέτες που αφορούν αθλητική δραστηριότητα σχετική με αυτοκίνητα ή/και μοτοσυκλέτες.

4 Για κοινωνιολογικές μελέτες σχετικές με τον μηχανοκίνητο αθλητισμό, βλ., ενδεικτικά, Pflugfelder, 2009· Charters, 2006· Dant, 2004· Matthews & Pike, 2016· Hassan, 2011b· Tranter & Lowes, 2009· Carlyle et al., 2004· Shackleford, 1999· O'Connell, 1998· Watson et al., 1980· Martin & Berry, 1974.

στην κοινωνιολογία του αθλητισμού, θεματική στην οποία εντάσσεται η παρούσα έρευνα.

Μέσα στις συνθήκες της ύστερης νεωτερικότητας, το σώμα επανακαθορίζεται. Αποδομούνται οι «μεγάλες» ιστορικές αφηγήσεις και το σώμα δεν εμφανίζεται ως απόλυτο, στατικό και διαχρονικό αλλά ως ιστορική κατασκευή σε συνάρτηση με κοινωνικά και πολιτιστικά δεδομένα. Γίνεται αντικείμενο κοινωνιολογικής μελέτης και εντάσσεται, αφενός, σε ταξικά, έμφυλα και φυλετικά συμφραζόμενα και, αφετέρου, γίνεται αποδεκτό το ότι η βίωση του σώματος είναι υποκειμενική υπόθεση (Μακρυνιώτη, 2004, σελ. 10-15· Αλεξιάς, 2006, σελ. 19). Στη συνέχεια θα επικεντρωθούμε συνοπτικά στις θεωρητικές συνιστώσες πάνω στις οποίες στηρίχτηκε η ανάλυση του ερευνητικού μας εγχειρήματος.

Η θεωρία του Norbert Elias για τη κοινωνιο-γένεση των σπορ ενταγμένη στην ευρύτερη θεωρία του για τη «διαδικασία του εκπολιτισμού» του ευρωπαϊκού πολιτισμού αποτελεί θεωρητικό έρεισμα για την αποκωδικοποίηση της σχέσης του αθλητή με το σώμα, μιας σχέσης ενταγμένης στα ιστορικά συμφραζόμενά της (Elias & Dunning, 2010· Elias, 2001· Κυπριανός στο Elias, 2010). Στην περίπτωση μελέτη μας ειδώθηκε η σχέση αυτή μέσα στις ιστορικο-κοινωνικές μεταβλητές εμφάνισης και ανάπτυξης του αθλήματος της μοτοσυκλέτας.

Ο προσέγγιση των τεχνικών του σώματος από τον Marcel Mauss αποτέλεσε ένα από τα θεωρητικά στηρίγματα του κειμένου, καθώς η εκμάθηση των τεχνικών δεξιοτήτων που απαιτεί το αγώνισμα του Enduro ανάγει το ίδιο το σώμα σε μέσο. Ο Mauss, θεωρώντας το σώμα ως το πρώτο και το πιο φυσικό εργαλείο του ανθρώπου, μάς περιγράφει πώς χρησιμοποιείται (Mauss, 2004, σελ. 81 κ.ε.), αναφερόμενος με εμπειρική οπτική «στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σε κάθε κοινωνία και κατά τρόπο παραδοσιακό χρησιμοποιούν το σώμα τους» (Mauss, όπ.π, σελ. 187). Οι επισημάνσεις του αναδεικνύουν το σώμα ως τόπο εγγραφής βιωμάτων και κοινωνικών και πολιτισμικών νοημάτων (Πουρκός, 2017, σελ. 44· Αλεξιάς, 2006, σελ. 260).

Ιδιαίτερη θέση στο θεωρητικό προβληματισμό του ερευνητικού εγχειρήματος είχε το ζήτημα της χρήσης από την πλευρά των αθλητών του Enduro του σώματός τους ως μορφής κεφαλαίου, έτσι όπως τίθεται από τον Loic Wacquant. Ο Wacquant (2004), με αναφορά στη θεωρία της κοινωνικής αναπαραγωγής του Bourdieu, θεωρεί τα σώματα των αθλητών ως τα μέσα παραγωγής που οι ίδιοι κατέχουν. Προκειμένου οι αθλητές να διατηρήσουν, να παραγάγουν ή να επενδύσουν στα μέσα παραγωγής, εξαντλούν όλη τη δημόσια και την ιδιωτική ζωή τους στον επωφελή χειρισμό του σώματος. Το σώμα «μπορεί να ανανεωθεί, να επανεξοπλιστεί, και σε σημαντικό βαθμό να ανασυγκροτηθεί» (Wacquant, όπ.π., σελ. 229).

Ο ενσώματος εαυτός προσεγγίστηκε και μέσα και από την αναστοχαστική θεωρία του Giddens (1991). Στην ύστερη νεωτερικότητα και σε συνθήκες πολυπλοκότητας και

ασάφειας, η ταυτότητα του υποκειμένου ασταθής και ρευστή δομείται «ως μέρος μιας αναστοχαστικής διαδικασίας που συνδέει την προσωπική με την κοινωνική αλλαγή» (Μακρυνιώτη, 2004, σελ. 28). Το σώμα θεωρείται πλαστικό (πλάθεται) και ο κάτοχός του μπορεί να το επεξεργαστεί, να το αναδιαμορφώσει. Το σώμα καθίσταται ένα σχέδιο προς υλοποίηση (body project). Το υποκείμενο αναστοχάζεται το σώμα του και παρεμβαίνει σε αυτό με τη σωματική άσκηση, τις διατροφικές συνήθειες, τις μεθόδους διατήρησής του σε καλή φυσική κατάσταση κ.λπ. για να αποτελεί ένα επιθυμητό και κοινωνικά αποδεκτό σώμα. Το σώμα δεν είναι τώρα η βάση για τη δημιουργία της ταυτότητας του «εμείς» του Elias, αλλά αποτελεί καθαρά ιδιωτική υπόθεση (Μακρυνιώτη, ό.π.π.: Πουρκός, ό.π.π., σελ. 69).

Το ότι το σώμα αντιμετωπίζεται συνειδητά ως εύπλαστο και αναστοχαστικό μοντέλο δράσης αναφέρεται και από τον Beck (2015, 1996). Τα άτομα γίνονται κατασκευαστές της βιογραφίας τους, ακολουθούν ένα μοντέλο-σχέδιο δράσης· οι βιογραφίες εν τέλει γίνονται αναστοχαστικές (Beck, 2015, σελ. 230-241).

Το δίπολο άνθρωπος – μηχανή υπήρξε αντικείμενο προβληματισμού στην παρούσα εργασία καθώς στο διαμεσολαβημένο άθλημα του Enduro συναρμολογείται το σώμα με την τεχνολογία–μοτοσυκλέτα σε ένα τεχνοσώμα. Η μετατροπή του ανθρώπινου σώματος σε υβρίδιο (Featherstone & Burrows, 1995· Αλεξιάς, 2006· Τζανάκης, 2023) ή, υπό την οπτική της Donna Haraway, σε κυβόργιο (cyborg)⁵ (Haraway, 2014) συνέβαλε στην προσέγγιση της σχέσης σώματος και μοτοσυκλέτας και στη νοηματοδότηση της ενσώματης εμπειρίας στο αγώνισμα του ερευνητικού εγχειρήματος.

Για τη μελέτη του έμφυλου στοιχείου δεν θα επεκταθούμε στις φεμινιστικές θεωρίες, διότι μια τέτοια εστίαση θα υπερέβαινε τους στόχους του παρόντος, αλλά θα προσεγγίσουμε μόνο την επιτελεστική θεωρία της Butler προκειμένου να ιδωθούν υπό αυτήν την οπτική οι έμφυλες αντιλήψεις. Το κοινωνικό φύλο, σύμφωνα με την Butler, συνεχώς βρίσκεται σε διαδικασία επιτέλεσης, σε εξέλιξη. Το κοινωνικό φύλο ως «πράττειν» (πράξεις και κινήσεις του σώματος, χειρονομίες, λεκτικά σχήματα κ.λπ. που αποδεικνύουν, επιδεικνύουν, αμφισβητούν το κοινωνικό φύλο) και όχι «είναι», δεν εκφράζει το ποιος είσαι αλλά το τι πράττεις (Butler, 2008· Αθανασίου, 2010· Χρηστάκης κ.ά., 2013). Με βάση αυτή την έννοια θα δούμε πώς το αγωνιστικό Enduro αποτελεί μία μορφή επιτέλεσης της αρρενωπότητας

5 Το cyborg (σύντηξη του συμπλέγματος cyb-ernetic org-anism/κυβόργιο κυβερνητικός οργανισμός) προσεγγίζεται από την Haraway (2014, σελ. 223-24) ως «υβρίδιο από μηχανή και οργανισμό, δημιουργήμα κοινωνικής πραγματικότητας και μυθοπλασίας συνάμα... Στους καιρούς μας, όλοι είμαστε πλάσματα χιμαιρικά, θεωρητικοποιημένα και τεχνουργημένα υβρίδια μηχανής και οργανισμού. Κοντολογίς είμαστε κυβόργια. Το κυβόργιο είναι η οντολογία μας». Αν και η Haraway αναφέρεται σε μια οντολογία φεμινιστική, θα μπορούσαμε, τελικά, να πούμε ότι δεν είναι κατ' ανάγκη μόνο φεμινιστική (Μιχαηλίδου, 2004, σελ. 8) και έτσι προσεγγίστηκε στο παρόν κείμενο.

και πώς ειδικότερα αυτή εκφράζεται σε σχέση με τις στάσεις και τις αντιλήψεις απέναντι στις γυναίκες συναθλήτριες.

3. Μεθοδολογική στρατηγική και ερευνητικός σχεδιασμός

Για να προσεγγιστεί ο νοητικός γρίφος του ερευνητικού εγχειρήματος επελέγη η ποιοτικού χαρακτήρα έρευνα, η οποία υπαγορεύτηκε από τα ερωτήματα του ερευνητικού εγχειρήματος που εγγράφονται στη μικρο-κοινωνιολογική κλίμακα. Η επιλογή της ποιοτικής διερεύνησης στόχευε στη διερεύνηση μίας περίπτωσης (case study), των αθλητών του αγωνιστικού Enduro στην Αττική, επιδιώκοντας την προσέγγιση και την ερμηνευση του κοινωνικού μικρόκοσμου «από τα μέσα» (Ιωσηφίδης, 2017, σελ. 4-6· Mason, 2003). Ως μεθοδολογικό μέσο παραγωγής γνώσης από το ερευνητικό πεδίο χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη, ενώ για την πρόσβαση στο πεδίο επελέγη η σκόπιμη δειγματοληψία με δείγμα προεπιλεγμένο. Για την επεξεργασία του υλικού των συνεντεύξεων ακολουθήθηκε το μεθοδολογικό εργαλείο της ανάλυσης περιεχομένου και συγκεκριμένα της θεματικής ανάλυσης (ενδεικτικά, Braun & Clarke, 2006· Ίσαρη & Πουρκός, 2015· Κυριαζή, 1999).

Πραγματοποιήθηκαν οκτώ (8) συνεντεύξεις με κριτήριο ένταξης στο δείγμα την αθλητική δραστηριότητα στο αγώνισμα Enduro, και πιο συγκεκριμένα τη συμμετοχή σε πανελλήνιο ή περιφερειακό πρωτάθλημα αγώνων Enduro στη συγχρονία ή στο άμεσο παρελθόν. Δηλαδή, οι συνεντευξιζόμενοι θα έπρεπε την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας ή να είχαν την ταυτότητα του αγωνιζόμενου ή, αν είχαν διακόψει την αγωνιστική δραστηριότητα, η αποχή από τους αγώνες να μην υπερέβαινε το χρονικό διάστημα των δύο-τριών ετών. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στην Αττική από τις 8 Απριλίου έως τις 18 Μαΐου 2019 και είχαν διάρκεια καθαρού χρόνου από 22 έως 80 λεπτά (οι τέσσερις διήρκεσαν από 22 έως 30 λεπτά ενώ τέσσερις από 40 έως 80 λεπτά) με μέσο χρόνο διάρκειας τα 42 λεπτά.

Θα μπορούσαν να αποτυπωθούν σε αδρές γραμμές τα στοιχεία του κοινωνικο-δημογραφικού προφίλ των αθλητών του δείγματος ως εξής:

Όσον αφορά το ηλικιακό τους προφίλ, οι τέσσερις αθλητές εντάσσονται στην ηλικιακή ομάδα 24-42, τρεις στην ηλικιακή ομάδα 43+ (ομάδα βετεράνων), ενώ ένας σε αυτήν των 15-23. Να σημειωθεί ότι η επιλεγείσα ηλικιακή κατηγοριοποίηση ακολουθεί την αντίστοιχη κατηγοριοποίηση που υπάρχει στο αγώνισμα του Enduro.⁶

Όσον αφορά το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, δύο αθλητές είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ/ΑΤΕΙ, δύο απόφοιτοι ανώτερων στρατιωτικών σχολών, ένας απόφοιτος μεταδευτεροβάθμιου κύκλου εκπαίδευσης, δύο απόφοιτοι Λυκείου, ενώ ένας μαθητής Λυκείου.

6 Για περισσότερα στον Γενικό Κανονισμό Αγώνων Enduro <https://www.amotoe.org/genikos-kanonismos-agonon-enduro-2021>

Όσον αφορά την επαγγελματική τους ενασχόληση, οι δύο αθλητές είναι μισθωτοί, οι τρεις ελεύθεροι επαγγελματίες, οι δύο στρατιωτικοί και ένας δεν εργάζεται καθώς σπουδάζει.

Τέλος, όσον αφορά την οικογενειακή τους κατάσταση, οι τέσσερις αθλητές είναι άγαμοι, οι τρεις έγγαμοι με τέκνο/-α, ενώ ένας διαζευγμένος.

Προσεγγίζοντας το αγωνιστικό του προφίλ των αθλητών, παρατηρούμε ότι ο καθένας φέρει το δικό του «φορτίο» σχετικά με τη δραστηριότητά του στον αθλητικό μοτοσυκλετισμό. Τα χρόνια συστηματικής προπόνησης και συμμετοχής σε αγώνες αποκλειστικά Enduro για την ηλικιακή ομάδα 24-42 ανέρχονται κατά μ.ό. στα 4,5 έτη, ενώ για την ηλικιακή ομάδα των 43+ ανέρχονται κατά μ.ό. στα 12 έτη (δεν θα αναφερθούμε στην ηλικιακή ομάδα 15-23, η οποία εκπροσωπείται από έναν αθλητή στο πλαίσιο προστασίας της ανωνυμίας). Οι περισσότεροι αθλητές είχαν σχέση με άλλα αγωνίσματα της αθλητικής μοτοσυκλέτας (Motocross, Trial, Scramble) πριν ξεκινήσουν το Enduro.

Στο παρόν ερευνητικό εγχείρημα το έμφυλο στοιχείο διερευνήθηκε μέσα από το λόγο (discourse) των ανδρών αθλητών, ο οποίος, μέσα από την αυτοαναφορικότητά του, εκφράζει είτε την εικόνα που οι αθλητές έχουν για τον έμφυλο εαυτό είτε την εικόνα και τις αντιλήψεις που έχουν για τις γυναίκες αθλήτριες του αγωνίσματος.⁷

Όσον αφορά την επιλογή και τον τρόπο προσέγγισης του πληθυσμού της έρευνας, πολύτιμος αρωγός στάθηκε ο πληροφορητής μου, ο οποίος μου μεταβίβασε χωρίς φειδώ πληροφορίες για τους αθλητές του αγωνίσματος του Enduro και μου εξασφάλισε πρόσβαση χωρίς προσκόμματα στο ερευνητικό πεδίο. Όλες οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν διά ζώσης σε διάφορους τόπους διεξαγωγής στην Αττική, για τους οποίους οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν ελευθερία επιλογής.

Συμπληρωματικά της κύριας μεθοδολογικής επιλογής λειτούργησε η πολυτοπική απλή παρατήρηση σε αγώνες Enduro που διεξήχθησαν το 2019.⁸ Αυτή η επιλογή μού πρόσφερε την ευκαιρία της συμμετοχής ως παρατηρήτριας σε εκτός δρόμου αγώνες μοτοσυκλέτας και της αλληλεπίδρασης με τους αθλητές και τους/-ις συνοδούς τους.

Ο οδηγός της συνέντευξης δομήθηκε πάνω στη στόχευση εξόρυξης σύντομων αφηγήσεων των αθλητών πάνω σε θεματικούς προεπιλεγμένους άξονες του οδηγού συνέντευξης. Οι

7 Στην κατηγορία που αγωνίζονται οι γυναίκες, την Enduro Women, το 2018 και το 2019 δεν υπήρξε καμία συμμετοχή στο πρωτάθλημα, το 2017 υπήρξε μία συμμετοχή, το 2016 δύο, ενώ το 2015 τρεις συμμετοχές. Να σημειώσουμε ότι ο μ.ό. συμμετοχών σε κάθε αγώνα των ανδρών για το 2019 είναι 150.

8 Η παρατήρησή μου έλαβε χώρα στον 1ο Αγώνα Πανελλήνιου Πρωταθλήματος Enduro που διεξήχθη στον Ωρωπό στις 16-17 Μαρτίου 2019, στον 1ο Αγώνα του Κυπέλου Νοτίου Ελλάδος που διεξήχθη στον Ωρωπό στις 17 Μαρτίου 2019, στον 5ο Αγώνα Πανελλήνιου Πρωταθλήματος Enduro που διεξήχθη στην Καρυά Αργολίδος στις 5 Μαΐου 2019 και στον 3ο Αγώνα του Κυπέλου Νοτίου Ελλάδος που διεξήχθη επίσης στην Καρυά την ίδια ημέρα.

άξονες αυτοί λειτούργησαν ως άξονες συζήτησης και εστιάστηκαν στην πορεία και τις εμπειρίες του αθλητή στον αθλητικό μοτοσυκλετισμό, στα κίνητρα ενασχόλησης με το αγώνισμα του Enduro, στις τεχνικές δεξιότητες που απαιτεί το αγώνισμα αυτό, στη σχέση του αθλητή με το σώμα, στη σχέση του με τη μοτοσυκλέτα, στις αντιλήψεις του για τις γυναίκες αθλήτριες του Enduro. Στο τέλος της συνέντευξης ζητήθηκε να αναστοχαστούν οι συνεντευξιζόμενοι πάνω στα προβλήματα που αντιμετωπίζει ένας αθλητής στο αγώνισμα αυτό της μοτοσυκλέτας. Να σημειώσουμε εδώ ότι οι αθλητές του ερευνητικού μας εγχειρήματος τελικά αποτελούσαν ένα μικρό ανομοιογενές δείγμα, το οποίο, όμως, επέτρεψε να αναδειχθούν κοινά θέματα-μοτίβα πάνω στους θεματικούς άξονες των συνεντεύξεων.

Βάση της δεοντολογίας του εν γένει ερευνητικού εγχειρήματος σε όλα τα στάδιά του (Robson, 2007) υπήρξε ο Code of Ethics της American Sociological Assosiation – ASA.⁹

4. Ανάλυση και επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας

Κίνητρα ενασχόλησης με το αγωνιστικό Enduro

Η επαναδιαπραγμάτευση των επιλογών

Η ενασχόληση με αγωνίσματα του αθλητικού κυρίως μοτοσυκλετισμού από τους περισσότερους αθλητές αποτέλεσε τον προθάλαμο για την επιλογή του Enduro ως προτιμητέου μοτοσυκλετιστικού αγωνίσματος, επιλογή στην οποία οδηγήθηκαν μετά από την επαναδιαπραγμάτευση της σχέσης με τον εαυτό και το σώμα. Ο αθλητής επαναδιαπραγματεύεται τις επιλογές του όταν το σώμα πονά. Οι ιδιαίτερα επώδυνοι τραυματισμοί στο Motocross ώθησαν τον Μάριο¹⁰ στην επιλογή του Enduro ως αγωνίσματος που θα τον βοηθούσε να ξεπεράσει το τραύμα από τη σωματική οδύνη: «Πρώτα από όλα ήταν οι τραυματισμοί από το Motocross... Μετά αφού είχα χτυπήσει τόσο πολύ και είχα πονέσει, δεν άντεχα άλλο αυτό το πράγμα, ξεκίνησα το Enduro για να ξεφύγω». Ο πόνος φέρνει στο προσκήνιο τον ξεχωριστό τρόπο με τον οποίο το πάσχον υποκείμενο σωματοποιεί τον πόνο και βιώνει την εμπειρία αυτή. «Η κατάσταση 'πονάω' σημασιοδοτεί ένα σώμα ξένο, διαχωρισμένο από τον εαυτό και αναγκάζει τον κάτοχό του να στραφεί προς αυτό ελπίζοντας να βρει ανακούφιση» (Μακρυνιώτη, 2004, σελ. 57).

Ένας από τους βετεράνους ξετυλίγοντας το νήμα της ενασχόλησής του με τον αθλητικό

9 Βλ. <https://www.asanet.org/code-ethics> και https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june2018.pdf

10 Χρησιμοποιούνται ψευδώνυμα στο παρόν κείμενο προκειμένου να προστατευθεί η ανωνυμία των συνεντευξιζόμενων.

μοτοσυκλετισμό, αφηγείται την περιστασιακή «εμπλοκή» στη νεότητά του με το Motocross, ένα επίπονο αγώνισμα, το οποίο και εγκατέλειψε όταν βρέθηκε στον κύκλο της ζωής που ακολουθούσε αυτόν της νεότητας και συναρθρωνόταν από δύο επιμέρους κόσμους, τον κόσμο της οικογένειας και τον κόσμο της εργασίας, έναν κύκλο ζωής με υποχρεώσεις. Στη προσπάθειά του να εξισορροπήσει οικογενειακή, επαγγελματική και προσωπική ζωή επαναδιαπραγματεύεται τις επιλογές του και στρέφεται στο Enduro:

«Πιο παλιά ανύπανδρος έκανα Motocross, αγώνισμα ιδιαίτερα επίπονο και με πολύ ένταση... Είχα κάνει και οικογένεια, εργαζόμουν, υποχρεώσεις. Θεώρησα πιο εύκολο να ασχοληθώ με το Enduro για θέμα λιγότερης προπόνησης και χρόνου».

Ένας άλλος αθλητής, μετά από τον πρωταθλητισμό στο άθλημα της ποδηλασίας, στρέφεται στο αγώνισμα του Enduro, αναθεωρώντας τη διαδρομή του καθώς αρνείται την ψυχολογική πίεση στον εαυτό του, έτσι όπως τη βίωνε στην ενασχόλησή του με τον πρωταθλητισμό:

«Όταν σταμάτησα την ποδηλασία είπα θα ξεκινήσω να τρέχω αγώνες μοτοσυκλέτας, αλλά δεν θα ξαναπιέσω τον εαυτό μου. Ο πρωταθλητισμός στη ποδηλασία είναι να είσαι εκεί όλη την ημέρα και σκέφτεσαι πώς θα γίνει να κατεβάσεις 1/10 και να γίνεις πιο γρήγορος».

Για τους περισσότερους το Enduro είναι ένα πολυ-αγώνισμα της μοτοσυκλέτας, το οποίο τους κεντρίζει το ενδιαφέρον:

«Ξεκίνησα το Enduro μετά το Trial, γιατί είναι ένας συνδυασμός πολλών αγωνισμάτων μοτοσυκλέτας μαζί. Έχει μέσα Motocross, Trial, έχει και το στοιχείο της αντοχής». [Στέλιος]

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι, εκτός των παραπάνω, οι περισσότεροι συνεντευξιζόμενοι προσέγγισαν την αγωνιστική σκακιέρα του Enduro μέσα και από ένα συναισθηματικό-ηθικό πλαίσιο με συνιστώσες, αφενός, την επιδίωξη της γεύσης του ανταγωνισμού και της επίτευξης της αδρεναλίνης και, αφετέρου, την συνεπακόλουθη αίσθηση της υπεροχής και της καταξίωσης.

«Ήθελα να πρωταγωνιστήσω. Εγωιστικό είναι, ψώνιο είναι... με καθόρισε στην πορεία της ζωής μου». [Χρήστος]

«Αυτό που κυνηγάω αυτή τη στιγμή είναι να πάρω το πρωτάθλημα... Είναι καθαρά για τον εαυτό μου για να λυτρωθώ». [Μάριος]

Επίσης γίνονται αναφορές σε ηδονιστικά κίνητρα με την έννοια ότι η συμμετοχή στον αγώνα προκαλεί συναισθήματα συγκίνησης, απόλαυσης, πληρότητας.¹¹ Το υψηλό επίπεδο αφοσίωσης του αθλητή στο αγώνισμα την ώρα του αγώνα περιγράφεται ως εξής:

11 Βλ., ενδεικτικά, Celsi, Randall και Leigh (1993).

«Αν έρθει ο θεός και μου πει να φύγω, θα τον παρακαλέσω να τελειώσει ο αγώνας και μετά να φύγω...» [Χρήστος]

Αλλά και η απόλαυση της «μάχης» κινητοποιεί έντονα τον συναισθηματικό κόσμο:

«Έχω πάει σε αγώνα που ήρθα πρώτος αλλά δεν μου άρεσε ο αγώνας. Δεν είχε ωραία ροή, ούτε ειδικές. Σε άλλον ήρθα πέμπτος, το διασκέδασα όμως» [Διονύσης]¹²

Τα κοινωνικά δίκτυα

Η αγωνιστική μοτοσυκλέτα υπάρχει ως πολιτισμικό κεφάλαιο στην οικογένεια των νεώτερων αθλητών καθώς οι τελευταίοι αποτελούν τη γενιά των αθλητών που ακολουθεί αυτήν των πατεράδων τους στα offroad αγωνίσματα μοτοσυκλέτας. Οι αθλητές επισημαίνουν ότι είναι αναγκαία συνθήκη η υποστήριξη από την πλευρά της οικογένειας (πατέρα) του νέου αγωνιζόμενου τόσο οικονομικά όσο και ηθικά αλλά κυρίως τεχνικά, με την έννοια της μεταβίβασης των τεχνικών δεξιοτήτων που απαιτεί η ενασχόληση με τα αγωνίσματα της μοτοσυκλέτας.

«Ήμουν 15 χρονών, δεν ξέρεις από αυτά, δεν ξέρεις τη μοτοσυκλέτα, και αν δεν έχεις οικονομική βοήθεια από την οικογένεια δεν μπορείς να το κάνεις... Ο πατέρας μου με έσπρωξε σε αυτό, μπήκαμε σε αυτό το τρυπάκι, στην ουσία με τον πατέρα μου, παλαιός αγωνιζόμενος». [Μάριος]

Ένας από τους βετεράνους, ο οποίος έχει και την ιδιότητα του προπονητή του αγωνίσματος του Enduro, αναφέρει εμφατικά τη συμβολή του οικογενειακού habitus στην ενασχόληση με το αγώνισμα στις μέρες μας:

«...τώρα σπρώχνουμε το παιδί προς την αγωνιστική μοτοσυκλέτα... είναι ο μπαμπάς μοτοσυκλετιστής ή αγωνιζόμενος και θέλει να τον ακολουθήσει ο γιος, είναι μία ώθηση προς μία διαφορετική αγωγή».

Ένα ζωτικό και συνδεδετικό στοιχείο του αγωνίσματος του Enduro που αναδύεται και διατρέχει κάθετα όλες τις συνεντεύξεις είναι η «παρέα», οι φίλιες, οι κοινωνικές σχέσεις και τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσονται στον μικρόκοσμο των «εραστών» της αγωνιστικής χωμάτινης μοτοσυκλέτας. Ο άγραφος νόμος «Πάντα με παρέα στο βουνό», συνθήκη με στόχευση τον έλεγχο του κινδύνου κατά τη διάρκεια της προπόνησης στα ορεινά και δύσβατα μονοπάτια, συμβάλλει στην κοινωνικότητα ως διακριτό στοιχείο αυτού του αγωνίσματος της offroad μοτοσυκλέτας.

Εκφράζονται, όμως, και αντιλήψεις ότι η εμπλοκή με τους αγώνες επιφέρει την τρώση των φιλικών σχέσεων από την αγωνιστική πρακτική καθώς ο ανταγωνισμός κυριαρχεί:

¹² Αυτό μας παραπέμπει στην επισήμανση του Elias (2010, σελ. 43) σχετικά με τη βίωση της νίκης στο κυνήγι της αλεπούς.

«Επιβεβαίωσα ότι για εμένα το Enduro είναι παρέες, είναι φίλιες... το αγωνιστικό κομμάτι είναι ένα κομμάτι που ένιωσα να μου τα χαλάει όλα αυτά». [Παύλος]

Ως παρατηρήτρια σε πανελλήνιους και σε περιφερειακούς αγώνες, θα προσθέσω ότι ο επίλογος όλων των αγώνων γράφτηκε σε χώρους εστίασης των περιοχών διεξαγωγής των αγώνων, όπου μεγάλες παρέες των αγωνιζόμενων και των συνοδών τους (συντρόφων, φίλων, χορηγών κ.λπ.) συνέφαγαν ολοκληρώνοντας τον αγώνα, όπως ολοκληρώνεται μια τελετουργία.

Τα κίνητρα μέσα στο χρόνο

Οι βετεράνοι συνομιλητές μας, στην προσπάθειά τους να αναφέρουν και τα κίνητρα που είχαν όταν πρωτοξεκίνησαν το αγώνισμα σε σχέση με τα σημερινά κίνητρα που τους κρατούν στο χώρο, βούτηξαν στο παρελθόν και ανέσυραν μνήμες που το φωτίζουν. Ως νεολαίοι λοιπόν μάς αποκαλύπτουν πώς «ξέδιναν» μαζί με την παρέα τους διεκδικώντας τη χειραφέτηση από την οικογενειακή και κοινωνική ευταξία μεταφράζοντας ως «φυγή» ή «διαφυγή» τη διέξοδό τους στο βουνό, αντιδρώντας απέναντι στα ηγεμονικά πολιτιστικά πρότυπα ζωής και στη γονική κουλτούρα της δεκαετίας του 1980 (Αστρινάκης & Στυλιανούδη, 1996· Ζαϊμάκης, 2018· Κατσάπης, 2013). «Ως αίσθηση ελευθερίας. Το αγώνισμα τότε ήταν στα σπάργανα» [Παύλος]

Αν και δεν ζητήθηκε η γνώμη των βετεράνων για τα κίνητρα που οδηγούν τους σημερινούς νέους στο αγώνισμα, ο Χρήστος, οσμιζόμενος ως σημερινός senior αγωνιζόμενος και προπονητής τη διαφοροποίηση των δυνάμεων ώθησης προς το αγωνιστικό Enduro, σκιαγραφεί με έντονα χρώματα τις διαφορές στην κουλτούρα των νέας γενιάς αγωνιζόμενων από την προγενέστερη ως εξής:

«Τα παιδιά σήμερα ασχολούνται από μικρά, υπάρχει το διαδίκτυο, ξέρουν πάρα πολλά πράγματα. ...Το βλέπουν, όμως, να το κάνουμε και αυτό, όπως το μπάσκετ, το ποδόσφαιρο... Εμείς ερωτευόμασταν τη μοτοσυκλέτα».

Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Διονύσης υπογραμμίζοντας το βίωμα της γενιάς του: «Τότε εμείς το κάναμε με πάθος, τώρα άλλαξαν οι εποχές, δεν υπάρχει η φωτιά».

Μέσα από τις απαντήσεις στις ερωτήσεις τις σχετικές με τα τους λόγους οριστικής ή προσωρινής διακοπής ή χαλάρωσης της αγωνιστικής τους δραστηριότητας αλλά και τις σύντομες αφηγήσεις τους που συνόδευσαν τις απαντήσεις τους σε γενικότερες ερωτήσεις, φαίνεται ότι οι αθλητές συνεχώς επαναδιαπραγματεύονται τη σχέση με τον εαυτό. Δεν αναδύονται μέσα από τον λόγο τους μόνο οι κινητήριες δυνάμεις που τους ώθησαν στον αθλητικό μοτοσυκλετισμό και στο αγωνιστικό Enduro αλλά και οι δυνάμεις που τους

απώθησαν από τον χώρο και τους «επέβαλαν» προσωρινή αποχή ή απομάκρυνση από τους αγώνες. Οι δυνάμεις αυτές έχουν σχέση κυρίως με δύο παράγοντες: πρώτον, με το σώμα και τους τραυματισμούς που αυτό υπέστη κατά την αγωνιστική του δραστηριότητα και, δεύτερον, με τη δυσβάστακτη οικονομική επιβάρυνση που απαιτεί η συμμετοχή των αθλητών στα πρωταθλήματα. *«Το αγωνιστικό αρχίζει και σκοτώνει διάφορα. Μπορεί να σκοτώσει το σώμα σου, μπορεί να σκοτώσει την τσέπη σου».* [Παύλος]

Οι αθλητές του Enduro αναστοχάζονται τη βιογραφία τους προσθέτοντας πινελιές σχετικές με την αναθεώρηση της δράσης τους. Σε αυτή τη διαδικασία, μία «μεταβλητή» της αναστοχαστικής τους βιογραφίας (Beck, 2015) έχει σχέση με τη δόμησή της στην ελληνική αθλητική σκηνή. *«Πάρα πολύ προσπάθεια για ελάχιστα αποτελέσματα»* καταλήγει ο Κυριάκος, καθώς το αγώνισμα απαιτεί από τους αγωνιζόμενους διάθεση σωματικών και οικονομικών πόρων χωρίς καμία βεβαιότητα όχι μόνο υλικής ανταπόδοσης αλλά και θεσμικής οικονομικής υποστήριξης ή συμβολής.

Νοηματοδότηση της σχέσης με το σώμα

Η αθλητική μοτοσυκλετιστική δραστηριότητα ως σύγχρονη πρακτική του εαυτού

Το Enduro είναι ένας μαραθώνιος της αγωνιστικής μοτοσυκλέτας και απαιτεί την κατάλληλη προετοιμασία για να αντεπεξέλθει ο αθλητής στην καταπόνηση αυτού του αγωνίσματος αντοχής. Οι συνομιλητές μας θεωρούν ότι ένα σώμα κατάλληλα γυμνασμένο και προετοιμασμένο να δεχτεί την καταπόνηση της αθλητικής μοτοσυκλετιστικής οδήγησης μακρινής απόστασης σε ανώμαλο δρόμο θα αποτελέσει ένα εργαλείο που θα «αποδώσει». Επισημαίνουν ότι ο αθλητής θα πρέπει να κάνει συγκεκριμένη σωματική δουλειά που θα επενδυθεί πάνω στο σώμα, θα εγγραφεί σε αυτό δημιουργώντας το σωματικό του κεφάλαιο.

«Αν δεν είσαι σε καλή φυσική κατάσταση δεν μπορείς να αντεπεξέλθεις. Πρέπει να υπερβείς εμπόδια, ποτάμια, πεσμένα δέντρα...». [Διονύσης]

Ο αθλητής με την ειδική μυϊκή θωράκιση επιθυμεί να προστατεύσει το σώμα του, το «μέσο παραγωγής» που έχει στην κατοχή του στη διαδικασία του πρωταθλητισμού, ώστε αυτό να αποτελέσει και ασπίδα προστασίας του από έναν ενδεχόμενο τραυματισμό.

«Κάνω πολύ προπόνηση... Πρέπει να είσαι σφιχτός για μία πτώση, να έχεις καλή φυσική κατάσταση για να μπορέσεις να αποδώσεις το 100% σε έναν αγώνα, να το κάνεις με αξιώσεις και να είσαι ασφαλής». [Γεράσιμος]

Το σώμα είναι ενεργό και ευέλικτο. Το σώμα μπορεί να αναμορφωθεί, να ανανεωθεί, να ανασυγκροτηθεί. Ο αθλητής, στη διαδικασία εργαλειοποίησης του σώματός του, το «μετασχηματίζει» έχοντας συνείδηση ότι αυτή η στάση και πρακτική είναι μονόδρομος

στην πορεία του πρωταθλητισμού.

«Είχα προσαρμόσει τη σωματική δουλειά στο σωματότυπό μου. ... Έκανα 80 χλμ ποδήλατο, το ποδήλατο το σιχαίνομαι. Εγώ ξεπέρασα τον εαυτό μου; Ήταν ο ορθολογικός και μοναδικός δρόμος που έλεγε για να γίνεις αθλητής πρέπει να έχεις ένα μεγάλο πακέτο σε αερόβια γυμναστική...» [Χρήστος]

Μία ιδιαιτερότητα του αγωνίσματος του Enduro είναι ότι απευθύνεται και σε ηλικίες άνω των 43 ετών, καθώς στην κατηγορία Senior μπορούν οι αθλητές να συμμετάσχουν χωρίς ηλικιακό περιορισμό. Σε μια κοινωνία που δίνει μεγάλη αξία στη ζωτικότητα και τα άτομα είναι όλο και λιγότερο διατεθειμένα να δεχτούν την αναπόφευκτη διαδικασία της φθοράς του χρόνου στο σώμα (Giddens, 2002, σελ. 201), η ενασχόληση με ένα αγώνισμα όπως το Enduro «ανταποκρίνεται» στο αίτημα της άμυνας απέναντι στη φυσική φθορά.

Θυσία

Η θυσία, σύμφωνα τον Wacquant (2004, σελ. 233), ισοδυναμεί με μια μορφή κοσμικού σωματικού ασκητισμού, δηλαδή με τη μεθοδική και ορθολογική υποταγή των παρορμήσεων και επιθυμιών του ατόμου μέσα από την άοκνη, συνεχή και συστηματική εργασία με και πάνω στο σώμα. Κατ' επέκταση, προσεγγίζουμε τη θυσία ως περιορισμούς και καθημερινές ρουτίνες που οργανώνουν τη ζωή του αθλητή έτσι ώστε να υπάρχει η εγγύηση της κορυφαίας απόδοσης. Αναφερόμαστε με άλλα λόγια στη σωματική δουλειά που τις εξής συνιστώσες: προπόνηση – διατροφή – ύπνος, ανάπαυση – κοινωνικές σχέσεις – σεξουαλική ζωή.

Οι περισσότεροι από τους συνεντευξιζόμενους αναφέρονται στη θυσία ως αυτοπειθαρχία, τήρηση του προγράμματος προπόνησης, καλής χωρίς ιδιαίτερους περιορισμούς διατροφής και, τέλος, αποφυγή βραδινών εξόδων.

Ο βετεράνος Χρήστος μας αφηγείται μία ρήξη στη βιογραφία του, όταν ξεκίνησε τον πρωταθλητισμό: από νέος που γεύοταν τη ζωή του στράφηκε στον κοσμικό σωματικό ασκητισμό ακολουθώντας αυστηρό πρόγραμμα προπόνησης και διατροφής.

«Ενώ ήμουν ένας άνθρωπος που γεύομαι τη ζωή, αποφάσισα να κάνω καθαρά μοναστηριακή ζωή. Απλά δεν ήμουν σε μοναστήρι... Πολύ καλή διατροφή, πολύ καλή προπόνηση, πολύ καλή φυσική κατάσταση, ξεκούραση, ύπνο νωρίς, αλητεία τέλος... Ήμουν τρία χρόνια χωρίς σχέση».

Βέβαια υπάρχουν και οι φωνές που υποστηρίζουν ότι δεν στερήθηκαν κάτι καθώς είχαν εντάξει το αγωνιστικό Enduro στην καθημερινότητά τους, χωρίς να την έχουν προσαρμόσει σε νέα αυστηρά πλαίσια:

«...Δεν το βλέπω σαν θυσία, θυσία το βλέπουν οι άλλοι απέξω γιατί νομίζουν ότι α... δεν πίνει, εγώ δεν θα έπινα οπότε βλέπω ότι κάνω αυτό που μου αρέσει»

[Κυριάκος]

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η θυσία υφίσταται ως έννοια αλλά δεν αναδύεται ως «πρακτική» κυρίαρχη στην κουλτούρα των συνομιλητών μας.

Τραυματισμός

Ένα ερώτημα μπορεί σε αυτό το σημείο να γεννηθεί σχετικά με το γιατί επέρχονται τραυματισμοί στο Enduro, σε ένα αγώνισμα της μοτοσυκλέτας που δεν είναι ανταγωνιστικό με την έννοια της μάχης σώμα με σώμα στο τερέν. Ο βετεράνος και εκπαιδευτής συνομιλητής μας θεωρεί ότι οι αιτίες των τραυματισμών θα μπορούσαν να αναζητηθούν στην απομάκρυνση από το πλάνο της σωματικής δουλειάς, αλλά κυρίως στη δυσαρμονία μεταξύ σώματος και μηχανής:

«...Στον οδηγό που είναι απόλυτα προετοιμασμένος οι εντολές του νου στην οδήγηση της μηχανής εκτελούνται από το σώμα άμεσα. Όταν αυτό δεν γίνει εφικτό, έρχονται οι τραυματισμοί».

Από την άλλη πλευρά, ο Μάριος γνωρίζει καλά ότι ενδέχεται να υποστεί κάποιο τραυματισμό στον αγώνα. Δεν δείχνει απροθυμία να πάρει αυτό το ρίσκο και να βάλει σε κίνδυνο το σωματικό του κεφάλαιο στην επιδίωξη της πρωτιάς στο πρωτάθλημα. Αντιλαμβάνεται, τέλος, τη σωματική φθορά ως ένα τίμημα που οφείλει να καταβάλει στη διαδικασία ενασχόλησής του με τον αθλητικό μοτοσυκλετισμό. Έχει επενδύσει στον σωματικό εαυτό, το σώμα, όμως, ως εργαλείο καταπονείται και πονά.

«Και στον αγώνα που θα πάω ξέρω ότι μπορεί να χτυπήσω, να σπάσω ένα χέρι και ένα πόδι. Αλλά επειδή τα έχουμε πάθει τόσες φορές.... Το ξέρεις ότι μπορεί να το πάθεις ανά πάσα στιγμή... Είσαι 28 ετών και το σώμα από τους τραυματισμούς νιώθεις ότι κουράζεται...Ναι είναι καταπόνηση».

Η κατάκτηση των τεχνικών δεξιοτήτων

Η εκπαίδευση

Το Enduro αποτελεί ένα αγώνισμα της μοτοσυκλέτας κυρίως τεχνικό, καθώς απαιτεί από τον οδηγό αγώνων-αθλητή «control» της μοτοσυκλέτας αλλά και του σώματός του προκειμένου να αντεπεξέρχεται κάθε στιγμή του πολύωρου αγώνα (διάρκειας 6 έως 8 ωρών) στις προκλήσεις και τις ιδιαιτερότητες του εδάφους του αγωνιστικού χώρου. Ο έλεγχος της μοτοσυκλέτας και του σώματος ισοδυναμεί με έλεγχο του εαυτού. Το υποκείμενο συνεχώς αναβαθμίζει τον εαυτό και κατ' επέκταση υπερβαίνει τον εαυτό, καθώς κατακτά τις τεχνικές δεξιότητες με προσωπική αναζήτηση, εκπαίδευση και εξάσκηση. Εδώ

να σημειώσουμε ότι ως τεχνικές δεξιότητες ή αλλιώς τεχνικές νοούνται οι «παραδοσιακές αποτελεσματικές σωματικές πράξεις», σύμφωνα με τον ορισμό του Marcel Mauss (2003), που στην περίπτωσή μας σχετίζονται με τις τεχνικές του αγωνίσματος αποτελώντας την «πανοπλία» του αναβάτη.

Η κατάρκτηση ενός υψηλού επιπέδου τεχνικών δεξιοτήτων αποσκοπεί στα εξής: πρώτον, στον έλεγχο της μοτοσυκλέτας με τρόπο ώστε το σώμα να κοντρολάρει, να ελέγχει κάθε δέκατο του δευτερολέπτου τη μοτοσυκλέτα, δεύτερον, στη μέγιστη δυνατή ασφάλεια για τον αθλητή αναβάτη σε συνάρτηση με τη μέγιστη δυνατή ταχύτητα σε ανώμαλο δρόμο, τρίτον, στην εξασφάλιση της μέγιστης δυνατής άνεσης πάνω στη μοτοσυκλέτα, η οποία δεν είναι αυτονόητη αν σκεφτούμε τον όγκο του βασικού εξοπλισμού του Enduro.¹³

Η εκπαίδευση αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία στηρίζεται ο εαυτός ενός αθλητή – οδηγού αγώνων του αγωνίσματος του Enduro, καθώς μέσω αυτής θα κατακτήσει τις τεχνικές δεξιότητες του αγωνίσματος. Στην περίπτωση, όμως, του συγκεκριμένου αγωνίσματος της μοτοσυκλέτας, η τεχνική εκπαίδευση δεν έχει λάβει μια σταθερή τυπική μορφή λόγω της σχετικής έλλειψης πιστοποιημένων εκπαιδευτών - προπονητών στο αγώνισμα του Enduro. Ενίοτε η εκπαίδευση λαμβάνει σεμιναριακή μορφή, προερχόμενη από αθλητές Έλληνες ή ξένους καταξιωμένους στο χώρο.

Οι συνομιλητές μας παραθέτουν τους τρόπους με τους οποίους απέκτησαν τις τεχνικές δεξιότητες για το αγώνισμα του Enduro. Πιο συγκεκριμένα, οι αθλητές του αγωνίσματος αποκτούν τις τεχνικές δεξιότητες κυρίως με την μοτοσυκλετιστική οδηγική εμπειρία στο τερέν του Enduro, την προσπάθεια αυτοβελτίωσης, τη διαδικτυακή πληροφόρηση αλλά και την αλληλεπίδρασή τους με τους άλλους έμπειρους αθλητές. Σε αυτή τη διαδικασία καθοριστικό ρόλο παίζουν και οι έχοντες το γνωσιακό κεφάλαιο των τεχνικών του αγωνίσματος (φίλοι, πατέρας), οι οποίοι στέκονται αρωγοί των νέων αθλητών σε μια διαδικασία συνεχούς αλληλεπίδρασης. Επίσης, σεμινάρια («σχολεία» όπως τα αναφέρουν οι συνομιλητές) έχουν συμβάλει στη τεχνική κατάρκτηση ορισμένων αθλητών αλλά και η συμμετοχή σε αγώνες παγκοσμίου πρωταθλήματος αποτελεί «μεγάλο σχολείο», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μάριος.¹⁴

Ο βετεράνος Χρήστος μάς αναφέρει ότι, όταν ξεκίνησε το άθλημα τη δεκαετία του 1980, ο ειδικός Τύπος για τη μοτοσυκλέτα αποκάλυπτε τα μυστικά του αγωνίσματος στα ειδικά αφιερώματά του αλλά από την άλλη –και σε αυτό έρχεται σε αντίθεση η αφήγησή

13 Ο εξοπλισμός στο αγώνισμα του Enduro αποτελείται από στολή, κράνος, θώρακα, επιγονατίδες, επαγωγόνιδες, περιλαίμιο, γάντια, μάσκα, μπότες.

14 Εδώ οφείλουμε να σημειώσουμε ότι στο Enduro επιτρέπεται η συμμετοχή οποιουδήποτε αθλητή σε παγκόσμιο πρωτάθλημα που διοργανώνει η Παγκόσμια Ομοσπονδία Μοτοσυκλετισμού (FIM) με την προϋπόθεση της κατοχής αγωνιστικής licence → δεν υπάρχουν δηλαδή προϋποθέσεις επιδόσεων.

Για περισσότερα <https://www.Endurogp-registration.org/>

του με τις αφηγήσεις των άλλων συνομιλητών μας που αναφέρονται στη συγχρονία– οι «παλιοί» πρωταθλητές δεν βοηθούσαν τους νέους.

«...εμείς τα διαβάζαμε, δεν ξέραμε κάτι άλλο. Περιμέναμε να βγει το περιοδικάκι να το πάρουμε να το διαβάσουμε. Οι υψηλά ιστάμενοι τότε οι πρωταθλητές ήταν μια κολεκτίβα οι οποίοι δεν σου έλεγαν και πολλά πράγματα».

Η αντίληψη ως σωματοποίηση

Προσεγγίζοντας την έννοια της αντίληψης στην περίπτωση του αγώνισματος του Enduro, θα λέγαμε ότι «το μάτι πρέπει να διαβάζει γρήγορα» τη διαδρομή, τα εμπόδια, το τερέν, ότι υπάρχει μπροστά σου. Η σχέση, επίσης, με την ταχύτητα στην οδήγηση μηχανής θα πρέπει να είναι μια φυσιολογική σχέση. Πάνω σε αυτό το υπόβαθρο ο αθλητής Enduro θα δουλέψει την τεχνική και να αποκτήσει ή θα βελτιώσει τις υπάρχουσες σχετικές τεχνικές δεξιότητες. Χαρακτηριστικά ένας από τους συνομιλητές μας αναφέρει:

«...η αντίληψη... το μάτι πρέπει να διαβάζει γρήγορα, διαφορετικά δεν μπορείς να πας γρήγορα, όσο και να το προσπαθείς... Πρέπει να νιώθεις άνετα με την ταχύτητα. Όταν αρχίζεις και επιταχύνεις βλέπεις πράγματα να σου έρχονται πολύ γρήγορα, πρέπει να νιώθεις ότι είσαι ασφαλής και ότι κάνεις κάτι φυσιολογικό εκείνη τη στιγμή».

Μέσω της ενασχόλησης με το αγώνισμα, ο αθλητής σωματοποιεί σε τελική ανάλυση όχι μόνο την τεχνική, της οποίας έρεισμα αποτελεί η «αντίληψη» με την έννοια που της αποδώσαμε, αλλά και οτιδήποτε μετατρέπει το σώμα σε όχημα (π.χ. αερόβια άσκηση, διατροφή) και αθροίζεται ως «θυσιαστήρια προσφορά» λίγο ως πολύ του ατόμου στο αγώνισμα (Wacquant, 2004, σελ. 239). Με άλλα λόγια, «για να δουλέψεις [την αντίληψη] και να την πας παραπέρα», απαιτείται μια διαδικασία μεταβίβασης τεχνικών δεξιοτήτων, που βέβαια δεν είναι αυτόματα και η οποία απαιτεί «μια ανεπαίσθητη σωματοποίηση των πνευματικών και σωματικών σχημάτων» (Wacquant, όπ.π, σελ. 231) που ενυπάρχουν στην περίπτωσή μας στη μοτοσυκλετιστική πρακτική της offroad διαδρομής και η οποία καταλήγει σε έναν προοδευτικό αυτό-μετασχηματισμό του εαυτού.

Οι προβληματισμοί

Η σχετική έλλειψη προπονητών ή πιστοποιημένων εκπαιδευτών στο αθλητικό Enduro εγείρει προβληματισμούς όσον αφορά το μέλλον του αθλήματος. Ένας από τους αθλητές μας, πρωταθλητής στο Enduro, αναφέρεται στο ζήτημα τονίζοντας ότι ο πρωταθλητισμός σήμερα απαιτεί τη συνεργασία και την αλληλεπίδραση του αθλητή με μια ομάδα ειδικών (προπονητή, γυμναστή, μασέρ, διατροφολόγο), στο συγκεκριμένο, όμως, αγώνισμα η

προετοιμασία είναι καθαρά ατομική υπόθεση.

Η παραπάνω θέση μας παραπέμπει στον Wacquant (όπ.π., σελ. 235), ο οποίος αναφερόμενος στη διακυβέρνηση του σώματος τονίζει ότι είναι μια «“συλλογική επιχείρηση που απαιτεί ομαδική δουλειά” και εμπλέκει τις εποπτικές προσπάθειες του προπονητή, του μάνατζερ και των ομόσταυλων» και όλων όσων βρίσκονται γύρω από τον αθλητή με κάποια ιδιότητα. Κάνει λόγο λοιπόν για τη διαμόρφωση ενός οιονεί πανοπτικού μηχανισμού, ο οποίος υποβάλλει τον αθλητή σε διαρκή επιτήρηση προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος. Το Enduro εντέλει απέχει πόρρω από αυτόν τον μηχανισμό.

Νοηματοδοτήσεις της μοτοσυκλέτας

Η σχέση των αθλητών με τη μοτοσυκλέτα αποτέλεσε μία από τις συνιστώσες της ερευνητικής αναζήτησης. Η εστίαση σε αυτήν υπαγορεύτηκε από το ότι το αγωνιστικό Enduro είναι διαμεσολαβημένο αγώνισμα, καθώς αποτελεί ένα από τα μηχανοκίνητα αγωνίσματα του εντάσσονται στον κλάδο άθλησης του δικύκλου-μοτοσυκλέτα.¹⁵ Η διαμεσολάβηση της μοτοσυκλέτας στην αγωνιστική δραστηριότητα μάς ώθησε στη διερεύνηση των συμβολισμών που αφορούν τη μοτοσυκλέτα καθώς και των καθημερινών πρακτικών των υποκειμένων της έρευνας των σχετικών με το μοτοσυκλετισμό.¹⁶

Πιο συγκεκριμένα, άλλοι αθλητές είναι ενθουσιώδεις μοτοσυκλετιστές με ισχυρό συναισθηματικό δεσμό με τη μοτοτοσυκλέτα, καθώς μιλούν για «σχέση πάθους» ή κάνουν αναφορά στον ψυχαγωγικό χαρακτήρα της «εγώ είμαι μοτοσυκλετιστής δεν είμαι μόνο οδηγός αγώνων», ενώ άλλοι αδιαφορούν για τον μη αθλητικό μοτοσυκλετισμό και τη ριψοκίνδυνη οδηγική συμπεριφορά στον δρόμο «οδηγώ μηχανή μόνο αγωνιστικά. Δεν σκέφτομαι να πάρω μηχανή για να κινούμαι μες την πόλη», «...δεν χρειάζεται να κάνεις μαγκιές στους δρόμους, πας στο βουνό και εκτονώνεσαι. Δεν έχεις να αποδείξεις τίποτα σε κανέναν».

Στην αφήγηση του βετεράνου Χρήστου για τη σχέση του με τη μοτοσυκλέτα ανασύρονται μνήμες της εφηβείας, στις οποίες η μοτοσυκλέτα προβάλλει ως όπλο-εργαλείο ανεξαρτησίας, αντισυμβατικότητας, ατομικής επανάστασης στο ιδιαίτερα συντηρητικό κοινωνικό περιβάλλον της ελληνικής επαρχίας.

«Η μοτοσυκλέτα στον εγκέφαλό μου είναι κάπως ένα είδος επανάστασης επειδή εγώ μεγάλωσα σε χωριό... Δηλαδή ήταν ένα είδος επανάστασης εσωτερικής απέναντι στο κοινωνικό κατεστημένο».

Στο πλαίσιο των περιορισμών αυτής της έρευνας, αυτό που αναδείχτηκε ήταν ένα εν

15 Άρθρο 134, παρ. 8, Ν. 2725/1999.

16 Για τον μοτοσυκλετισμό γενικότερα βλ. Χρηστάκης, 2013, 2003, 2002.

πολλοίς «θαμπό» τοπίο νοηματοδοτήσεων και συμβολισμών γύρω από τη μοτοσυκλέτα για τους νεώτερους σε ηλικία αθλητές, το οποίο, όμως, είναι πιο διαυγές για τους βετεράνους. Η μοτοσυκλέτα φαίνεται να έχει πολύ πιο ισχυρούς συμβολισμούς στους βετεράνους απ' ό,τι για τους νεώτερους, οι οποίοι την εντάσσουν κυρίως στην αθλητική πρακτική.

Οι έμφυλες σχέσεις ως σχέσεις ανισότητας

Μπορούμε να δούμε το Enduro ως ένα αγώνισμα της μοτοσυκλέτας που έχει «φύλο ανδρικό», καθώς η συμμετοχή των γυναικών αθλητριών στους αγώνες Enduro στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα αναιμική, σχεδόν ανύπαρκτη.

Μέσα από τον λόγο (discourse) των υποκειμένων στην έρευνα διαπιστώνεται ότι στο άθλημα διαπλέκεται έντονα η ηγεμονική αρρενωπότητα. Η έμφυλη ταυτότητα των υποκειμένων της έρευνας επιτελείται μέσα από τα κίνητρα που οδηγούν σε ένα αγώνισμα μοτοσυκλετιστικό όπως είναι το Enduro, που παραπέμπει στην επιθετικότητα, στον ανταγωνισμό, σε «ανδρικά» χαρακτηριστικά «...ο άντρας έχει πάντα μέσα του τον ανταγωνισμό και θέλει να μπει και σε έναν αγώνα μέσα». Η έμφυλη ταυτότητα στη συνέχεια επιβεβαιώνεται και ως επιθετικός ανδρισμός που βιώνεται μέσα από τον ανταγωνισμό σε μια μάχη-μοτοσυκλετιστικό αγώνα. Επίσης, γίνεται αναγωγή των κινήτρων για την αγωνιστική δραστηριότητα στην ανδρική σεξουαλική επιθυμία, στο σεξουαλικό ένστικτο (βλ. Γιαννακόπουλος, 2005, σελ. 60) «Για το Enduro εγώ είχα καύλα, να το πω έτσι».

Η ηγεμονική αρρενωπότητα στο αγωνιστικό Enduro εκφράζεται και στα λογίων λογίων έμφυλα στερεότυπα, που εδράζονται είτε στην «κατωτερότητα» του βιολογικού φύλου είτε σε κοινωνικές αντιλήψεις έμφυλης ανισότητας, με τα οποία οι άνδρες αθλητές αντιμετωπίζουν τις συναθλήτριές τους:

«...Ηρθες σε ένα κατεξοχήν ανδροκρατούμενο άθλημα, σε δεχτήκαμε σαν να είσαι ένας από εμάς αλλά μην ξεχνάς ότι είσαι πάντα γυναίκα. Σε εμάς που είμαστε άνδρες δεν μπορείς να το χαλάσεις αυτό το πράγμα. Δεν μπορείς να γίνεις αρσενικό. Δεν γίνεται από τη φύση σου, δεν γίνεται. Απλά εμείς σε δεχτήκαμε σε αυτήν τη μεγάλη οικογένεια». [Χρήστος]

Βέβαια, υπάρχουν διάφορες εκφάνσεις του ανδρικού εαυτού, και έτσι γίνεται λόγος και για σεβασμό της γυναίκας αθλήτριας του Enduro στο βουνό κατά τη διάρκεια προπόνησης σε αντιδιαστολή, όμως, με την έμφυλη αντιμετώπιση της γυναίκας μοτοσυκλετίστριας στο δρόμο:

«Νομίζω ότι πιο πολύ σεβασμό έχουν οι γυναίκες που οδηγάνε στο βουνό παρά αν τις δουν στο δρόμο. Πιο πολύ θα τις σεβαστούν. Είναι η μία στις χίλιες».

[Γεράσιμος]

Τέλος, οι συνομιλητές μας αναφέρθηκαν σε ονόματα γυναικών αθλητριών, οι οποίες χαίρουν ιδιαίτερης εκτίμησης από τους άνδρες συναθλητές τους. Αυτό στο οποίο όλοι συμφωνούν είναι η υπανάπτυξη του γυναικείου Enduro στην Ελλάδα. Ως παρατηρήτρια διαπίστωσα την υποστήριξη των αγωνιζόμενων από γυναίκες, συντρόφους, συζύγους, μητέρες ή φίλες, αλλά όχι την αγωνιστική παρουσία τους.

5. Συμπεράσματα - Συζήτηση

Η έρευνα επικεντρώθηκε στη μελέτη των αντιλήψεων για τον εαυτό και το σώμα, οι οποίες προκύπτουν μέσα από την ενασχόληση με ένα από τα αγωνίσματα του αθλήματος της μοτοσυκλέτας, το Enduro. Αναδύθηκαν οι σχέσεις από την πλευρά των αθλητών με το σώμα ως μη δεδομένες, συμπαγείς, στατικές και αμετάβλητες. Στη διαδικασία ενασχόλησης με την αγωνιστική μοτοσυκλετιστική δραστηριότητα αυτές οι σχέσεις αναθεωρούνται, επαναπροσδιορίζονται. Οι αθλητές τελικά επαναδιαπραγματεύονται και αναστοχάζονται τη σχέση με τον ενσώματο εαυτό.

Μέσα από τις αφηγήσεις των αθλητών του Enduro αναδεικνύεται ότι το σώμα γίνεται αντιληπτό ως ένα «σχέδιο προς υλοποίηση» (Giddens 1991), με την εφαρμογή τεχνικών που ακολουθούνται από τον αθλητή στην εκγύμνασή του και στην προπόνησή με τη μοτοσυκλέτα. Οι τεχνικές του σώματος στον αγωνιστικό μοτοσυκλετισμό διαπιστώθηκε από την έρευνα ότι έχουν δύο πόλους: ο ένας πόλος σχετίζεται με την εργαλειοποίηση του σώματος και ο δεύτερος με την τεχνικοποίηση του σώματος. Ως προς τον πρώτο πόλο, οι τεχνικές αφορούν στην εκγύμναση του σώματος με ειδικό πρόγραμμα ώστε να ενδυναμωθεί και να αποκτήσει ειδική μυϊκή θωράκιση, η οποία θα το προστατεύσει σε έναν δυνητικό τραυματισμό, ο οποίος αποτελεί ενδεχόμενο στην ενασχόληση με ένα μοτοσυκλετιστικό αγώνισμα. Η σωματική δουλειά επενδύεται πάνω στο σώμα, εγγράφεται σε αυτό δημιουργώντας το σωματικό του κεφάλαιο. Ένα σώμα κατάλληλα γυμνασμένο και προετοιμασμένο να δεχτεί την καταπόνηση της αθλητικής μοτοσυκλετιστικής οδήγησης μακρινής απόστασης σε εκτός δρόμου διαδρομή, θα αποτελέσει εργαλείο που θα «αποδώσει» στη διαδικασία του αγώνα. Ο αθλητής συνειδητά εντάσσεται στη διαδικασία εργαλειοποίησης του σώματος και του συνεπαγόμενου μετασχηματισμού του. Ως προς τον δεύτερο πόλο, οι τεχνικές αφορούν στην προπόνησή του με τη μοτοσυκλέτα του. Στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα σύμπλεγμα σώμα-μοτοσυκλέτα, το οποίο ως ολότητα θα αποτελεί το υποκείμενο της αθλητικής δραστηριότητας. Η τεχνικοποίηση του σώματος επιτελείται μέσα από την προαναφερθείσα διαδικασία καθώς το σώμα ως ενεργό και ευέλικτο, οιονεί τεχνοσώμα (Haraway, 2014), συμπλέκεται με τη μοτοσυκλέτα στο Enduro.

Στο σώμα ως «σχέδιο προς υλοποίηση» εγγράφεται, πέρα από τα παραπάνω, και η σωματική δουλειά η σχετική με τη διατροφή και τον τρόπο ζωής (ύπνος, ανάπαυση – κοινωνικές σχέσεις – σεξουαλική ζωή). Αυτή η «δουλειά» παίρνει ενίοτε τη μορφή ενός κοσμικού σωματικού ασκητισμού, ο οποίος μεταφράζεται στη μεθοδική και ορθολογική υποταγή των παρορμήσεων και επιθυμιών του ατόμου μέσα από την άοκνη, συνεχή και συστηματική εργασία με και πάνω στο σώμα. Ο αθλητής αδιάκοπα σωματοποιεί, «ανεπαίσθητα» σύμφωνα με τον Wacquant (2004), όχι μόνο τις τεχνικές δεξιότητες του αγώνισματος, τις οποίες κατακτά με εξάσκηση-προπόνηση με τη μοτοσυκλέτα, την προσωπική αναζήτηση και την εκπαίδευση, αλλά και οτιδήποτε μετατρέπει το σώμα σε όχημα-εργαλείο (π.χ. αερόβια ή αναερόβια άσκηση, αυτό-πειθαρχικοί περιορισμοί στην καθημερινότητα κ.ά.). Σε αυτή τη διαδικασία, ο αθλητής συνεχώς επαναπροσδιορίζει τα όρια του ενσώματου εαυτού «αναβαθμίζοντάς» τα. Σε τελική ανάλυση, μέσω του προοδευτικού σωματικού αυτο-μετασχηματισμού του, το υποκείμενο επιδιώκει την υπέρβαση, ή με άλλα λόγια, την *αναβάθμιση του εαυτού*.

Όσον αφορά τη διερεύνηση των έμφυλων ταυτοτήτων, στην έρευνα αναδείχθηκε η αναπαραγωγή των έμφυλων ανισοτήτων. Το ίδιο το αγώνισμα έχει «φύλο» και αυτό είναι το ανδρικό. Αυτό τεκμηριώνεται τόσο από την ανύπαρκτη σήμερα συμμετοχή των γυναικών στο αγωνιστική ελληνική σκηνή του αγώνισματος του Enduro όσο και από τον λόγο των ανδρών αθλητών, ο οποίος εκφέρεται είτε αυτοαναφορικά είτε σε σχέση με τις στάσεις και τις αντιλήψεις απέναντι στο γυναίκα αθλήτρια του αγώνισματος. Ο λόγος για το αγώνισμα, αφενός, εμπεριέχει συμβολισμούς –δύναμη, τόλμη, επιθετικότητα, ανταγωνισμός, ριψοκινδύνευση– που νοούνται ως «ανδρικά» χαρακτηριστικά, αφετέρου, περιλαμβάνει ρητορικά σχήματα που αντιλαμβάνονται το σώμα των γυναικών ως «αδύναμο» για να επιτύχει υψηλή απόδοση όσο και να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις του αγώνισματος. Το αγώνισμα, λοιπόν, λειτουργεί ως προνομιακό πεδίο για τους άρρενες αθλητές επιτέλεσης της ανδρικής τους ταυτότητας και σεξουαλικότητας καθώς και της ηγεμονικής αρρενωπότητας, σύμφωνα με την επιτελεστική θεωρία της Butler (2008), σε συνδυασμό με την ανάδειξη έμφυλων στερεότυπων και κοινωνικών αντιλήψεων οι οποίες εδράζονται και αναπαράγουν την έμφυλη ανισότητα. Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας σχετικά με τις έμφυλες ανισότητες στο Enduro συμπίπτουν με αυτά στο μηχανοκίνητο αθλητισμό που εστιάζουν στην ευρωπαϊκή και αμερικανική αθλητική αυτοκίνηση (Pflugfelder, 2009).

Αυτό το ερευνητικό εγχείρημα επιχείρησε να αγγίξει, μέσα από μία μελέτη περίπτωσης των αθλητών του αγωνιστικού Enduro, έναν «αόρατο» από την κοινωνιολογία του αθλητισμού στην Ελλάδα κλάδο άθλησης, αυτόν του αθλητικού μοτοσυκλετισμού. Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας θα μπορούσαν να αποβούν χρήσιμα και σε μελλοντικά

ερευνητικά εγχειρήματα που θα επιχειρούσαν να συνεχίσουν την έρευνα σε ανάλογα μονοπάτια. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, θα άξιζε να ληφθεί υπόψη ότι η διερεύνηση σχετικών ερευνητικών ερωτημάτων και στα άλλα αγωνίσματα του αθλητικού μοτοσυκλετισμού θα συνέβαλε στην τοποθέτηση των ψηφίδων στο κάδρο ώστε μέσα από μια συγκριτική οπτική να αναδυθεί μια πληρέστερη εικόνα για τα αγωνίσματα της μοτοσυκλέτας στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αθανασίου, Α. (2010). Επίμετρο. Επιτελεστικές αναταράξεις: Για μια ποιητική της έμφυλης ανατροπής. Στο J. Butler, *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (σελ. 217-227). Αλεξάνδρεια.
- Αλεξιάς, Γ. (2006). *Κοινωνιολογία του σώματος. Από τον «Άνθρωπο του Νεάντερταλ» στον «Εξολοθρευτή»*. Ελληνικά Γράμματα.
- Αρβανιτόπουλος, Μ. (2006). *Ιστορία του ελληνικού μοτοσυκλετισμού*. Mototech.
- Αστρινάκης, Α. & Στυλιανούδη, Α. (Επιμ.). *Χέβυμέταλ ροκαμπίλυ και φανατικοί οπαδοί: νεανικοί πολιτισμοί και υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική*. Ελληνικά Γράμματα.
- Αφουξενίδης, Α. (2006). Κοινωνική θεωρία και ποιοτικές/συγκριτικές μέθοδοι έρευνας: μια αναστοχαστική συζήτηση με αφορμή την έννοια της αναπαράστασης. Στο Θ. Ιωσηφίδης και Μ. Σπυριδάκης (Επιμ.), *Ποιοτική κοινωνική έρευνα. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων* (σελ. 305-320). Εκδόσεις Κριτική.
- Beck, U. (1996). *Η επινόηση του Πολιτικού. Για μια θεωρία του εκσυγχρονισμού*. Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνη.
- Beck, U. (2015). Κοινωνία της διακινδύνευσης. Καθ' οδόν προς μια άλλη νεωτερικότητα. Επιστ. επιμ.: Ν. Πατινώτης. Πεδίο.
- Bourdieu, P. (2002). *Η Διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (μτφρ.: Κ. Καψαμπέλη και Ν. Παναγιωτόπουλος). Πατάκης.
- Butler, J. (2008). *Σώματα με σημασία: οριοθετήσεις του φύλου στο λόγο*. Εκκρεμές.
- Butler, J. (2010). *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*. Αλεξάνδρεια.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (2001). Ανδρική ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις. Μια προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας. Στο Σ. Δημητρίου (Επιμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων* (σελ. 161-187). Σαββάλας.
- Γεωργούλας, Σ. (2010). *Η κοινωνία του ελεύθερου χρόνου*.
Πεδίο. <https://www.academia.edu/36975949/>
- Elias, N. & Dunning, E. (2010). *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*. Επιστημονική επιμέλεια: Π. Κυπριανός, Κατάρτι.
- Giddens, A. (2002). *Κοινωνιολογία*. Gutenberg.
- Ζαϊμάκης, Γ. & Φουρναράκη, Ε. (Επιμ.) (2015). *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα. Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*. Αλεξάνδρεια.

- Ζαϊμάκης, Γ. (2018). Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Στο Κ. Κατσάπης, *Οι απείθαρχοι: Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας* (39-72). Εκδόσεις Οκτώ.
- Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν., Μαστρογιαννάκης, Δ., Πατεράκη, Μ., Πατρικίου, Α., Σπύρος, Θ., Τζανάκης, Μ., Τσούμας, Β. & Χουμεριανός, Μ. (2023). Εισαγωγικό σημείωμα. *Αθλητισμός και κοινωνικές επιστήμες*, 1, 9-10. <https://ejournals.lib.uoc.gr/sport/article/view/1623/1505>
- Haraway, D. (2014). *Αθρωποειδή, κυβόργια και γυναίκες. Η επανεπινοήση της φύσης* (μτφρ.: Π. Μαρκέτου). Αλεξάνδρεια.
- Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας εφαρμογές στην ψυχολογία και την εκπαίδευση*. ΣΕΑΒ.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2017). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*. Εκδόσεις Τζιόλα.
- Κατσάπης, Κ. (2013). *Το «πρόβλημα νεολαία». Μοντέρνοι νέοι, παράδοση και αμφισβήτηση στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1964-1974*. Απρόβλεπτες εκδόσεις.
- Κουλούρη, Χ. (2015). Η ιστορία του ελληνικού αθλητισμού: Σπορ, φυσική αγωγή και Ολυμπιακοί αγώνες. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη, *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα* (σελ. 289-324). Αλεξάνδρεια.
- Κυπριανός, Π. (2010). Πρόλογος. Στο Ν. Ελίας & Ε. Ντάνιγκ, *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*. Επιστημονική επιμέλεια: Π. Κυπριανός. Κατάρτι.
- Κυριαζή, Ν. (1999). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Ελληνικά Γράμματα.
- Λιάπης, Γ. (2018). *Η μοτοσυκλέτα στην Ελλάδα 1895-1944*. (β' έκδοση). Αθήνα.
- Λυδάκη, Α. (2001). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. (γ' έκδοση). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μακρυνιώτη, Δ. (2004). Εισαγωγή. Στο Δ. Μακρυνιώτη (Επιμ.). *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (σελ. 11-73). Νήσος.
- Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Επιμέλεια: Ν. Κυριαζή. Ελληνικά Γράμματα.
- Mauss, M. (2004). *Κοινωνιολογία και ανθρωπολογία*. Εκδόσεις του Εικοστού πρώτου.
- Μιχαηλίδου, Μ. (2004). Υβριδισμός και υποκειμενικότητα: η φιγούρα του cyborg και το μεταβιομηχανικό υποκείμενο. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 115, 3-26. <http://dx.doi.org/10.12681/grsr.9311>
- Παπαϊωάννου, Σ. (Επιμ.) (2007). *Ζητήματα θεωρίας και μεθόδου των κοινωνικών επιστημών*. Κριτική.
- Πουρκός, Μ. (2017). Η ενσώματη στροφή στις κοινωνικές επιστήμες: Το σώμα ως τόπος βιωμάτων, ταυτοτήτων και κοινωνικών νοημάτων. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Το σώμα ως τόπος βιωμάτων, ταυτοτήτων και κοινωνικών νοημάτων* (σελ. 39-88). Εκδόσεις Οκτώ.
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές* (μτφρ.: Β. Νταλάκου & Κ. Βασιλικού). Gutenberg.
- Τζανάκης, Μ. (2015). Σώμα και εαυτός στην αυτόνομη κατάδυση. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη, *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα* (σελ. 289-324). Αλεξάνδρεια.
- Τζανάκης, Μ. (2023). Αναπνέοντας υποβρυχίως: ήχος, τεχνολογία και σώμα στην αυτόνομη κατάδυση.

- Αθλητισμός και Κοινωνικές Επιστήμες, 1, 11-28. <https://doi.org/10.26248/sport-soc.vi1.1624>
- Τσιώλης, Γ. (2015). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης & Χρ. Θεοφιλίδης (Επιμ.), *Ερευνητική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες και στην εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη* (σελ. 473-498). Πεδίο.
- Χρηστάκης, Ν. (2002). Όρια του εαυτού και «οριακή» οδήγηση μοτοσυκλέτας: η ριψοκινδύνευση ως απάντηση στη διακινδύνευση. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 108-109, 205-228. <http://dx.doi.org/10.12681/grsr.9070>
- Χρηστάκης, Ν. (2003). *Μοτοσυκλέτα: Ριψοκινδύνευση και ιερό*. Εκδόσεις Futura.
- Χρηστάκης, Ν. & Αναλυτή, Α. (2013). Μοτοσυκλετίστριες: σταδιοδρομία και εκδοχές της θηλυκότητας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 139, 57-94. <http://dx.doi.org/10.12681/grsr.76>
- Wacquant, L. J. D. (2004). Μποξέρ επί το έργον: σωματικό κεφάλαιο και σωματική εργασία στους επαγγελματίες πυγμάχους. Στο Δ. Μακρυνιώτη (Επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (σελ. 225-274). Νήσος.

Ξενόγλωσση

- Balsamo, A. (1996). *Technologies on the gendered body. Reading cyborg women*. Duke University Press.
- Bourdieu P. (1989). Social space and symbolic power (trans: L.J.D. Wacquant). *Sociological Theory*, 7(2), 14-25. <http://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/Social-space-and-symbolic-power-by-Pierre-Bourdieu.pdf>
- Braun, V. & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Carlyle et al. (2004). British American Tobacco and Formula One Motor Racing. *British Medical Journal*, 329, 104. <https://doi.org/10.1136/bmj.329.7457.104>
- Charters, D. A. (2006). It's a guy thing: The experience of women in Canadian sports car completion. *Sport History Review*, 37, 357-369. <https://doi.org/10.1123/SHR.37.2.83>
- Celsi, R., Randall, R. & Leigh T.W. (1993). *An exploration of high-risk leisure consumption through skydiving*. University of South Carolina.
- Dant, T. (2004). The driver-car. *Theory, culture and Society*, 21 (4/5), 61-79. <https://doi.org/10.1177/0263276404046061>
- Elias, N. (2001). *The society of individuals*. Continuum.
- Featherstone, M. & Turner, B. S. (1995). An introduction. *Body and Society*, 1 (1), 1-12.
- Featherstone, M. & Burrows, R. (Eds.) (1995). *Cyberspace, cyberbodies, cyberpunk. Culture of technological embodiment*. Sage.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Polity Press.
- Hassan, D. (2011a). Epilogue. The evolution of motor sport research. *The International Journal of the History of Sport*, 28 (2), 319-322. <http://dx.doi.org/10.1080/09523367.2011.542988>
- Hassan, D. (2011b). Prologue. The cultural significance and global importance of motor sport. *The International Journal of the History of Sport*, 28 (2), 187-190.

<https://doi.org/10.1080/09523367.2011.537908>

- Martin, T.W. & Berry, K.J.. (1974). Competitive sport in post-industrial society: The case of the motocross racer. *Journal of Popular Culture*, 9, 107-120. https://doi.org/10.1111/j.0022-3840.1974.0801_107.x
- Matthews, J.K. & Pike, E. (2016). “What on earth are they doing in a racing car?”. Towards an understanding of women in motorsport. *The International Journal of the History of Sport*, 33 (13), 1532-1550. <https://doi.org/10.1080/09523367.2016.1168811>
- O’Connell, S. (1998). *The car and the British society: Class, gender and motoring*. New York: St Martin’s.
- Pflugfelder, E. H. (2009). Something less than a driver: Toward an understanding of gendered bodies in motorsport. *Journal of Sport and Social Issues*, 33(4), 411–426. <https://doi.org/10.1177/0193723509350611>
- Shackelford, B. A. (1999). Masculinity, hierarchy, and the auto racing fraternity: the pit stop as a celebration of social roles. *Men and Masculinities*, 2, 180-96. <https://doi.org/10.1177/1097184X99002002004>
- Tranter, P.J. & Lowes, M. (2009). Life in the fast lane: environmental, economic, and public health outcomes of motorsport spectacles in Australia. *Journal of Sport and Social Issues*, 33 (2), 150-68. <https://doi.org/10.1177/0193723509334171>
- Watson, S.W., Legg, M.H. & Reeves, J. B. (1980). The Enduro dirt-bike rider: An empirical investigation. *Leisure Science*, 3 (3), 241-255. <https://doi.org/10.1080/01490408009512938>
- Williams, A. (2014). *Contemporary history of women’s sport, part one: sporting women, 1850-1960*. Routledge.

Λοιπές πηγές

Αθηναϊκός Μοτοσυκλετιστικός Όμιλος (1930, 5 Ιουλίου). Εφημερίδα *Εμπρός*.

http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin_ftr.asp?c=108&pageid=-1&id=51317&s=0&STEMTYPE=0&STEM_WORD_PHONETIC_IDS=&CropPDF=0

Νόμος 2725/1999. Ερασιτεχνικός και επαγγελματικός αθλητισμός και άλλες διατάξεις. *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. Α’ 121, 17 Ιουνίου.

Νόμος 3057/2002. Τροποποίηση και συμπλήρωση του Ν. 2725/1999, ρύθμιση θεμάτων Υπουργείου Πολιτισμού. *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. Α’ 239, 10 Οκτωβρίου.

Perceptions of body and self in motorcycle sports:

The case of Enduro riders

Catherina Savva

Abstract

What is this «tribe» whose members wearing their equipment participate in motorcycling racing crossing mountain trails of many kilometers? This article presents a case study, that of Enduro athletes in Attica. The main aim of the paper is to highlight and decode how Enduro riders, who are part of a wider community of sport motorcycling athletes, understand their relationship with their body. The assumption running through the text is that athletes are reflecting on and renegotiating their relationship with the embodied self through their engagement with sport motorcycling. In this context, we focused on Enduro riders motivation, the meaning-making of the relationship with the body, the relationship with the motorcycle and, finally, the gender through mainly identitarian perceptions. The findings of the research indicate that Enduro riders are revising and redefining their relationship with self and body through bodily self-transformation and, ultimately, the upgrading of the self.

Keywords: Body, self, perceptions, motorcycle sports, Enduro

«Αν δεν κάνεις θόρυβο δεν είσαι καλός...». Φύλο και προπονητική ηγεσία στην γυναικεία ερασιτεχνική καλαθοσφαίριση στην Ελλάδα

Λεμονιά Αθανασοπούλου

Περίληψη

Η περιορισμένη κοινωνιολογική και ανθρωπολογική έρευνα για τα έμφυλα υποκείμενα στον αθλητισμό στην Ελλάδα έδωσε το ερέθισμα για τη διερεύνηση της έμφυλης διάστασης στην προπονητική της καλαθοσφαίρισης. Το άρθρο διερευνά τη συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων της ηγεσίας μιας ομάδας (της προπονήτριας/του προπονητή) μέσα από τις επιτελέσεις, λεκτικές και σωματικές ενέργειές τους, κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού. Το παιχνίδι προσεγγίζεται ως κοινωνικό δρώμενο, ενώ για τη μελέτη της συγκρότησης των έμφυλων ταυτοτήτων η έρευνα βασίζεται στη θεωρία της επιτελεστικότητας του φύλου. Η μελέτη βασίστηκε σε έρευνα με ημι-δομημένες συνεντεύξεις με αθλήτριες, αθλητές, προπονητές και προπονήτριες καλαθοσφαίρισης, διοικητικούς και αθλητικούς παράγοντες, διαιτητές/διαιτήτριες, δημοσιογράφους και θεατές και η ερμηνεία των δεδομένων έγινε με τη μέθοδο της ανάλυσης λόγου. Οι συμμετέχοντες/-ουσες έφεραν στο προσκήνιο την αναπαραγωγή του κυριάρχου ανδρικού λόγου των γηπέδων από τις προπονήτριες, υπογραμμίζοντας ότι συνοδεύεται από την ένταση στο παιχνίδι, η οποία παρουσιάζεται ως εγγενές χαρακτηριστικό της δράσης μέσα στα γήπεδα, «αν δεν κάνεις θόρυβο δεν είσαι καλός προπονητής». Ταυτόχρονα, πολλαπλοί ανδρισμοί και θηλυκότητες αναδύονται μέσα στις επιτελέσεις της προπονητικής και αναδεικνύεται η ρευστότητά και η πολλαπλότητά των έμφυλων ταυτοτήτων.

Λέξεις κλειδιά: Καλαθοσφαίριση, προπονήτρια/προπονητής, έμφυλες ταυτότητες, επιτελεστικότητα του φύλου

1. Εισαγωγή¹

Το πεδίο του αθλητισμού αποτελεί μια κύρια μορφή κοινωνικής αλληλεπίδρασης και στο πλαίσιο των σύγχρονων κοινωνιών είναι ένα πεδίο κοινωνικής και πολιτισμικής συγκρότησης ταυτοτήτων (Ζαϊμάκης & Κοταρίδης, 2013). Συνδυάζοντας τη σωματικότητα, τα συναισθήματα, την πολιτική, την ηθική, τον καθορισμό και την αμφισβήτηση ορίων μεταξύ προσώπων και ομάδων, ο αθλητισμός διαδραματίζει διαφορετικούς ρόλους στις ζωές των ανθρώπων, που εμπλέκονται σε αυτόν. Το παρόν κείμενο επικεντρώνεται στο άθλημα της καλαθοσφαίρισης και πιο συγκεκριμένα εστιάζεται στη μελέτη των επιτελέσεων της έμφυλης ταυτότητας των προπονητών και των προπονητριών στη γυναικεία ερασιτεχνική καλαθοσφαίριση. Στα ομαδικά αθλήματα, οι προπονήτριες και οι προπονητές κατέχουν ρόλους ηγεσίας² επηρεάζοντας με την πολύπλευρη δράση τους την απόδοση των αθλητριών και των αθλητών.

Σύμφωνα με τις μέχρι σήμερα έρευνες ο κοινωνικός χώρος του αθλητισμού και οι επιτελέσεις που κυριαρχούν έχουν διαμορφωθεί ιστορικά μέσα από την θεώρηση του αθλητισμού ως ανδρική αρένα (Hargreaves, 1986). Αναφορικά με τους προπονητές, η Knoppers (1992) επικεντρώθηκε στη σχέση μεταξύ φύλου, αθλητισμού και των κυρίαρχων λόγων στον αθλητισμό, και τόνισε ότι η ανδρική κυριαρχία βοήθησε να καθοριστούν οι παράμετροι τού τι σημαίνει να είσαι προπονητής. Η μελέτη της κατασκευής του φύλου στην προπονητική των γυναικών (Theberge, 1993) και η σύνδεσή της με τη στερεοτυπική άποψη του αθλητισμού ως αρσενικής πρακτικής, ανέδειξε την περιθωριοποίηση των προπονητριών με βάση τις βιολογικές διαφορές ανδρών γυναικών, την υπεροχή των αθλητικών εμπειριών των ανδρών και την έλλειψη σεβασμού απέναντι στις γυναίκες που διεκδικούν μια προπονητική θέση (Cunningham & Sagas, 2008). Και ενώ δεν υπάρχει «ειδικό» άτομο για την προπόνηση των ανδρών,³ οποιοσδήποτε θέλει να προπονήσει χρειάζεται να υιοθετήσει στερεοτυπικά ανδρικά χαρακτηριστικά για να είναι αξιόπιστος ή αξιόπιστη (Fountaine &

1 Θα ήθελα να ευχαριστήσω τις συμμετέχουσες και συμμετέχοντες στην έρευνα στην πρώτη μου αυτή ερευνητική προσπάθεια και να αφιερώσω το κείμενο σε αυτές και αυτούς που αγαπούν το μπάσκετ.

2 Όσον αφορά την έννοια της ηγεσίας, το παρόν κείμενο επικεντρώνεται στον πολύπλευρο ρόλο του προπονητή, του οποίου η συμπεριφορά επηρεάζει την απόδοση και την αγωνιστική συμπεριφορά των αθλητριών/-τών (Horn, 2008), στο πλαίσιο των προσπαθειών μιας ομάδας για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου (Bartow, 1977, σελ. 232). Σύμφωνα με ανθρωπολογικές μελέτες που ερευνούν γενικότερα την προπονητική ηγεσία (coaching leadership) και πέρα από το πλαίσιο του αθλητισμού, π.χ. στον εργασιακό χώρο, ο ρόλος της προπονήτριας μπορεί να ιδωθεί και ως ρόλος ενός ηγέτη που βελτιώνει τη σχέση μεταξύ ηγετών και ομάδας (εργαζομένων) υποστηρίζοντας την ανάπτυξη των μελών της και τη διαχείριση της απόδοσης για την επίτευξη των στόχων (Choi, Ullah & Kang, 2021).

3 Είναι ελάχιστες οι έρευνες που μελετούν τις εμπειρίες των γυναικών που προπονούν άνδρες. Ενδεικτικά, Kane & Stangl, 1991.

Kamphoff, 2016).

Οι νέες οπτικές των φεμινιστικών σπουδών, κυρίως στο χώρο του ποδοσφαίρου, προσανατολίστηκαν στη μελέτη των έμφυλων σχέσεων και τη συγκρότηση του επιθετικού ανδρισμού (Ζαϊμάκης & Κοταρίδης, 2013). Οι μελέτες αυτές υποστηρίζουν ότι η ανδρική επιθετικότητα επιτελείται και θεμελιώνεται μέσα από τη διατήρηση ως «φυσικού» ενός επιθετικού κοινού κώδικα συμπεριφοράς μέσα και έξω από το γήπεδο. Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύεται ότι η ηγεμονία μιας κοινωνικής ομάδας δεν είναι δεδομένη, αλλά απαιτεί συνεχή αναπαραγωγή και υπεράσπιση της κυριαρχίας (Clayton & Humberstone, 2006). Ο Wagg (2004), μελετώντας διαδικασίες πολιτισμικής διάκρισης και κοινωνικού αποκλεισμού, αποκαλύπτει ότι το ποδόσφαιρο γυναικών αναδύεται ως ένας δυναμικός κοινωνικός χώρος στον οποίο οι κυρίαρχες ιδεολογίες όχι μόνο δεν διαιώνονται, αλλά προκαλούνται και αμφισβητούνται. Ασκώντας κριτική στις έρευνες για την ανδρική κυριαρχία στις υποκουλτούρες των φιλάθλων και μελετώντας τους «φυσιολογικούς» τρόπους δράσης, οι Free και Hughson (2003, σελ. 139), δείχνουν ότι οι αντιδράσεις ενάντια στην εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου είναι μια επιτελεστική παράσταση του ανδρισμού, η οποία βασίζεται σε «αθλητικοποίηση» του νέου-καταναλωτή οπαδού της μεσαιάς τάξης.

Στην Ελλάδα οι περισσότερες έρευνες για τον αθλητισμό και ειδικότερα για την καλαθοσφαίριση μελετούν τις φυσικές και τεχνικές δεξιότητες των αθλητριών και αθλητών με στόχο τη βελτίωση της απόδοσης, καθώς και την προπονητική καθοδήγηση με αναφορές για το φύλο ως παράγοντα που διαμορφώνει τις προτιμήσεις για την προπονητική συμπεριφορά (Φυλακτακίδου, 1999· Λεμονίδης, 2014), αφήνοντας στην άκρη την κοινωνική μελέτη των αθλητικών ρόλων. Είναι γεγονός ότι η προσέγγιση αυτή έμεινε για αρκετά χρόνια έξω από το ευρύτερο ερευνητικό ενδιαφέρον τόσο των αθλητικών όσο και των κοινωνικών επιστημών. Το παρόν κείμενο προσεγγίζει τη δράση των προπονητών και προπονητριών υπό τους όρους της επιτέλεσης (performance), εστιάζοντας σε λεκτικές και μη λεκτικές ενέργειες που χρησιμοποιούν τα δρώντα υποκείμενα, ώστε να επιτύχουν τους στόχους τους (Turner, 1974, σελ. 36-37). Συμφωνώντας με τον Turner (1987) η παρούσα έρευνα προσεγγίζει τα αθλητικά γεγονότα ως εγγενείς δραματουργικές επιτελέσεις μέσα από τις οποίες συντελούνται ποικίλες αναμετρήσεις, αντιπαλότητες και ανταγωνισμοί. Οι προπονητές/προπονήτριες, μέσα από υπερβολές, συγκρούσεις και ανατροπές αναζητούν στρατηγικές προσαρμογής ή ρήξης για να επιτελέσουν τον ρόλο τους ως ηγετών.

Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στους τρόπους με τους οποίους γυναίκες και άνδρες επιτελούν τους ρόλους τους στο να είναι καλοί προπονητές και προπονήτριες και στο πώς οι γυναίκες διαχειρίζονται την προπονητική τους δράση και εμπλέκουν τη δράση των ανδρών στη δική τους. Στην προσπάθεια αυτή εστίασαμε σε παραδείγματα από την ελληνική εθνογραφία αναφορικά με την επιτέλεση του φύλου ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία. Ο

Herzfeld (1985, σελ. 73-76) υποστηρίζει ότι οι άνδρες στην Κρήτη αυτοπαρουσιάζονται δημόσια με δραματουργικό τρόπο σε ένα είδος επιτέλεσης, στην οποία το «να είσαι καλός άνδρας» δεν είναι τόσο σημαντικό όσο το «να είσαι καλός στο να είσαι άνδρας». Τονίζει την καθημερινή αναπαραγωγή μέσω πράξεων και διηγήσεων της κυρίαρχης κοινωνικής εικόνας του ανδρισμού, αλλά και τη μόνιμη διαπραγμάτευση που διακρίνει τις κοινωνικές παραστάσεις τους. Στην εθνογραφική μελέτη της Dubisch (2000, σελ.285), οι γυναίκες χρησιμοποιούν το προσκύνημα στην Τήνο για να παρουσιάσουν δημόσια το ότι είναι «καλές στο να είναι γυναίκες». Οριοθετούν τον επιτελεστικό τους χώρο και προτείνουν εναλλακτικούς τρόπους και δυνατότητες έκφρασης για το τι σημαίνει να παρουσιάζεις τον κοινωνικά κατασκευασμένο εαυτό σου μπροστά σε άλλους, και να πείθεις να σου αναγνωρίσουν αυτή την επιτέλεση.

Εστιάζοντας στις επιτελέσεις της ηγεσίας κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού παράλληλα με τη διαπίστωση της υπεροχής της αναπαραγωγής του κυρίαρχου ανδρι-κού λόγου, η προσοχή στράφηκε στη μελέτη του φύλου ως δρώμενου (Butler, 1990). Σύμφωνα με τη θεωρία της επιτελεστικότητας η Butler (1990) αναφέρει ότι το φύλο συνιστά το ίδιο ένα δρώμενο, καθώς βρίσκεται σε μια διαρκή διαδικασία, εν τω γίγνεσθαι, όπου κάποιος και κάποια κάνει, επιτελεί κάθε στιγμή και διαμορφώνεται μέσα από αυτή τη διαρκή διαδικασία. Έτσι και στο συγκεκριμένο πλαίσιο μέσα από τις ποικίλες επιτελέσεις του κυρίαρχου ανδρικού λόγου, μέσα σε αυτή τη διαρκή δράση του φύλου, αναζητήθηκαν οι ρωγμές εκείνες που ανέδειξαν ότι τα πράγματα μπορούν να είναι και διαφορετικά, μη στατικά και μη φυσικά.

«Ρόλοι, ανατροπές, υπερβολή, προσβολές, τιμωρία, επιβράβευση, αγάπη, ηρεμία, συναισθήματα, μάστρος, κουλτούρα, δομές, στρατηγική» είναι μερικές έννοιες μέσα από τις οποίες ξεδιπλώνεται, αφενός, η πολλαπλότητα της δράσης και, αφετέρου, ο εναλλακτικός λόγος που αναδεικνύει τις ρωγμές, μέσα από τις οποίες τα έμφυλα υποκείμενα έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν και να διαπραγματευτούν τους τρόπους με τους οποίους θα επιτελέσουν τον ρόλο τους πέρα από τα κυρίαρχα κανονιστικά πλαίσια. Σε αυτό το άρθρο θα συζητήσουμε πώς η συγκρότηση του φύλου των προπονητριών και των προπονητών επιτελείται σύμφωνα με τους κυρίαρχους κανόνες των ανταγωνιστικών αθλημάτων—εναλλάξ και ταυτόχρονα— με στρατηγικές διαπραγμάτευσης και αντίστασης, αναδεικνύοντας τη δυνατότητα των δρώντων υποκειμένων να επιλέξουν πώς θα επιτελέσουν τον ρόλο τους.

2. Μεθοδολογία

Ο ερευνητικός σχεδιασμός στη συγκεκριμένη έρευνα ακολούθησε τις έκτακτες κοινωνικές

συνθήκες και τροποποιήθηκε λόγω των περιοριστικών μέτρων που επιβλήθηκαν για την αντιμετώπιση της πανδημίας τον Μάρτιο του 2020.⁴ Η θεωρητική προσέγγιση είναι ανθρωπολογική και μεθοδολογικά στηρίχθηκε στο συνδυασμό ενός ειδικά σχεδιασμένου ερωτηματολογίου με κλειστού και ανοικτού τύπου ερωτήσεις καθώς και συνεντεύξεις. Η ερευνήτρια αρχικά στόχευε να κάνει επιτόπια έρευνα σε αγώνες και ημι-δομημένες συνεντεύξεις (σε γκρουπ δύο-τριών ατόμων), αλλά κατά την περίοδο της πανδημίας στην Ελλάδα δεν πραγματοποιήθηκαν οι αγώνες. Η απαγόρευση όλων των αθλητικών εκδηλώσεων λειτούργησε ως τροχοπέδη και εκ των πραγμάτων απαγόρευσε την ανωτέρω μεθοδολογική επιλογή. Συζητώντας τη χρήση των ερωτηματολογίων στην ανθρωπολογία, ο Mac Clancy (2002) σχολιάζει ότι είναι πιο σημαντικό «να γνωρίζει κανείς ανθρώπους πριν προσπαθήσει να μάθει τι ξέρουν». Για τον λόγο αυτόν, επιλέχθηκαν συνομιλητές και συνομιλήτριες με τους οποίους η ερευνήτρια είχε αποκτήσει οικειότητα μέσα από την αθλητική και επαγγελματική της δραστηριότητα. Παράλληλα είχε βρεθεί σε ανεπίσημες συζητήσεις μαζί τους κατά την περίοδο της προετοιμασίας του ερευνητικού εγχειρήματος (από Οκτώβριο 2019 ως Φεβρουάριο 2020) παρακολουθώντας αγώνες, συζητώντας μαζί τους μετά το πέρας των παιχνιδιών και κρατώντας σημειώσεις της παρατήρησής της.

Η αποστολή και συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε μέσω e-mail. Αρχικά είχε προηγηθεί τηλεφωνική και διαδικτυακή επικοινωνία ώστε να διαπιστωθεί η ψυχολογική κατάσταση των συμμετεχόντων. Απορρίφθηκε η σκέψη για συνεντεύξεις μέσω Skype καθώς οι συμμετέχοντες/-ουσες επισήμαναν ότι η πολύωρη διαδικτυακή πλοήγηση —λόγω «καραντίνας»— τους δημιουργούσε πρόσθετη ψυχολογική πίεση. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν από 26 ερωτηματολόγια στο διάστημα Απρίλιος-Μάιος 2020. Οι συμμετέχοντες/-ουσες⁵ ήταν αθλήτριες, αθλητές, προπονήτριες και προπονητές καλαθοσφαίρισης, διαιτητές και διαιτήτριες, διοικητικοί και αθλητικοί παράγοντες, δημοσιογράφοι και θεατές, με διαφορετικές αγωνιστικές εμπειρίες και προερχόμενοι από επτά διαφορετικούς νομούς

4 Περιοριστικά μέτρα πανδημίας Covid-19 από 10/03/2020 ως 04/05/2020.

5 Συμμετέχοντες/-ουσες στην έρευνα: 17 γυναίκες και 9 άνδρες. Το 27% ήταν 19-30 ετών, 55% 31-50 ετών, 18% άνω των 50 ετών. Το 92% (24) είχαν ολοκληρώσει τις πανεπιστημιακές σπουδές τους, το 8% (2) ήταν απόφοιτοι/-ες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και κανείς/καμία δεν ήταν άνεργος/-η. Συγκεκριμένα στην έρευνα συμμετείχαν: Τέσσερις προπονήτριες/πρώην παίκτριες με πανεπιστημιακές σπουδές. Τέσσερις προπονητές/πρώην παίκτες με πανεπιστημιακές σπουδές —ένας με μεταπτυχιακό, ένας με διδακτορικό. Οι προπονήτριες και οι προπονητές είχαν πανεπιστημιακές σπουδές στην προπονητική και ήταν εκπαιδευτικοί φυσικής αγωγής. Εννέα αθλήτριες με πανεπιστημιακές σπουδές —έξι είχαν μεταπτυχιακό και μία διδακτορικό. Ένας αθλητής με πανεπιστημιακές σπουδές. Ένας διαιτητής με πανεπιστημιακές σπουδές. Μία διαιτήτρια, απόφοιτη δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ένας δημοσιογράφος με πανεπιστημιακές σπουδές. Ένας αθλητικός παράγοντας, απόφοιτος δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τέσσερις θεατές με πανεπιστημιακές σπουδές, τρεις είχαν μεταπτυχιακό και μία διδακτορικό. Τα ψευδώνυμα επιλέχθηκαν από τους ίδιους για τη συμμετοχή τους στην έρευνα.

της Ελλάδας.⁶ Η επεξεργασία του ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε με την ανάλυση περιεχομένου των ανοικτών ερωτήσεων και έγινε στατιστική ανάλυση και επεξεργασία στις κλειστές ερωτήσεις. Η ανάλυση του υλικού έγινε με την ανάλυση λόγου μελετώντας τις τάσεις των απόψεων μέσα στις απαντήσεις αλλά και τη διασπορά ορισμένων άλλων (Foucault, 1981a).

Ο κορμός των ανοικτών ερωτήσεων σχεδιάστηκε με σκοπό να δώσει τον λόγο στους συνομιλητές, ώστε να διατυπώσουν τις απόψεις τους και να εμβαθύνουν όπου έκριναν σκόπιμο. Η επιλογή των ανοικτού τύπου ερωτήσεων βασίζεται στην άποψη ότι στηρίζονται στη φροντίδα και την υπευθυνότητα της εκάστοτε ερευνήτριας να μην επιβάλει τις απόψεις της, να μην θεωρήσει τίποτα δεδομένο αλλά και να αναζητήσει περισσότερο υλικό προς την κατεύθυνση της έρευνας (Pateraki & Zografou, 2015, σελ. 40).

Η δομή ερωτηματολογίου ήταν ως εξής: αρχικά ζητήθηκαν πληροφορίες αναφορικά με το φύλο, την ηλικία, την εκπαίδευση, το επάγγελμα, τον τόπο κατοικίας και τη σχέση ενασχόλησης με το μπάσκετ.⁷ Το κύριο μέρος περιλάμβανε συνολικά 28 ερωτήσεις, οι 23 εξ αυτών ανοικτού τύπου με ελευθερία στην έκταση των απαντήσεων. Πέντε ερωτήσεις με δεδομένη απάντηση εκ των οποίων οι τρεις με μορφή εναλλακτικής απάντησης (ναι/όχι) και οι δύο με διαβαθμισμένη περιγραφική κλίμακα. Ο πρώτος άξονας συγκέντρωσε τις προσωπικές απόψεις για την καλή ηγεσία (τι πιστεύουν). Οι συνομιλητές πήραν τον λόγο και έδωσαν νόημα και μορφή στον ρόλο, στην προσωπικότητα και στα χαρακτηριστικά της καλής ηγεσίας. Χρησιμοποιώντας τον όρο ηγεσία αναφερόμαστε στο επίπεδο της προπονητικής, η οποία καθοδηγεί μια ομάδα στη γυναικεία ερασιτεχνική καλαθοσφαίριση στην Ελλάδα. Ο δεύτερος άξονας επικεντρώθηκε σε ερωτήματα σχετικά με το ποιο μοντέλο ηγεσίας θεωρείται επιθυμητό (τι θα ήθελαν). Ο τρίτος άξονας κατέγραψε τις επιτελέσεις, το τι συμβαίνει μέσα στο γήπεδο την ώρα της δράσης. Ακολούθησε αποδελτίωση και κωδικοποίηση των απαντήσεων προκειμένου να γίνει η ανάλυση και η ερμηνεία τους. Το περιεχόμενο των ερωτήσεων στηρίχθηκε στο θεωρητικό πλαίσιο ώστε να εξυπηρετηθεί ο σκοπός και τα ερωτήματα της εργασίας (Κυριαζή, 2006, σελ. 51). Το ερωτηματολόγιο πήρε τη μορφή μιας συνέντευξης και πρόσφερε την ελευθερία στους συμμετέχοντες να πουν αυτά που θέλουν χωρίς πίεση χρόνου μέσα σε στις δυσκολίες της συγκυρίας.

6 Αττικής, Αχαΐας, Αιτωλοακαρνανίας, Ηλείας, Κέρκυρας, Λευκάδας, Σερρών.

7 Στη συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκε η επίσημη ελληνική ορολογία «καλαθοσφαίριση» για το άθλημα, το οποίο αποτελεί το πεδίο της έρευνας, αν και σπάνια χρησιμοποιείται ο όρος αυτός, τόσο στην καθομιλουμένη όσο και στον έντυπο τύπο. Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο στο ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήθηκε η λέξη «μπάσκετ» ώστε να μην προβληματιστούν οι συμμετέχοντες/-ουσες, καθώς όπως αναφέρουν οι Pateraki και Zografou (2015) είναι πιο αποτελεσματική η χρήση απλής γλώσσας σε ένα ερωτηματολόγιο ώστε να γίνει κατανοητή μια ερώτηση.

Ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Τι σημαίνει να είσαι καλός/καλή προπονητής/προπονήτρια;

Ξεκινώντας από τις απαραίτητες τεχνικές γνώσεις οι συνομιλητές αναγνώρισαν ως πολύ σημαντική την ικανότητα διαχείρισης διαφορετικών προσωπικοτήτων και ρόλων προκειμένου ένας προπονητής να συμβάλει με επιτυχία στη συνοχή μιας ομάδας. Η Έμμα⁸ ζει στην Λευκάδα και εργάζεται ως ιδιωτικός υπάλληλος. Υπήρξε παίκτρια τρία χρόνια σε εθνικό και δώδεκα σε τοπικό επίπεδο και σημειώνει:

«Χρειάζεται αρχικά να είναι γνώστης του αντικειμένου προκειμένου να κερδίσει τον σεβασμό των παικτών...να σέβεται κι αυτός τους παίκτες του και να μπορεί να τους διαχειριστεί ως προσωπικότητες ώστε να υπάρχει χημεία και καλό κλίμα. Να κατανοούν τι σημαίνει ομάδα και να παλεύουν όλοι για το καλό αυτής με πρώτο και καλύτερο τον προπονητή. Μόνο έτσι μπορεί να τους καθοδηγήσει και βασικά να τους ωθήσει να κάνουν το βήμα παραπάνω ο καθένας, με στόχο το καλό της ομάδας».

Η διαχείριση του πώς αισθάνονται και σκέφτονται παίκτριες και προπονητές τόσο σε κρίσιμες και ανατρεπτικές στιγμές του παιχνιδιού όσο και σε πιο χαλαρές και ήρεμες συνθήκες αναδεικνύει τη θέση των προπονητών ως ενορχηστρωτών μιας πολυφωνικής ομάδας ανθρώπων. Σύμφωνα με μία άλλη συνεντευξιζόμενη 47 χρονών, εκπαιδευτικός φυσικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, πρώην παίκτρια τέσσερα χρόνια σε εθνικό, δώδεκα σε τοπικό επίπεδο και προπονήτρια οκτώ χρόνια σε τοπικό επίπεδο: «... πρέπει να γνωρίζει καλά την ομάδα του, να μπορεί να προσαρμόζεται, να διαχειρίζεται τα συναισθήματά του και να επιλέγει τον σωστό τρόπο έκφρασης ανάλογα με τις συνθήκες». Η Κάτια εκπαιδευτικός φυσικής αγωγής, πρώην παίκτρια για είκοσι τρία χρόνια σε εθνικό επίπεδο, τέσσερα σε τοπικό, αθλητικός παράγοντας για τέσσερα χρόνια και προπονήτρια για είκοσι χρόνια λέει χαρακτηριστικά: «Χρειάζεται επίσης...να είναι προετοιμασμένος ακόμη και για αυτό που δεν περιμένει ποτέ να συμβεί καθώς το μπάσκετ έχει τεράστιες ανατροπές».

Πέρα από την αγωνιστική απόδοση, ο καθένας και η καθεμία αποτελούν μέλη της κοινωνίας και του κόσμου γύρω τους, και επιθυμητό είναι οι εμπλεκόμενοι/-ες να προσεγγίζονται ως άνθρωποι που δεν είναι μόνο παίκτες/-κτριες καλαθοσφαίρισης. Ο Billtheo αθλητικός παράγοντας δεκαπέντε χρόνια σε τοπικό και δέκα σε εθνικό επίπεδο, διαιτητής σε υψηλό επίπεδο για δεκαοκτώ χρόνια:

8 Τα ονόματα είναι ψευδώνυμα.

«Πιστεύω ότι το κυριότερο προσόν για καλή ηγεσία είναι να αντιλαμβάνεσαι τη διαφορετική ψυχοσύνθεση, ταλέντο, δεξιότητες, προσόντα, αντίληψη, σκέψη όλων των ατόμων που έχεις υπό την επίβλεψη σου και να μπορείς ανά πάσα στιγμή να αναλύεις και να συνθέτεις όλα τα στοιχεία για την ομαλή και κοινή συνύπαρξη όλων των ατόμων εντός και εκτός αγωνιστικών γραμμών αλλά και στη ζωή τους γενικότερα».

Προς επίρρωση των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω έρχεται η τοποθέτηση της Νάσιας. Η Νάσια, είναι ιδιωτική υπάλληλος με θέση ευθύνης ενώ παράλληλα ασχολείται με τη μουσική, τη συγγραφή ποίησης και λογοτεχνίας. Έχει διατελέσει διαιτήτρια για επτά χρόνια σε τοπικό επίπεδο, αθλητική παράγοντας για δύο χρόνια.

«Ο ρόλος του, του δίνει εξουσία και επιτρέπει τη μετάδοση αξιών...Ο προπονητής οφείλει να αντιλαμβάνεται, να σέβεται, να διαχειρίζεται, να προτρέπει και να εξελίσσει την αρχή της διαφορετικότητας. Κάθε άνθρωπος, κάθε αθλητής είναι μοναδικός. Έχει δικά του χαρακτηριστικά, δυνατά σημεία και σημεία προς βελτίωση. Ο καθένας από τους αθλητές κουβαλά δικές του πεποιθήσεις και όρια και χρειάζεται διαφορετική αντιμετώπιση και διαχείριση...Η κάθε ομάδα παντός τύπου αποτελεί μια μικρογραφία της κοινωνίας. Ο προπονητής είναι ο μαέστρος. Ευθύνεται για την όποια επιτυχία ή αποτυχία της ομάδας σε ομαδικό ή προσωπικό επίπεδο. Η ηγεσία σαν έννοια από μόνη της εμπεριέχει τους ανθρώπους, την κουλτούρα, τις δομές, τη στρατηγική, τη συνεχή αλλαγή και προσαρμογή...»

Μια ομάδα καλαθοσφαίρισης σύμφωνα με τα λεγόμενα των συνεντευξιζόμενων λειτουργεί ως μικρογραφία της κοινωνίας και μας δίνει την ευκαιρία να κατανοήσουμε πώς η ηγεσία πρέπει να προσαρμόζει την «εξουσία» που έχει ανάλογα με τις συνθήκες και να κινείται πέρα από τις κυρίαρχες πρακτικές. Η καθοδήγηση μιας ομάδας βρίσκεται πέρα από την κυριαρχία ενός προπονητή και είναι μια δυναμική και δημιουργική διαχείριση όλων των παραπάνω καταστάσεων. Ο προπονητής, λοιπόν, έχει το δύσκολο έργο να φωτίζει τις καλές πτυχές της κάθε αθλήτριας που συνεργάζεται μαζί της, να καλύπτει τις αδύναμες πλευρές της και να αξιοποιεί από την καθεμία ό,τι αυτή μπορεί να επιτελέσει αναζητώντας έναν «ιδανικό» τόπο δημιουργικής, δημοκρατικής, αθλητικής κοινωνικότητας (Ζαϊμάκης, 2020, σελ. 283-284).

Η καθοδήγηση της ομάδας απαιτεί, από την πλευρά της ηγεσίας, να λειτουργεί ως πρότυπο για τις αθλήτριες πέρα από τα όρια του παιχνιδιού με ενέργειες που θα δίνουν ώθηση σε αυτές να δίνουν τον καλύτερο τους εαυτό με στόχο την αγωνιστική απόδοση και τη βελτίωση τους ως κοινωνικά όντα. Ο Άγγελος, δραστηριοποιείται ως προπονητής 28 χρόνια σε εθνικό και τοπικό επίπεδο σε ανδρικές και γυναικείες ομάδες διαφόρων ηλικιών

και έχει αγωνιστεί ως παίκτης πέντε χρόνια σε εθνικό επίπεδο. Ο Άγγελος υπογραμμίζει ότι «ο προπονητής πρέπει να αποτελεί πρότυπο και να ηγείται μέσω του παραδείγματος που δίνει».

Ο Γιώργος είναι ιδιωτικός υπάλληλος και πρώην παίκτης καλαθοσφαίρισης για είκοσι οκτώ χρόνια. Ασχολείται εθελοντικά με την οργάνωση μιας ερασιτεχνικής ομάδας βόλεϊ και τονίζει ότι «προπονήτρια ή προπονητής σημαίνει πρώτα από όλα δάσκαλος...Φυσικά δεν εννοώ να διδάσκει μόνο τις αρχές του μπάσκετ αλλά κυρίως την ενεργή συμμετοχή των μελών...και την πραγματική αξία της νίκης και της ήττας». Ο προπονητής οφείλει να διδάσκει την πραγματική αξία της νίκης, καθώς η νίκη δεν είναι δεδομένη για κανένα και καμία όταν αγωνίζεται και δεν πρέπει να γίνεται αυτοσκοπός. Όλοι αποζητούν την επιτυχία σε κάθε αγώνα αλλά τα οφέλη και η βελτίωση συχνά έρχεται μέσα από τις ήττες, αρκεί να υπάρχει η ηρεμία και η κριτική σκέψη για να γίνει κατανοητό. Οι απόψεις συμφωνούν προς ένα μοντέλο καλής ηγεσίας με ένα κοινό κώδικα ενεργειών, το οποίο, σύμφωνα με τους συνομιλητές και συνομιλήτριες, είναι επιθυμητό να καθοδηγεί μια ομάδα.

«Στην Ελλάδα αν δεν κάνεις θόρυβο δεν είσαι καλός προπονητής ή καλή προπονήτρια»

Προσεγγίζοντας το παιχνίδι ως έναν κοινωνικό και πολιτισμικό χώρο δράσης (Turner, 1987), διερευνήσαμε τις λεκτικές και σωματικές επιτελέσεις της «καλής ηγεσίας», μέσα από τις βιωμένες εμπειρίες των συνομιλητών/-τριών και διαπιστώσαμε ότι τα πράγματα δεν είναι έτσι ακριβώς όπως αρχικά μας τα παρουσίασαν. Οι συνομιλήτριες/-τές μας ανέφεραν ότι οι προπονητές και οι προπονήτριες πραγματοποιούν συχνά θορυβώδεις ενέργειες και οι όποιες θετικές ή αρνητικές αντιδράσεις τους σπάνια συνοδεύονται από ήρεμο τόνο φωνής. Αντίστοιχα, συναντάμε ήρεμες και αθόρυβες δράσεις που εξυπηρετούν την καθοδήγηση των αθλητριών: «απλώς να κοιτούν», «κάθονται στον πάγκο», «χτυπούν υποστηρικτικά στην πλάτη», οι οποίες διαμορφώνουν νέα ποικιλία επιλογών τις οποίες οι προπονήτριες/-τές χρησιμοποιούν με διαφορετική συχνότητα.

Οι απαντήσεις για το ποιες είναι οι ευπρόσδεκτες συμπεριφορές προπονητριών και προπονητών στο χώρο της καλαθοσφαίρισης στην Ελλάδα έφεραν στο προσκήνιο το τι πραγματικά συμβαίνει μέσα στα γήπεδα. Η Ζώγια, από την Αθήνα, παίκτρια καλαθοσφαίρισης δεκαπέντε χρόνια σε εθνικό και έξι σε τοπικό επίπεδο. Είναι κάτοχος διδακτορικού τίτλου και έχει ασχοληθεί με την προπονητική στο τένις «Αυτό που συμβαίνει κατά τη γνώμη μου είναι ότι γίνονται αποδεκτοί εκείνοι οι προπονητές που φωνάζουν, βρίζουν, που έχουν νεύρα με διαιτητές και παίκτες. Στην Ελλάδα αν δεν κάνεις θόρυβο δεν είσαι καλός προπονητής ή καλή προπονήτρια». Ο επόμενος συνομιλητής 47 χρονών, πρώην παίκτης καλαθοσφαίρισης για δέκα χρόνια σε τοπικό επίπεδο και προπονητής δύο χρόνια σε εθνικό και δεκαπέντε σε τοπικό επίπεδο σε γυναικείες και ανδρικές ομάδες τονίζει ότι όλο το «κοινό» αποδέχεται ακραίους τρόπους δράσης «συμπεριφορές ανάρμοστες

που περιέχουν ύβρεις, ειρωνείες, φωνές και απρεπείς χειρονομίες είναι ανεκτές από το σύνολο του κοινού, προπονητές, φιλάθλους, γονείς, παράγοντες».

Όπως χαρακτηριστικά λοιπόν ανέφεραν οι συνομιλητές/-τριες μας στην Ελλάδα «αρέσουν» οι προπονητές που κάνουν «θόρυβο» και με τον λόγο τους προσπαθούν να πείσουν το κοινό και να αποδώσουν νόημα στις πράξεις τους. Η ένταση αυτή παρουσιάζεται ως εγγενές χαρακτηριστικό της επιτυχημένης δράσης μέσα στα γήπεδα (αν δεν κάνεις θόρυβο δεν είσαι καλός προπονητής ή καλή προπονήτρια). Ωστόσο οι φωνές, οι υπερβολικές χειρονομίες, η χρήση της γλώσσας του σώματος που μαρτυρούν τη δραματική δημόσια παράσταση του ρόλου του προπονητή, φέρνουν στο νου τα σχόλια της Dubisch (2000, σελ.255) αναφορικά με την «εσκεμμένα δραματική φύση της ελληνικής αλληλόδρασης. Η δημόσια επιτέλεση δεν αποτελεί αποκλειστικότητα των ανδρών αλλά μάλλον ένα γενικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής αλληλόδρασης». Ο θόρυβος στο παιχνίδι έρχεται να συναντήσει τη δραματική αυτή φύση που περιλαμβάνουν πολλές δημόσιες επιτελέσεις σύμφωνα με τα ελληνικά εθνογραφικά παραδείγματα των Herzfeld (1985), Σερεμετάκη (1991), Dubisch (2000).

Την ίδια στιγμή που μέσα στο γήπεδο δεν υπάρχει ισορροπία ως προς τους τρόπους δράσης και αντίδρασης των προπονητριών/προπονητών, απαιτούν από το κοινό τους να αντιδρά ήρεμα.

«Η συμπεριφορά του προπονητή ως ρόλου είναι μία και δεν διαχωρίζεται στο φύλο...Σήμερα στα γήπεδα βλέπεις τα άκρα. Κυρίως φωνές, ύβρεις, απειλές... Έχω αναρωτηθεί πολλές φορές πώς είναι δυνατόν όταν ένας προπονητής ωρύεται κατά τη διάρκεια ενός αγώνα, είτε προς τους παίκτες είτε προς τους διαιτητές/ παράγοντες, να απαιτεί την ίδια στιγμή από τους παίκτες του να παραμένουν ψύχραιμοι, ανεπηρέαστοι και να μην αντιδρούν...» (Νάσια).

Ο ήρεμος τρόπος με τον οποίο επιτελεί τον ρόλο της/του η/ο προπονήτρια/ προπονητής υπάρχει πιθανότητα να εκλαμβάνεται από το κοινό του ως παθητική δράση, καθώς κυριαρχούν οι έντονες αλλά απρεπείς ενέργειες«...αντιθέτως ήπιες συμπεριφορές, όπως το ότι κάθεται ένας προπονητής προπονήτρια στον πάγκο ήρεμος και να παρακολουθεί τον αγώνα ερμηνεύεται ως αδράνεια Για παράδειγμα αυτός/αυτή βαριέται σήμερα». Η Ντίνα, εκπαιδευτικός φυσικής αγωγής, έχει παίξει μόνο πέντε χρόνια σε εθνικό και 10 σε τοπικό επίπεδο καθώς ένας σοβαρός τραυματισμός διέκοψε την καριέρα της. Εργάζεται ως προπονήτρια καλαθοσφαίρισης για δεκατρία χρόνια.

Σύμφωνα με τους συνομιλητές/-τριες οι περισσότεροι/ες είναι αναγκασμένοι/-ες να προσαρμοστούν και να ανεχθούν τους κυρίαρχους προσβλητικούς τρόπους έκφρασης από τους προπονητές. Η Έμμα εστιάζει στο πόσο έχουμε εθιστεί στις ακραίες ενέργειες:

«Στην Ελλάδα έχουμε συνηθίσει τον προπονητή να λέει και τα “γαλλικά” του...»

Κάποιες φορές ξεπερνώντας τα όρια. Κυρίως αυτό το πρόσωπο βγαίνει από τους άνδρες προπονητές, οι γυναίκες δύσκολα θα φτάσουν σε τόσο ακραίο σημείο. Οπότε οι παίκτες έχουν μάθει να το περιμένουν κι αυτό το στοιχείο από κάποιον προπονητή και να προσαρμόζονται».

3. Επιτελώντας τον θόρυβο

Η περιγραφή των δράσεων διακρίνεται από ποικιλία επιλογών και υπογραμμίζεται η ένταση, η υπερβολή και οι ακρότητες, ενώ συγχρόνως φωτίζεται η συναισθηματική φόρτιση που επικρατεί την ώρα του παιχνιδιού όπου συναντώνται ποικίλες θηλυ-κότητες και ανδρισμοί. Τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες προπονητές χρησιμοποιούν συχνά λεκτικές επιτελέσεις που προσβάλλουν, μειώνουν, απειλούν και δεν αφήνουν περιθώρια βούλησης στις παίκτριες. Σύμφωνα με το ερευνητικό υλικό σημειώνω ενδεικτικά από τις πολλές αναφορές μέσα στο ερωτηματολόγιο: «*Ξυπνήστε ρε! Κοιμάστε όρθιες*» (Νάσια), «*Αλλάξτε άθλημα*»! (Chris), «*Θα τα πούμε μετά!, Είσαι ηλίθια*»! (Ντίνα), «*Δεν κάνετε για τίποτα*» (Εμμα), «*Κλίκες, Μας έχουν στημένους, Κέρδισα /έχασαν*» (Γιώργος). Εκτοξεύονται ύβρεις (σεξουαλικού ή άλλου περιεχομένου). Παρόμοια οι χειρονομίες προπονητών και προπονητριών που υπερισχύουν περιλαμβάνουν ακραίες, προσβλητικές και βίαιες ενέργειες. «*Τσακωμό με διαιτητές, χειραγωγήση διαιτητών, πέταγμα αντικειμένων*» (Chris), «*σπρώξιμο*» (Ντίνα), «*τράβηγμα (No 5), «χειροδικία*» (Εμμα), «*αποφυγή επιδεικτικά να δώσει συγχαρητήρια στον αντίπαλο για τη νίκη*» (Άγγελος).

Ταυτόχρονα, σωματικές και λεκτικές επιτελέσεις περιλαμβάνουν γλώσσα και ενέργειες ηρεμίας, συμπαράστασης, πίστης, σεβασμού, επιβράβευσης, έντονων συναισθημάτων, μια ποικιλία μέσα από την οποία τα έμφυλα υποκείμενα μπορούν να επιλέξουν ανάλογα τις συνθήκες. «*Αγκάλιασμα*» (Chris), «*φιλιά, νεύματα ηρεμίας, χειροκρότημα μετά από άστοχη προσπάθεια, συγχαρητήρια σε αντιπάλους και διαιτητές μετά από ήττα*» (Ντίνα), «*χειροκρότημα σε εντυπωσιακή προσπάθεια αντιπάλου, μπρά-βο*» (Γιώργος), «*καλή προσπάθεια, έχετε μεγάλη ψυχή*» (Ζώγια), «*απολαύστε το!, σε πιστεύω, είμαι περήφανος για εσάς, μην φοβάσαι τίποτα, μαζί κερδίζουμε μαζί χάνουμε*» (Άγγελος). Ερμηνεύοντας τις λεκτικές και σωματικές επιτελέσεις που χρησιμοποιούν οι προπονητές και οι προπονήτριες, έτσι όπως διατυπώθηκαν στο ερωτηματολόγιο και στη συμμετοχική παρατήρηση (κατά τη διάρκεια της προεργασίας της έρευνας), διαπιστώσαμε ότι κατά τη διάρκεια του αγώνα επιτελούν δραματουργικά και με έντονη θεατρικότητα τον ρόλο τους διακηρύσσοντας δημόσια τη θέση τους μέσα στο γήπεδο. Ο λόγος που χρησιμοποιείται δεν διαφέρει με βάση το φύλο, καθώς και οι προπονήτριες επιτελούν τον ρόλο τους αναπαράγοντας τον ανδρικό κυρίαρχο λόγο των γηπέδων. Η περιγραφή των διαφορετικών

εκδοχών δράσης στα λεγόμενα των συνομιλητών αναδεικνύει τις ρωγμές που προκύπτουν στο κυρίαρχο πρότυπο του προπονητή. Στο πλαίσιο αυτό έρχεται στο προσκήνιο η δυνατότητα εναλλακτικών στρατηγικών που μπορούν να επιτελεστούν.

Η καλαθοσφαίριση σύμφωνα με τους/τις συνομιλητές/-τριες μου είναι ένα παιχνίδι ανατροπών, όπου το δράμα, η σοβαρότητα και οι συγκρούσεις κυριαρχούν. Στο πλαίσιο αυτό οι ανδρισμοί και οι θηλυκότητες διασταυρώνονται και δεν αποτελούν ένα αυστηρό σύνολο κανόνων. Σύμφωνα με την Butler (1990), η έμφυλη υποκειμενικότητα είναι μια συνεχής συγκρότηση μέσα στον λόγο. Η παραστασιακή επιτέλεση του ρόλου είναι μια προσπάθεια να αναγνωριστεί η θέση τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών προπονητριών στο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, προκειμένου να επιτελέσουν με επιτυχία την καλή προπονητική ηγεσία. Η προσέγγιση των έμφυλων ταυτοτήτων ως δρώμενα αναδεικνύει την πολλαπλότητα και τη ρευστότητα της δράσης καθώς προπονητές και προπονήτριες συνθέτουν πολλαπλούς ανδρισμούς και θηλυκότητες για να επιτελέσουν με επιτυχία το να είναι προπονητές και προπονήτριες. Μέσα από τους ανδρισμούς και τις θηλυκότητες που συγκροτούν τον λόγο των προπονητριών και των προπονητών, όπως τον συναντάμε στο ερευνητικό υλικό, υπάρχει η δυνατότητα να επιλεγούν τα όρια του αποδεκτού τρόπου με τον οποίο θα επηρεάσουν το κοινό τους.

4. Ο θόρυβος προκαλεί θόρυβο και αντίστροφα

Οι έντονες και οι ήρεμες δράσεις δικαιολογούνται ως μέρος του παιχνιδιού, καθώς ακολουθούν την εξέλιξη και τη σημαντικότητα του αγώνα. Η πίεση και ο ανταγωνισμός για την κατάκτηση της νίκης δικαιολογούν την ένταση ή την ηρεμία ανάλογα με το πώς πάνε τα πράγματα.

«Εξαρτάται από τη σημαντικότητα του αγώνα, την ηρεμία των αθλητών, τις αποφάσεις των διαιτητών, τις αντιδράσεις των προπονητών στον πάγκο. Τις «σχέσεις» των αθλητών εντός αγωνιστικού χώρου. Αν δεν υπάρχει ένταση μέσα στον αγωνιστικό χώρο και προκλητικές αντιδράσεις, δύσκολα θα υπάρξει ένταση σε έναν αγώνα».

σημειώνει η Δήμητρα, προπονήτρια δύο χρόνια σε εθνικό επίπεδο, πρώην παίκτρια για 28 χρόνια σε εθνικό επίπεδο, κάτοικος Αθήνας. Στην ίδια κατεύθυνση διατυπώνει το σχόλιο της και η επόμενη συνεντευξιαζόμενη:

«Εξαρτάται από την εξέλιξη που θα έχει ένας αγώνας καθώς και από τη βαθμολογική του σημασία. Ένας προπονητής πρέπει κάποιες φορές να έχει έντονη και κάποιες ήρεμη συμπεριφορά ανάλογα με τις συνθήκες...Πρέπει να μπορεί να διαχειρίζεται τα συναισθήματά του και να έχει την ικανότητα να επιλέγει τη σωστή συμπεριφορά

κάθε φορά... Αν πρόκειται για έναν αγώνα χωρίς βαθμολογικό ενδιαφέρον μπορεί να είναι πιο ήρεμος και να αφήσει τις παίκτριες πιο ελεύθερες».

Οι προπονήτριες και οι προπονητές επιλέγουν την κατάλληλη κάθε φορά ενέργεια ανάλογα με την ένταση του παιχνιδιού και δεν ψάχνουν δικαιολογία για τις προσβλητικές δράσεις τους. Η αγωνιστική επίδοση των αθλητριών δεν αποτελεί μόνο «μέρος του παιχνιδιού». Επεκτείνεται και σε άλλες πτυχές της ζωής τους έξω από τις αθλητικές εκδηλώσεις. Σύμφωνα με την Boxill (2006), η οποία συζητάει για την ηθική σημασία του αθλητισμού, τα ανταγωνιστικά αθλήματα, ενώ φαίνονται ως ένας μικρόκοσμος της κοινωνίας, στην πραγματικότητα είναι κάτι παραπάνω, δεν αντανακλούν παθητικά, δρουν ενεργητικά καθώς επηρεάζουν αυτό που αντανακλούν.

Η προπονητική δράση που δίνει έμφαση στη νίκη με οποιοδήποτε τίμημα, συμβαδίζει με την κυρίαρχη αντίληψη για τον αγωνιστικό αθλητισμό. Οι συνομιλητές/συνομιλήτριες σε κάθε ευκαιρία τονίζουν ότι οποιαδήποτε ανάρμοστη ενέργεια έχει αντίκτυπο στους/στις αθλούμενους/-νες ανεξάρτητα από το φύλο ή την αθλητική ικανότητα, ενώ την ίδια στιγμή σιωπηλά υπογραμμίζουν το τι θα ήθελαν να πρεσβεύει ο χώρος της καλαθοσφαίρισης και του αθλητισμού. Η Νο 5 αναφέρει:

«Να ενθαρρύνει και όχι να προσβάλλει ή να μειώνει τους παίκτες του, ακόμα και αν έχει ίσως κάτι να κερδίσει από αυτό. Πρέπει να είναι αυστηρός αλλά δίκαιος, πειθαρχημένος αλλά και χαλαρός όπου χρειάζεται... Να μην φοβάται αλλά και να μην απαξιώνει τους αντιπάλους, να διεκδικεί αλλά να σέβεται τους διαιτητές. Χρειάζεται καθαρή και κριτική σκέψη κάθε φορά».

Η συνειδητότητα του αποτελέσματος το οποίο έχουν οι ενέργειες και ο τρόπος συμπεριφοράς του προπονητή αποτελεί προτεραιότητα για την Μαίρη η οποία ακολουθώντας το παράδειγμα της μητέρας της ασχολήθηκε με το μπάσκετ από μικρή και σήμερα είναι παίκτρια εννέα χρόνια σε τοπικό επίπεδο. «Με ηρεμία και να κατανοεί ότι οι αντιδράσεις τους έχουν αντίκτυπο και σε άλλους». Γνώση και εγρήγορση προσθέτει η Δήμητρα «Θα πρέπει να έχει καλή γνώση της σωματικής και ψυχολογικής κατάστασης των αθλητών του...για να είναι σε ετοιμότητα...».

Στα πλαίσια του έντονου ανταγωνισμού κάποιοι προπονητές/-τριες ή και παράγοντες δημιουργούν «κινδύνους» εσκεμμένα προκειμένου να κατακτηθεί η νίκη σε ένα παιχνίδι καλαθοσφαίρισης. Όπως σημειώνει η Κάτια η/ο προπονήτρια/-τής:

«Οφείλει να προσπαθεί να παραμένει ήρεμη και να συγκεντρώνεται στην προσπάθεια της ομάδας της απομονώνοντας όλους τους “εξωτερικούς κινδύνους”. Δεν είναι και τόσο εύκολο αν αναλογιστεί κανείς ότι κάποιοι προπονητές και παράγοντες προσπαθούν διαρκώς και σκοπίμως να δώσουν ένταση στο παιχνίδι και να το αποσυντονίσουν, προς όφελος τους».

Ο κοινωνικός χώρος των ανταγωνιστικών αθλημάτων και οι συμπεριφορές που επικρατούν μέσα στο γήπεδο έχουν διαμορφωθεί ιστορικά μέσα από την κατανόηση του αθλητισμού ως ανδρική πρακτική. «Το πλαίσιο καθορίζει την παραγωγή των λόγων και οι λόγοι οι οποίοι εκφέρονται από τα δρώντα υποκειμένα αναπαράγουν το κοινωνικό πλαίσιο» αναφέρει η Σηφάκη (2015, σελ. 106). Στη συγκεκριμένη έρευνα η δράση «μέσα» στους ιστορικά κυρίαρχους λόγους, ανέδειξε την ατομική ευθύνη των υποκειμένων. Κάτι τέτοιο εκφράστηκε από τους συνομιλήτριες/-τές όταν αναφέρθηκαν στις φράσεις που ακούνε και στις χειρονομίες που βλέπουν μέσα στο γήπεδο. Οι προπονήτριες/προπονητές επιλέγουν να δείξουν τα συναισθήματα και την αγάπη τους, όπως επιλέγουν τις ύβρεις και τις βίαιες συμπεριφορές παίρνοντας κάθε φορά την ευθύνη για οτιδήποτε πράττουν. Αν και οι προπονήτριες επιλέγουν τον ανδρικό κυρίαρχο λόγο για να είναι καλές στο να είναι προπονήτριες, ωστόσο έχουν την επιλογή για μια διαφορετική στρατηγική. Η Αστρινάκη (2003, σελ. 168), μελετώντας την επιτέλεση της βίας στην Κρήτη, αναφέρει ότι η βία δεν είναι έμφυλη στην κρητική βεντέτα, συμμετέχουν όλοι, άνδρες και γυναίκες και έχουν ευθύνη για αυτή την επιλογή. Οι άνδρες στη βεντέτα σκοτώνουν αλλά οι πράξεις των γυναικών δεν βρίσκονται στο περιθώριο της δράσης των ανδρών, μετέχουν σε αυτό το κοινό πλαίσιο εχθρικών σχέσεων και το ενισχύουν.

5. Συναντά εμπόδια η ηγεσία;

Στις σύγχρονες κοινωνίες τα ομαδικά αθλήματα είναι ένα πεδίο όπου οι σχέσεις αλληλεπίδρασης δεν θα μπορούσαν παρά να είναι σύνθετες. Ενσωματώνουν δυναμικές σχέσεις, κυριαρχίας και αντίστασης, «παιχνιδιού» και ανταγωνισμού. Τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα συμφώνησαν ότι τα εμπόδια που συναντά η ηγεσία είναι κοινά και για τα δύο φύλα. Η κατανόηση των ομαδικών αθλημάτων ως ανδρική αρένα δεν αφήνει τους άνδρες προπονητές ανεπηρέαστους. Έχουν και αυτοί να αντιμετωπίσουν εμπόδια στο να είναι καλοί προπονητές. Κινούνται πάνω στην κόψη του ξυραφιού, όπως θα παραφράζαμε τον Herzfeld (1985, σελ. 76) που αναφέρει ότι «οι άνδρες χορεύουν πάνω στην κόψη του ξυραφιού», θέλοντας να σχολιάσει τις ταλαντεύσεις της κοινωνικής ζωής.

Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει σχετικά η Βαρύ Πεντάρι, η οποία είναι παίκτρια τρία χρόνια σε εθνικό και δεκατρία σε τοπικό επίπεδο. «Οι άνδρες προπονητές αντιμετωπίζουν έντονα την πίεση κυρίως από γονείς και από τη διοίκηση των ομάδων όσον αφορά τη συμπεριφορά τους απέναντι στους παίκτες...για παράδειγμα ασκούν πίεση να παίξει ο(...) όταν ο πατέρας του βοηθά οικονομικά την ομάδα».

Στην ίδια κατεύθυνση είναι και τα ακόλουθα σχόλια:

«...η κριτική που έχω δεχτεί από ανθρώπους που καμία σχέση δεν έχουν με το

μπάσκετ, αλλά είναι μέλη της διοίκησης και θεωρούν ότι έχουν λόγο. Επίσης σημαντικό θέμα είναι η αντιπαλότητα τόσο με γονείς για τα παιδιά τους όσο και με παράγοντες...» (Αγγελος).

«...η ταμπέλα που μπαίνει σε κάποιον προπονητή που για χρόνια ασχολούνταν με συγκεκριμένες ομάδες ή κατηγορίες, για παράδειγμα αυτός είναι προπονητής για ακαδημίες ή για γυναικείο μπάσκετ, με αποτέλεσμα να μην τους δίνεται εύκολα η δυνατότητα να δουλέψουν σε άλλα πεδία» (No 5).

«Στην Ελλάδα υπάρχει το μέσο, και έτσι κάποιοι ικανοί ίσως μείνουν πιο πίσω γιατί δεν έχουν τους κατάλληλους γνωστούς ... τα χρήματα από όσο γνωρίζω δεν είναι και πολλά συνήθως» (Εμμα).

«Οι άνδρες προπονητές συνήθως όταν ξεκινάει ένα είδος αμφισβήτησης προς το πρόσωπό τους, που μπορεί να μην προέρχεται από το προπονητικό κομμάτι, ξεκινάει και η αντίστροφη μέτρηση ως προς την παραμονή τους στην ομάδα...» (Δήμητρα).

Ο Panos (Πάνος), εκπαιδευτικός φυσικής αγωγής και προπονητής καλαθοσφαίρισης 25 χρόνια εκ των οποίων τα 15 σε εθνικό επίπεδο συζητώντας για το θέμα θέτει δύο ζητήματα που βρίσκονται σε σύνδεση: αυτό της αμοιβής και αυτό των παραχωρήσεων. «Πρέπει να αμείβονται για την εργασία τους και να μην κάνουν παραχωρήσεις στον τρόπο δουλειάς τους». Οι πιέσεις έχουν διάφορες μορφές και μία από αυτές είναι και η προοπτική στο εργασιακό μέλλον. Ο Nick (Νικ) πρώην παίκτης 15 χρόνια σε τοπικό και τέσσερα σε εθνικό επίπεδο ασχολείται ως διοικητικό στέλεχος για 12 χρόνια σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Ο Nick (Νικ) δίνει μία ακόμα παράμετρο που είναι η πίεση του αποτελέσματος: «στις ανδρικές και στις γυναικείες ομάδες υπάρχει δυστυχώς η πίεση του αποτελέσματος που τις περισσότερες φορές κρίνει το μέλλον τους σε μια ομάδα».

Κλείνοντας αυτή την ενότητα προσθέτουμε την άποψη του Βαριού Πενταριού που είναι γυναίκα και δίνει έμφαση στον κυρίαρχο λόγο για να είναι κάποια καλή προπονήτρια, υπογραμμίζοντας ότι η ανδρική ικανότητα συχνά γίνεται το μέτρο στο οποίο πρέπει να ανταποκριθεί μία γυναίκα για να σταθεί στα πόδια της προπονητικά: «Οι γυναίκες... πρέπει να αποδεικνύουν ότι είναι εξίσου ικανές με τους άνδρες. Για παράδειγμα μού έχει τύχει να ακούσω ότι η ομάδα μου δεν κερδίζει το πρωτάθλημα επειδή έχω γυναίκα προπονήτρια».

Το να είσαι καλή ηγεσία συγκροτείται μέσα σε ένα σύνθετο περιβάλλον με αρκετές αντιξοότητες και εμπόδια που αντιμετωπίζουν και οι άνδρες προπονητές. Τα δίκτυα σχέσεων, ο κυρίαρχος ανδρικός λόγος τον οποίο δεν ενστερνίζονται όλοι, η υποτίμηση που απορρέει όταν δεν είσαι «δικός μας», η λεκτική βία, οι υποδομές που δεν είναι για όλους ίδιες και όσο πιο χαμηλά βρίσκεσαι τόσο χειρότερες είναι. Οι ανδρισμοί και οι θηλυκότητες που

περιπλέκονται και παρουσιάζουν αντιφάσεις δεν αποτελούν «ένα αυστηρό σύνολο κανόνων για την ανδρική και τη γυναικεία φύση», ούτε συγκεκριμένους ανδρικούς ή γυναικείους τρόπους συμπεριφοράς, αλλά νοούνται «ως ένα πλαίσιο λόγου και διαπραγμάτευσης στο δυναμικό πλαίσιο της κοινωνικής ζωής» (Dubisch, 2000, σελ. 256). Όπως φάνηκε από τα ερευνητικά δεδομένα, οι προπονήτριες και οι προπονητές χρησιμοποιούν ποικίλες δράσεις και λόγο με κοινά χαρακτηριστικά πολλές φορές, ανταλλάσσοντας στοιχεία μεταξύ τους. Κάθε επιτέλεση αποτελείται από πολλαπλούς ανδρισμούς και θηλυκότητες που έρχονται σε αντιπαράθεση μεταξύ κυρίαρχων μοντέλων και των πραγματικών συνθηκών της ζωής, αποκαλύπτοντας την ανάγκη για αλλαγή και διαπραγμάτευση με την κυρίαρχη ιδεολογία.

6. Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα της έρευνας ανέδειξαν ότι ο κυρίαρχος λόγος, ο οποίος παρουσιάστηκε ως εγγενές χαρακτηριστικό του παιχνιδιού «*Αν δεν κάνεις θόρυβο δεν είσαι καλός προπονητής ή καλή προπονήτρια*» και οι ενέργειες που χρησιμοποιούν οι προπονήτριες και οι προπονητές στη γυναικεία ερασιτεχνική καλαθοσφαίριση δεν διαφέρουν με βάση το φύλο. Δίνοντας την ευκαιρία στα υποκείμενα της έρευνας να καταγράψουν τι πιστεύουν για την καλή ηγεσία αλλά και τα όσα συμβαίνουν κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού, αναδείχθηκε ότι τα πράγματα δεν είναι στατικά και αδιαμφισβήτητα σχετικά με την επιτέλεση της έμφυλης ταυτότητας της ηγεσίας στην προπονητική. Προσπαθώντας να κατανοήσουμε το νόημα πίσω από τον «θόρυβο» -την ένταση, τη στιγμή που (ανα) παράγει την πραγματικότητα- διαπιστώσαμε ότι αναδύονται ταυτόχρονα ρωγμές που δημιουργούνται στο κυρίαρχο πλαίσιο από τις επιτελέσεις των συνομιλητών.

Μελετώντας τη γυναικεία ερασιτεχνική καλαθοσφαίριση στην Ελλάδα διαπιστώθηκε ότι η (ανα)παραγωγή του κυρίαρχου λόγου των γηπέδων δεν έχει φύλο, συμμετέχουν σε αυτόν όλοι και όλες. Το παιχνίδι είναι ιεραρχικά «δομημένο» και οι επιτελέσεις του φύλου που κυριαρχούν έχουν ιστορική πορεία. Μια συνθήκη με έμφαση στον ανταγωνισμό και την ιεραρχία, παρέχει ένα ιδανικό πολιτισμικό σκηνικό για να (ανα)κατασκευάζεται ο επιθετικός ανδρισμός ως κάτι «φυσικό», αποδεκτό και ως ένας κοινός κώδικας συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Foucault (1987, σελ. 288) αυτός ο επιθετικός ανδρισμός κατασκευάζεται «διά του λόγου» ή διά της εξουσίας του λόγου.

Ωστόσο οι προπονήτριες και οι προπονητές εκφέροντας ένα διαφορετικό λόγο από τον κυρίαρχο, που θεωρείται ως κοινή λογική, στήνουν το δικό τους παιχνίδι με σκοπό να προκαλέσουν και να διασαλεύσουν τον κυρίαρχο επιθετικό ανδρισμό. Τα έμφυλα υποκείμενα διαπραγματεύονται τις κυρίαρχες αντιλήψεις του αθλητικού χώρου και υπονομεύουν τα κανονιστικά πρότυπα που πρεσβεύει ο ανταγωνιστικός αθλητισμός χρησιμοποιώντας

πολλαπλούς τρόπους δράσης.

Η καλαθοσφαίριση είναι ένα παιχνίδι ανατροπών που έχει τη δυνατότητα να «χτίζει χαρακτήρες» (όπως αναφέρει η Δήμητρα), μοναδικούς, διαφορετικούς, πολλαπλούς και οι προπονήτριες/προπονητές έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν τι είδους χαρακτήρες θα «χτίσουν» και τι σημαίνει πραγματικά το να είσαι καλός στο να είσαι «καλή» ηγεσία. Στο συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο υπάρχει η δυνατότητα να ορίσουμε ως σημείο εκκίνησης σε ένα αθλητικό παιχνίδι την απόλαυση, τη χαρά και την κατανόηση «της πραγματικής αξίας της νίκης και της ήττας», χωρίς αδιαμφισβήτητους νικητές και ηττημένους.

Η προπονήτρια και ο προπονητής έχουν τη δύναμη να επιλέξουν, να διαπραγματευτούν και να μετασχηματίσουν τους τρόπους με τους οποίους θα διαχειριστούν την ηγεσία και θα παρουσιάσουν τον εαυτό τους στο κοινό τους. Θα επιλέξουν να ενισχύσουν την κυρίαρχη ιδεολογία του αθλητικού κόσμου εγκλωβισμένοι στους κυρίαρχους λόγους ή θα προσπαθήσουν να υπερβούν το κανονιστικό πρότυπο; Έχουν την προσωπική αλλά και τη συλλογική ευθύνη να δράσουν και να πράξουν ανάλογα. Ο «θόρυβος» περιλαμβάνει ποικίλες δράσεις και η δυνατότητα να επιλέξουν υπάρχει.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αστρινάκη, Ο. (2002). *Ο άνδρας κάνει τη γενιά ή η γενιά τον άνδρα; Ταυτότητες, βία, ιστορία στην ορεινή Δυτική Κρήτη*. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών & Κοινωνικών Επιστημών.
- Dubisch, J. (2000). *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα. Μια εθνογραφική προσέγγιση*. Αλεξάνδρεια.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2020). Αθλητική κοινωνικότητα, περιπέτεια, ανταγωνισμοί: Η κοινωνιολογία των αισθήσεων του Ζίμελ στη μελέτη του αθλητισμού. *Δοκίμες*, 23-24, 263-288.
<https://doi.org/10.26250/heal.panteion.dokimes.i23-24.239>
- Ζαϊμάκης, Γ. & Κοταρίδης, Ν. (Επιμ.). (2013). *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Πλέθρον.
- Κυριαζή, Ν. (2006). *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Ελληνικά Γράμματα.
- Λεμονίδης, Ν. (2014). *Καταγραφή και αξιολόγηση της προπονητικής συμπεριφοράς προπονητών καλαθοσφαίρισης εθνικών κατηγοριών μέσω συστηματικής παρατήρησης*. Διδακτορική Διατριβή. ΤΕΦΑΑ, ΔΠΘ.
- Σηφάκη, Ε. (2015). *Σπουδές Φύλου και Λογοτεχνία*. ΣΕΑΒ. Ανάκτηση 1/6/2020 από <https://repository.kallipos.gr/>

- Φυλακτακίδου, Α. (1999). *Το προφίλ της Γυναικείας Καλαθοσφαίρισης και αξιολόγηση της επιθετικής και αμυντικής συμπεριφοράς των Ελληνικών ομάδων καλαθοσφαίρισης Α' Εθνικής Κατηγορίας Γυναικών*. Διδακτορική Διατριβή. ΤΕΦΑΑ. ΔΠΘ.
- Foucault, M. (1987). *Η αρχαιολογία της γνώσης* (μτφρ.: Κ. Παπαγιώργης). Εξάντας.

Ξενόγλωσση

- Barrow, J. C. (1977). The variables of leadership: A review and conceptual framework. *Academy of Management Review*, 2, 231-251. <https://doi.org/10.2307/257906>
- Boxill, J. (2006). Football and feminism. *Journal of the Philosophy of Sport*, 33(2), 115- 124. <https://doi.org/10.1080/00948705.2006.9714696>
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Choi, S. B., Ullah, S. E. & Kang, S. W. (2021). Proactive personality and creative performance: Mediating roles of creative self-efficacy and moderated mediation role of psychological safety. *Sustainability*, 13, 12517. doi: 10.3390/su132212517
- Clayton, B. & Humberstone, B. (2006). Men's talk: a (pro) feminist analysis of Male university player's discourse. *International Review for the Sociology of Sport*, 41(3), 295-316. <https://doi.org/10.1177/1012690207078380>
- Cunningham, G. B. & Sagas, M. (2008). Gender and sex diversity in sport organizations: Introduction to a special issue. *Sex Roles*, 58(1-2), 3-9. <https://dx.doi.org/10.1007/s11199-007-9360-8>
- Free, M. & Hughson, J. (2003). Settling Accounts with hooligans: Gender blindness in football supporter subculture research. *Men and Masculinities*, 6(2), 136-155. <https://doi.org/10.1177/1097184X03255849>
- Foucault, M. (1981a). The order of discourse. In R. Young (Ed.), *Untying the text: a post-structural anthology* (pp. 48- 78). Routledge & Kegan Paul.
- Fontaine, J. & Kamphoff, C. (2016). Coaching boys' high school teams: Female coaches' experiences and perceptions. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 11(1), 27-38. <http://dx.doi.org/10.1177/1747954115624815>
- Hargreaves, J. (1986). *Sport, power and culture*. Polity.
- Herzfeld, M. (1985). *The poetic of Manhood. Contest and identity in a Cretan Mountain village*. Princeton University Press.
- Horn, T. S. (2008). Coaching effectiveness in the sport domain. In T. S. Horn (Ed.), *Advances in Sport Psychology* (3rd ed., pp. 239-268). Human Kinetics.
- Kane, M. J. & Stangl, J. M. (1991). Employment patterns of female coaches in men's athletics: Tokenism and marginalization as reflections of occupational sex-segregation. *Journal of Sport and Social Issues*, 15, 21-41. <https://doi.org/10.1177/019372359101500102>
- Knoppers, A. (1992). Explaining male dominance and sex segregation in coaching: Three approaches. *Quest*, 44(22), 210-277. <http://dx.doi.org/10.1080/00336297.1992.10484051>
- Mac Clancy, J. (2002). Introduction: Taking people seriously. In J. Mac Clancy (Ed.), *Exotic no more. Anthropology on the front lines* (pp. 1-15). The University of Chicago Press.
- Pateraki, M. & Zografou, M. (2015). Avoiding dilemmas in film analysis: A pro-

- posal for emic perspective in anthropological analysis of cinematic dance in Greece. *Ethnology and Anthropology*, 25(14), 29-48.
- Seremetakis, N. C. (1991). *The Last Word: Women, death, and divination in inner Mani*. Laconia: University of Chicago Press.
- Theberge, N. (1993). The construction of gender in sport: women, coaching, and the naturalization of difference. *Social Problems*, 40(3), 301–313. <https://doi.org/10.2307/3096881>
- Turner, V. (1974). *Dramas, fields and metaphores: Symbolic action in human society*. Ithaca, Cornell University Press.
- Turner, V. (1987). *The Anthropology of Performance*. Performance Art Journal Publications.
- Wagg S. (Ed.) (2004). *British football and social exclusion*. Routledge.

“If you do not make noise, you’re no good...” Gender and coaching leadership in women’s amateur basketball in Greece

Lemonia Athanasopoulou

Abstract

The limited sociological and anthropological research on the gender subjects in sports in Greece gave the impetus for the exploration of the gender dimension in basketball coaching. The article examines the formation of gender identities within the team leadership (either male or female coaches) through their performances, verbal and body actions, during the game. The game is approached as a social event. Furthermore, regarding the issue of the constitution of gender identities, the study is based on theory of gender performativity. The study was based on research with semi-structured interviews with female and male athletes, coaches, referees, administrative and sports agents, journalists, spectators and the interpretation of the data have been done by the method of discourse analysis. Participants revealed the reproduction of the dominant male discourse by the female coaches. Moreover, they underlined that this discourse is accompanied by the intensity in the game which is presented as an inherent characteristic of the action in courts («if you don’t make noise then you are not a good coach»). Simultaneously multiple masculinities and femininities emerge through the coaching performances and have revealed the fluidity and the multiplicity of their agency.

Keywords: Basketball, male/female coach, gender identities, gender performativity.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ο βυθός ως τόπος αθλητικής δραστηριότητας αναψυχής: Αφηγήσεις ερασιτεχνών αυτοδυτών σε ένα ελληνικό νησί

Μαρία Κασφίκη

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διεξήχθη στην Κέρκυρα και διερευνά τις αντιλήψεις των αυτοδυτών σχετικά με τον βυθό και το σώμα τους. Πρωταρχικός στόχος είναι να διασαφηνιστεί η σημασία της κατάδυσης ως δραστηριότητας αναψυχής και η ενσωμάτωσή της στην καθημερινή ζωή των αυτοδυτών. Διερευνά τους παράγοντες που προσελκύουν τα άτομα στην κατάδυση, τα συναισθήματα που βιώνουν κατά τη διάρκεια της κατάδυσης και τα συναφή ρίσκα που συνεπάγεται η παραμονή στο βυθό. Οι καταδύσεις εννοιολογούνται από τους συμμετέχοντες/-ουσες ως μια κοινωνική πρακτική συνυφασμένη με την κουλτούρα της περιπέτειας. Στη μελέτη συμμετείχαν οκτώ ερασιτέχνες αυτοδύτες/-τριες από την Κέρκυρα. Οι εν λόγω δύτες περιέγραψαν τις καταδύσεις ως ένα ευχάριστο χόμπι που προσφέρει ψυχαγωγία και αναψυχή. Τόνισαν τη σημασία του ελεύθερου χρόνου για την ενασχόληση με αυτή τη δραστηριότητα, σημειώνοντας την αξία της σε σχέση με την επαγγελματική τους ζωή. Οι αφηγητές/-τριες υπογραμμίζουν πώς οι καταδύσεις ανακουφίζουν από το εργασιακό άγχος και την ένταση, προσφέροντας χαλάρωση και ηρεμία. Η κατάδυση αναδεικνύεται ως ένα κοινωνικό εργαστήριο των σύγχρονων μορφών σχέσης με τον εαυτό, με τις απολαύσεις, τις εμπειρίες, ακόμη και τους κινδύνους που αντιμετωπίζει ο δύτες να παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής του ταυτότητας και των μελλοντικών καταδυτικών του προσπαθειών.

Λέξεις κλειδιά: Αυτόνομη κατάδυση αναψυχής, ερασιτέχνες αυτοδύτες, ελεύθερος χρόνος

1. Εισαγωγή

Το παρόν κείμενο βασίζεται σε ερευνητική μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία που εστιάζεται στον τρόπο με τον οποίο νοσηματοδοτούν οι ερασιτέχνες αυτοδύτες αναψυχής το βυθό ως τόπο ενσώματης δραστηριότητας (Κασφίκη, 2022). Πρόκειται για μια ποιοτικά προσανατολισμένη εμπειρική έρευνα βασισμένη στην ανάλυση αφηγήσεων ερασιτεχνών αυτοδυτών σε ένα ελληνικό νησί, εξετάζοντας τη σχέση τους με την αθλητική δραστηριότητα της κατάδυσης ως μέσο αναψυχής και τον τρόπο που αυτή εντάσσεται στην καθημερινότητά τους (Κασφίκη, 2022).

Η αυτόνομη κατάδυση είναι μια κοινωνική πρακτική στην οποία συνέβαλε η ανακάλυψη της αναπνευστικής συσκευής και η εμπορευματοποίησή της. Πρόκειται για μια δημοφιλή δραστηριότητα αναψυχής που οργανώθηκε από αθλητικούς θεσμούς, όπως η ΕΟΥΔΑ και η CMAS, και διεθνείς εμπορικές οργανώσεις, όπως η PADI (Tzanakis, 2023). Οι καταδύσεις με αυτόνομη αναπνευστική συσκευή για αναψυχή συμπεριλαμβάνονται στις δραστηριότητες αναψυχής με αξιοσημείωτη ταχύτητα ανάπτυξης ανά τον κόσμο. Κάθε χρόνο ο μεγαλύτερος οργανισμός πιστοποίησης αυτοδυτών (PADI) πιστοποιεί περισσότερο από 900.000 άτομα και συνολικά υπάρχουν πάνω από 25 εκατομμύρια πιστοποιημένοι δύτες. Παράλληλα, αυξάνει και ο αριθμός τουριστών/-στριών σε παραθαλάσσια θέρετρα οι οποίοι/-ες επιδίδονται σε καταδύσεις αναψυχής, οι λεγόμενοι/-ες «resort divers». Το ενδιαφέρον για τον υποβρύχιο κόσμο έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του καταδυτικού ή υποβρύχιου τουρισμού (Μοίρα & Μυλωνόπουλος, 2019). Η συμμετοχή των γυναικών ήταν αρχικά περιορισμένη, αλλά αυξήθηκε σταδιακά, με το ποσοστό γυναικών αυτοδυτών να φτάνει περίπου το 30% παγκοσμίως (Συμεωνίδης, 2000).

Πρόκειται για μια δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου (Κορωναίου, 1996· Γεωργούλας, 2010), στο πλαίσιο μιας κουλτούρας της περιπέτειας (Τζανάκης, 2023), όπου σφυρηλατείται η πολιτισμικά διαμεσολαβημένη ταυτότητα του μοντέρνου υποκειμένου (Ζαϊμάκης, 2015). Η κατάδυση θεωρείται από τους ίδιους τους αυτοδύτες ως μέσο καλλιέργειας τόσο του σώματος όσο και του πνεύματος, μέσω της εκπαίδευσης και της εμπλοκής στους κανόνες ασφαλείας, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με τον υποβρύχιο κόσμο.

2. Μέθοδος

Η έρευνα διεξήχθη στην Κέρκυρα το καλοκαίρι του 2021, εστιάστηκε στη διερεύνηση των αντιλήψεων των ερασιτεχνών αυτοδυτών/-τριών για το βυθό και το σώμα. Στην έρευνα συμμετείχαν οχτώ (8) αυτοδύτες/-τριες από την Κέρκυρα, με κριτήριο το φύλο, την ηλικία και την ερασιτεχνική ενασχόληση με την αυτόνομη κατάδυση.

Οι καταδύσεις περιγράφονται από τους ερασιτέχνες αυτοδύτες/-τριες ως ένα ευχάριστο

χόμπι που προσφέρει ψυχαγωγία και αναψυχή. Στην ανάλυση του ποιοτικού εμπειρικού υλικού κεντρικό ζήτημα αποτέλεσε η πρόσληψη και η ανάδειξη του νοήματος του κοινωνικού κόσμου από τα δρώντα υποκείμενα μέσα από την ερμηνεία των αφηγήσεων αναφορικά με τις καταδυτικές εμπειρίες τους. Εξετάζονται οι αντιλήψεις των αυτοδυτών/-τριών (α) για τη σημασία του ελεύθερου χρόνου, τη σχέση τους με τη φύση και τη θάλασσα, (β) την αίσθηση του σώματος στην κατάδυση και (γ) για την ασφάλεια και τη διαχείριση του ρίσκου.

3. Η αυτόνομη κατάδυση ως υποβρύχια ενσώματη δραστηριότητα αναψυχής

Μετά την καταγραφή των συνεντεύξεων και τη θεματική ανάλυση, διερευνώντας τις απόψεις και αντιλήψεις των ερασιτεχνών/-τριών αυτοδυτών για την ενασχόληση τους με την αυτόνομη κατάδυση σε σχέση με τον ελεύθερο χρόνο, τη νοηματοδότηση τους για το βυθό και το σώμα καθώς και το πώς προσδιορίζουν τη σχέση τους με το κοινωνικό τους περιβάλλον προέκυψαν οι εξής κεντρικές θεματικές:

- (α) Οι καταδύσεις αναψυχής συνδέονται με τον ελεύθερο χρόνο.
- (β) Η κατάδυση νοείται ως αναψυχή συνδεδεμένη με την περιπέτεια.
- (γ) Η αυτόνομη κατάδυση νοείται ως μια δραστηριότητα στο φυσικό περιβάλλον.

Αυτόνομη κατάδυση και ελεύθερος χρόνος.

Οι αφηγητές και οι αφηγήτριες αναφέρονται στις καταδύσεις ως σημαντικό τμήμα της ζωής τους, σημειώνοντας ότι θα πρέπει να ιεραρχηθούν οι ασχολίες ώστε να εξασφαλιστεί ο απαραίτητος ελεύθερος χρόνος για την εν λόγω δραστηριότητα. Ο κόσμος του βυθού χαρακτηρίζεται «μαγικός» και σαγηνευτικός, δραστηριότητα που αξίζει να επιλεγεί ως δραστηριότητα αναψυχής. Όπως αφηγείται ένας άνδρας αυτοδύτης:

«Ελεύθερος χρόνος σημαίνει να έχεις λίγο χρόνο για τον εαυτό σου να κάνεις κάποια πράγματα που σε ευχαριστούν και σε γεμίζουν, σαν χόμπι. Η κατάδυση [...] είναι επιλογή. Αν έχεις επιλέξει ότι αυτό σου αρέσει και αυτό απολαμβάνεις. Σίγουρα θέλει για να κάνεις μία βουτιά γύρω στα 18μ. ή στα 15μ., όχι πολύ βαθιά εκεί, θέλει σίγουρα μία-δύο ώρες. Θέλει να αφιερώσεις χρόνο».

Στις συνεντεύξεις αποτυπώνεται μια σαφή σχέση του διαθέσιμου ελεύθερου χρόνου με το είδος της επαγγελματικής απασχόλησης και των καταδύσεων. Πρόκειται για απασχόληση που αντανακλά τις αξίες των μεσαίων τάξεων. Για το λόγο αυτόν, η υποβρύχια δραστηριότητα νοείται συχνά ως ένα είδος κοινωνικού αγχολυτικού. Όπως αναφέρει ένας άλλος αυτοδύτης: «[...] η κατάδυση είναι ένα άθλημα, το οποίο σε ηρεμεί πάρα πολύ, μας αρέσει, ξεκουράζει».

Η αυτόνομη κατάδυση αναπαρίσταται ως μια «φυγή» από μια πιεστική καθημερινότητα. Μια αφηγήτρια επισημαίνει ότι μπορείς να χαλαρώσεις στον κόσμο του βυθού δραπετεύοντας από την καθημερινότητα σε ένα διαφορετικό και ενδιαφέρον περιβάλλον, από το οποίο αντλούνται εικόνες και βιώνονται συναισθήματα που αμβλύνουν τις συνέπειες της εργασιακής έντασης: «τα σκέφτομαι και χαλαρώνω, σκέφτομαι αυτές τις εικόνες του βυθού».

Η αυτόνομη κατάδυση ως απολαυστική περιπέτεια

Πολλές δραστηριότητες αναψυχής νοούνται ως συναρπαστικές περιπέτειες που οδηγούν σε «ανεπανάληπτα» βιώματα και μνήμες, ένα παιχνίδι πέραν των επίσημων κοινωνικών σχέσεων, μια απελευθερωτική διαφυγή (Strandvad, 2018). Όπως αναφέρει ένας αυτοδύτης, η κατάδυση είναι περιπετειώδης δραστηριότητα:

«Συναρπαστική περιπέτεια. Περιπέτεια είναι, γιατί μπορείς να βουτήξεις στο ίδιο σημείο δέκα φορές και να είναι δέκα διαφορετικές καταδύσεις. Το ωραίο στην κατάδυση είναι το ότι δε ξέρεις τι θα δεις, δηλαδή είναι αυτή η έκπληξη που μπορεί να σου επιφυλάσσει μία κατάδυση. Μπορεί σε μια κατάδυση να μη δεις και τίποτα, αλλά και πάλι δεν είναι αποτρεπτικός λόγος για να μη ξαναβουτήξεις στο ίδιο σημείο, γιατί την επόμενη εβδομάδα στο ίδιο σημείο μπορείς να δεις τα πάντα. Οπότε το ωραίο με την κατάδυση είναι αυτό το απρόσμενο, δηλαδή δε ξέρεις τι θα συναντήσεις και αυτό σε τραβάει. Για εμένα μόνο και μόνο η αίσθηση του να βρίσκεσαι εκεί πέρα από μόνο του είναι μια πολύ καλή εμπειρία. Μόνο και μόνο αυτό το ότι είσαι μέσα στο νερό».

Το ίδιο υποστηρίζει και μια έμπειρη ερασιτέχνης αυτοδύτρια:

«Είναι μία περιπέτεια, είναι μία πολύ ωραία εμπειρία. Μπορεί να είναι μία πολύ ωραία βουτιά, μπορεί να είναι και μία μέτρια βουτιά, αλλά αν είναι μία πολύ καλή βουτιά, τότε είναι όντως μία πολύ καλή περιπέτεια. Η επαφή με έναν άλλον κόσμο είναι κάτι μαγικό, κάτι διαφορετικό. Δεν είναι ένα απλό γυμναστήριο που θα πας θα ταλαιπωρηθείς, θα κουραστείς, ναι θα γυμναστείς και με την κατάδυση, αλλά θα αποκομίσεις και κάτι άλλο. Αυτό που θα ήθελα να πω είναι ότι πραγματικά οι καταδύσεις είναι μια πάρα πολύ ωραία εμπειρία και όλοι θα πρέπει μια φορά τουλάχιστον στη ζωή τους να κάνουν μια βουτιά και να έρθουν σε επαφή με το βυθό και με αυτόν τον κόσμο τον διαφορετικό».

Η όποια επικινδυνότητα νοείται ως ένα λογικό ρίσκο που, όμως, μπορεί να ελεγχθεί από την καλή εκπαίδευση. Χαρακτηριστικά ένας από τους συνεντευξιζόμενους αναφέρει: «Επικινδυνότητα υπάρχει, από τη στιγμή όμως που είσαι σωστά εκπαιδευμένος και

τηρείς απαρέγκλιτα τους κανόνες ασφαλείας και τις διαδικασίες, αυτή η επικινδυνότητα μειώνεται στο ελάχιστο».

Η επιτυχής διαχείριση των ρίσκων επιβεβαιώνει μια εμπεδωμένη στα μεσαία στρώματα έξη σχεδιασμού της βιογραφίας του αυτοδύτη και επεξεργασίας των αισθήσεων (Merchant, 2011), τονώνοντας την αυτοπεποίθηση του εξατομικευμένου ατόμου (Giddens, 1991). Εκτός από την καλή εκπαίδευση, η τήρηση των κανόνων ασφαλείας, μέσω των οποίων ελέγχονται τα ρίσκα, νοείται ως βασική συνιστώσα. Το κυριότερο μέτρο ασφαλείας είναι η κατάδυση σε ζευγάρια κατάταξη (Dimmock & Wilson, 2011).

Η φυσική κατάσταση δεν κατέχει πρωταρχικό ρόλο στην αθλητική δραστηριότητα των καταδύσεων, σύμφωνα με τα λεγόμενα των αφηγητών. Χρειάζεται φροντίδα, αλλά γενικά πρόκειται για μια συμπεριληπτική πρακτική, προσβάσιμη σχεδόν σε όλους και όλες. Όπως αναφέρει μια πρώην εκπαιδευτρια:

«Πρέπει να είναι λίγο σε καλή κατάσταση, πολύ γυμνασμένος όχι, αλλά το σίγουρο είναι ότι αν είσαι σε καλή κατάσταση θα είναι πιο εύκολο, θα είναι πιο ωραίο. Δηλαδή κάποιος που καπνίζει, πίνει και δεν κάνει καθόλου γυμναστική θα δυσκολευτεί πιο πολύ από κάποιον που είναι εντάξει. Εγώ για να είμαι σε φόρμα πάω για καταδύσεις. Βασικά τίποτα πολύ, γιατί δεν έχω χρόνο, εάν είχα χρόνο θα μπορούσα ας πούμε να περπατήσω λίγο στο βουνό, αλλά για ποδήλατο και για τέτοια πράγματα δεν με πολυενδιαφέρει... αν δεν έχω κάνει καταδύσεις όλο το χειμώνα και πάω τις πρώτες δύο φορές μπορεί να κουραστώ λίγο παραπάνω, αλλά μετά σιγά σιγά άμα πηγαίνω κάθε εβδομάδα ή δύο φορές την εβδομάδα θα γυμναστώ καλά. Ή για κολύμβηση, τώρα θα προσπαθήσω να πάω για κολύμπι κάθε μέρα με τα πέδιλα κι αυτά... να γνωρίζει τους βασικούς κανόνες, δηλαδή αν πας για κατάδυση δε θα ξενυχτήσεις τη νύχτα πριν. Να είναι καλά, να είναι ξεκούραστος, χαλαρός, να μην έχει άγχος για την κατάδυση».

Κατάδυση στο φυσικό περιβάλλον

Η αυτόνομη κατάδυση είναι συνυφασμένη με την ευδαιμονία της περιπέτειας, μια πρακτική που αποβλέπει στην ευχαρίστηση, στη διαφυγή και την απόκτηση νέων εμπειριών (Brymer & Schweitzer, 2013). Ο βυθός είναι στην περίπτωση αυτή ο τόπος μιας δημιουργικής διέγερσης των αισθήσεων (Straughan, 2012). Το χρώμα του βυθού, το βαθύ μπλε, η χλωρίδα και η πανίδα είναι ένα πεδίο παρατήρησης αλλά και απολαυστικών ενσώματων εμπειριών (Tzanakis, 2023). Ένας αφηγητής επαναλαμβάνει την τυπική επίκληση έλλειψης βαρύτητας, εμπειρίας ανάλογης των αστροναυτών:

«Είναι ένας μαγικός κόσμος. Καταρχήν η αίσθηση της έλλειψης βαρύτητας είναι κάτι μοναδικό, το νιώθουν οι αστροναύτες και οι δύτες, κανένας άλλος δε μπορεί. Πέρα από αυτό η ηρεμία και γαλήνη που σου δίνει ο υποβρύχιος κόσμος είναι μια αίσθηση, που δε μπορείς να την νιώσεις σε κάτι άλλο. Ταυτόχρονα, βγαίνοντας από μία κατάδυση και λόγω μιας μικρής ποσότητας αζώτου που έχεις στο αίμα σου, νιώθεις μία ιδιαίτερη ευφορία, για αυτό είπα στην αρχή της κουβέντας μας ότι είναι κάτι σαν ναρκωτικό, είναι κάτι που στο οποίο εθίζεσαι, δηλαδή πέρα από την ομορφιά της κατάδυσης θέλεις να νιώθεις και αυτό το αίσθημα. Από τα 25μ. και βαθύτερα αρχίζουν τα χρώματα να χάνονται, δηλαδή σε ένα βάθος 35-40μ. έχεις μια απόχρωση του μπλε-γκρι, παρά μόνο αν φέξεις με τον φακό σου κάτι, εκεί θα δεις το πραγματικό χρώμα, γιατί οι ακτίνες του ήλιου δε φτάνουν τόσο καλά σε εκείνα τα βάθη. Για εμένα είναι κάτι σαν ναρκωτικό, δηλαδή είναι κάτι, το οποίο ζητώ να κάνω όσο περισσότερο γίνεται, από τα πιο ωραία πράγματα που έχω κάνει στη ζωή μου».

Οι αισθήσεις του σώματος, η αίσθηση του κρύου και της υγρασίας, το μούδιασμα της επιδερμίδας, οι φωτοσκιάσεις που ξενίζουν τους αδαείς στον υδάτινο κόσμο όπως και η τρισδιάστατη κίνηση μετασχηματίζουν τον «επικίνδυνο βυθό» σε τόπο αναγέννησης του εαυτού, σε ένα πεδίο τονωτικής απτικής εμπειρίας (Allen Collinson, 2010). Όπως αφηγείται ένας αυτοδύτης για το σώμα του κατά τη διάρκεια της κατάδυσης:

«Συγκεκριμένα εγώ το νιώθω να πετάει, είναι ελεύθερο, αν έχεις πολύ καλή πλευστότητα, όπως λέμε εμείς στην κατάδυση, η πλευστότητα είναι η δυνατότητα να παραμένεις στο ίδιο σημείο, ούτε να βυθίζεσαι από το βάρος ούτε φουσκώνοντας πάρα πολύ το jacket, βάζοντας δηλαδή αέρα στο γιλέκο αυτό που φοράμε να ανεβαίνεις προς τα πάνω. Εάν έχεις μία αρκετά καλή πλευστότητα τότε είσαι σε ένα σημείο, το οποίο είναι ουδέτερο, είναι σαν να πετάς, το οποίο είναι πολύ όμορφο το συναίσθημα, γιατί είναι και πάρα πολύ ξεκούραστο. Μη ξεχνάμε ότι και οι καλοί δύτες δε χρησιμοποιούν πάρα πολύ τα πόδια τους για να κάνουν πέδιλο, αρκεί μία μικρή ώθηση, οπότε προχωράς, δηλαδή όσο πιο καλός είσαι τόσο πιο ξεκούραστο είναι για εσένα. Τα συναισθήματα διαφέρουν από άνθρωπο σε άνθρωπο. Εγώ σίγουρα είμαι πάρα πολύ ενθουσιασμένος, ειδικά όταν βλέπω κάτι καινούριο, κάτι πρωτόγνωρο, οπότε αισθάνομαι ευφορία, πάρα πολύ ενθουσιασμό, αλλά και ανακούφιση, ξεκούραση. Την ώρα που θα κάτσω, όσο διαρκέσει, 45 λεπτά, μία ώρα που θα διαρκέσει η παραμονή μου κάτω στο βυθό, με ξεκουράζει από όλο το άγχος της εβδομάδας και νιώθω απόλυτη γαλήνη».

4. Συμπεράσματα

Η εμπειρία της αυτόνομης κατάδυσης αναψυχής ανασυγκροτείται από τους αφηγητές ως μια ηδονιστική διαφυγή, αναπόσπαστο τμήμα του ελεύθερου χρόνου και των διακοπών. Προϋποθέτει δέσμευση και συστηματική ενασχόληση, η οποία, όμως, δεν συνδέεται με την προπόνηση αλλά από το έθος μιας αναστοχαστικής σχέσης με τον ενσώματο εαυτό και την αισθητικοποίηση της υποβρύχιας φύσης (Τζανάκης, 2015). Αυτά τα χαρακτηριστικά συνδέουν τη δραστηριότητα της αυτόνομης κατάδυσης αναψυχής με τα μεσαία στρώματα και με τις αξίες που αυτά πρεσβεύουν, καθώς αντανακλώνται στην ευρεία εμπορευματοποίησή της. Οι αυτοδύτες μέσα από την εκμάθηση των πρακτικών της κατάδυσης εκπαιδεύονται σε τεχνικές που αφορούν όχι μόνο τις απαραίτητες δεξιότητες χρήσης του εξοπλισμού και επιτυχούς διαφυγής στον «μαγικό» κόσμο του βυθού αλλά και σε μια έλλογη και αναστοχαστική σχέση με τον ενσώματο εαυτό. Η αυτόνομη κατάδυση εν τέλει συνιστά ένα από τα κοινωνικά εργαστήρια επεξεργασίας του εαυτού στην ύστερη νεωτερικότητα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γεωργούλας, Σ. (2010). *Η κοινωνία του ελεύθερου χρόνου*. Εκδόσεις Πεδίο.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2015). Θεωρητικά ρεύματα και προσεγγίσεις στην κοινωνιολογία του αθλητισμού. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις* (σελ. 89-130). Αλεξάνδρεια.
- Κασφίκη, Μ. (2022). *Η αυτόνομη κατάδυση ως ενσώματη δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου στην Κέρκυρα. Η νοηματοδότηση του βυθού από τους ερασιτέχνες δύτες*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. ΑΣΚ – ΕΑΠ.
- Κορωναίου, Α. (1996). *Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*. Εκδόσεις Νήσος.
- Μοίρα, Π. & Μυλωνόπουλος, Δ. (2019). Καταδύσεις αναψυχής στην Ελλάδα – Recreation diving in Greece. *e-Journal of Science & Technology*, 14(4), 61-75.
http://ejst.teiath.gr/issues/issue_62/Moira_62.pdf.
- Συμεωνίδης, Δ. (2000). *Αυτόνομη κατάδυση*. Άκμον.
- Τζανάκης, Μ. (2015). Σώμα και εαυτός στην αυτόνομη κατάδυση. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη (Επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*.
- Τζανάκης, Μ. (2023). Αναπνέοντας υποβρυχίως: ήχος, τεχνολογία και σώμα στην αυτόνομη κατάδυση. *Αθλητισμός και Κοινωνικές Επιστήμες*, 1, 11-28 <https://doi.org/10.26248/sport-soc.vi1.1624>.

Ξενόγλωσση

- Allen-Collinson, J. & Hockey, J. (2011). Feeling the way: Notes toward a haptic phenomenology of distance running and scuba diving. *International Review for the Sociology of Sport*, 46(3), 330-345.
<https://doi.org/10.1177/1012690210380577>
- Brymer, E., & Schweitzer, R. (2013). The search for freedom in extreme sports: A phenomenological exploration. *Psychology of Sport and Exercise*, 14(6), 865–873.

<https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2013.07.004>

- Dimmock, K., & Wilson, E. (2011). "Take a deep breath": How recreational scuba divers negotiate in-water constraints. *Leisure*, 35(3), 283-297. <https://doi.org/10.1080/14927713.2011.614839>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Polity.
- Merchant, S. (2011). Negotiating underwater space: The sensorium, the body and the practice of scuba-diving. *Tourist Studies*, 11(3), 215-233. <https://doi.org/10.1177/1468797611432040>
- Strandvad, S. M. (2018). Under water and into yourself: Emotional experiences of freediving contact information. *Emotion, Space and Society*, 27, 52-59. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2018.02.007>
- Straughan, E. (2012). Touched by water: The body in scuba diving. *Emotion, Space and Society*, 5(1), 19-26. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2010.10.003>
- Tzanakis, M. (2023). *Scuba diving practices in Greece: A historical ethnography of technology, self, body, and nature*. Palgrave Macmillan.

The seabed as a place for recreational sports activity:**Narratives of amateur divers on a Greek island****Maria Kasfiki****Abstract**

This study, conducted in Corfu, Greece, investigates the perceptions of scuba divers regarding the seabed and their own bodies. The primary objective is to elucidate the significance of scuba diving as a leisure activity and its integration into divers' daily lives. It explores the factors that attract individuals to scuba diving, the emotions experienced during diving, and the associated risks of staying at the seabed. Scuba diving is conceptualized as a social practice intertwined with the culture of adventure. Eight amateur scuba divers from Corfu participated in the study. These divers described scuba diving as an enjoyable hobby that provides entertainment and recreation. They emphasized the importance of leisure time for engaging in this activity, noting its value in relation to their work life. The research highlights how diving alleviates work-related stress and tension, offering relaxation and serenity. Scuba diving emerges as a social workshop of modern self-practices, with the pleasures, experiences, and even dangers faced by the diver playing a crucial role in shaping their social identity and future diving endeavors.

Keywords: Recreational diving, amateur scuba divers, free time

